

Redakčná rada

doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD.
doc. RNDr. K. Čižmárová, CSc.
doc. RNDr. A. Dubcová, CSc.
RNDr. Marcel Hornák, PhD.
doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.
RNDr. Štefan Karolčík, PhD.
Doc. RNDr. František Križan, PhD.
RNDr. Peter Likavský, CSc.
prof. RNDr. E. Michaeli, CSc.
RNDr. M. Nogová, PhD.
Mgr. Miloslav Ofúkaný
prof. RNDr. J. Oľahel, CSc.
RNDr. Pavel Sadloň
RNDr. M. Zaťková

Časopis vychádza v spolupráci s:
**Geografickým ústavom SAV
a GÉOINFORMATIKA.SK**

Redakcia

doc. RNDr. Ján Lacika, CSc. – šéfredaktor
prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Adresa redakcie

Časopis Geografia
Štefánikova 49
814 73 Bratislava
Telefón: 02/524 927 51

Časopis vychádza trikrát ročne. Cena jedného čísla je 2 EUR.

Vydáva: Ing. Eva Jankovičová – ELP s. r. o., Bys-trická 5899/3, 841 07 Bratislava, IČO: 46724605

Číslo 2 bolo odovzdané do tlače 01. 02. 2016 a vydané 15. 02. 2016.

Evidenčné číslo per. tlače: EV 504/08

Na vydávanie časopisu prispieva finančnou dotáciou Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Námestie slobody 27, 810 05 Bratislava 15, e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk.

Príspevky sa honorujú. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Časopis Geografia

si môžete objednať na adrese:

Eva Jankovičová - EPL s.r.o
Opletalova 54A, 841 07 Bratislava

alebo e-mailom na adrese:

geoservis@stonline.sk

Objednávku časopisu Geografia napíšte čitateľne, uveďte plné meno a adresu s PSČ a počet objednávaných výťažkov. Uveďte, od ktorého čísla si časopis objednáвате. Predplatné uhradíte na základe zaslanej faktúry.

Predplatné na rok 2015: 8,00- EUR (4,00,- EUR + 4,00 EUR poštovné + balné).

Články v tomto čísle časopisu recenzovali:

doc. RNDr. Ján Lacika, CSc., prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD., Doc. RNDr. Katarína Čižmárová, CSc. RNDr. Katarína Danielová, PhD., RNDr. Marcel Hornák, PhD., RNDr. Peter Likavský, CSc.

Ročník 23

Geografia

Číslo 2
2015

cena 2,00 EUR

Časopis pre základné, stredné a vysoké školy

OBSAH

Vedecké štúdie

40/ Kognitívne (pojmové) schémy a ich využitie vo výučbe geografie

Katarína Čižmárová

44/ Výuka regionálnej geografie jinak

Jaroslav Vávra

47/ Regiony Asie a geografické vzdelávani

Alois Hynek

50/ Odkaz Ernesta Che Guevary v súčasnej Latinskej Americe

Olga Vilímková

Vedecké a odborné správy

55/ Matej Bel – významná osobnosť v dejinách geografie na Slovensku

Magdaléna Zaťková

62 Belize – spriaznená krajina

Alena Petrovská

66/ Exkurzia vo vysokohorskej krajine ako jedna z foriem vyučovania fyzickej geografie

Michaela Ližbetinová

Na obálke: Vinohrady v toskánskej oblasti Chianti. Foto J. Lacika

Časopis Geografia nájdete na:
www.geoinformatika.sk

Kognitívne (pojmové) schémy a ich využitie vo výučbe geografie

Katarína Čižmárová

Vo vyučovaní geografie využívame okrem klasických i mnoho netradičných alternatívnych metód vyučovania. V príspevku sa zameriavame na vysvetlenie konštrukcie a na využitie kognitívnych (pojmových, myšlienkových) máp vo vyučovacom procese geografie. Táto metóda využíva logicky usporiadané a graficky znázornené pojmy s možnosťou využívania digitálnych technológií.

Proces osvojovania nových poznatkov, ich upevňovania a schopnosť aplikácie je pre žiaka náročný. Preto učiteľ využíva rôzne metódy vyučovania tak, aby tento proces bol maximálne efektívny. Pri výbere metódy je potrebné zohľadniť viaceré faktory – obsah učiva, zákonitosti výchovno-vzdelávacieho procesu, vek žiakov, úroveň ich pripravenosti, materiálne a priestorové podmienky a v neposlednom rade aj odbornú a didaktickú úroveň učiteľa. Netradičných alternatívnych metód vyučovania je mnoho, preto sa v článku zameriam na objasnenie jednej metódy, a to na využitie kognitívnych (pojmových, myšlienkových) máp vo vyučovacom procese. Táto metóda je graficky orientovaná, s možnosťou využívania digitálnych technológií.

Mnohí myslitelia už v staroveku používali nelineárny spôsob zaznamenávania myšlienok, ale až v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia Alan COLLINS a Ross QUILLIAN (1969) vytvorili koncepciu, v ktorej hovorili o vzťahu medzi ľudským myslením, tvorivosťou a funkciami ľudského mozgu v súvislosti z rozvojom technológií učenia. O desať rokov neskôr známy britský psychológ Tony BUZAN (2007), ktorý sa pokladá za „otca“ myšlienkových máp, rozšíril a spopularizoval ideu a využitie myšlienkových máp.

Teoretické východiská

Myšlienkové mapy patria do rodiny kognitívnych máp. Kvôli prehľadnosti uvádzame ďalšie typy máp s ich krátkou charakteristikou. Niektorí autori jednotlivé pojmy zamieňajú. Používajú sa:

- **konceptové mapy (concept maps)** – uzly mapy predstavujú koncepty, čiary medzi jednotlivými uzlami naznačujú a pomenúvajú vzťahy medzi nimi. Sú vhodné na znázornenie vzťahov v zložitej a komplexnej štruktúre a na vysvet-

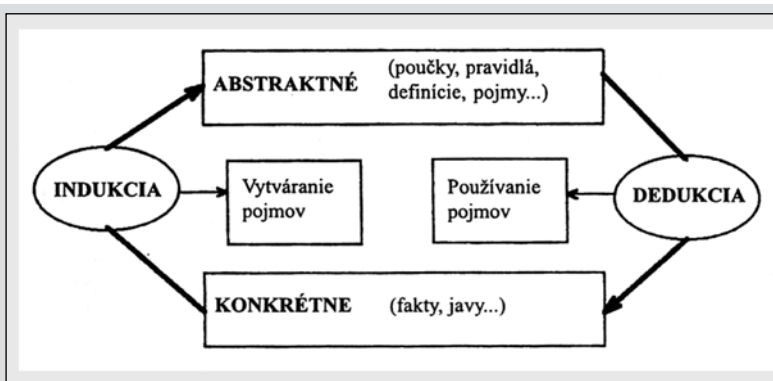
lenie obsiahlejších myšlienok. Neexistuje v nich centrálny pojem tak ako pri myšlienkových mapách.

- **zhrňujúce mapy (sum maps)** – je tu rozdiel v spôsobe ako sa informácie do mapy zapisujú. Niektoré pojmy sú napísané v štruktúre pojmov voľne, bez vzťahovej čiary. Ide o príbuzné pojmy, ktoré sú nevyhnutné pre pochopenie celkovej témy, ale s témou priamo nesúvisia.
- **tematické mapy (topic maps)** – patria medzi ISO štandardizované nástroje pre znázornenie vzťahov v štruktúre informácií. Uzly mapy predstavujú ľubovoľné témy, čiary medzi uzlami sú asociácie, vzťahy medzi témami, príklady a udalosti, ktoré sa napájajú k jednotlivým uzlom, predstavujú informačné zdroje vzťahujúce sa k danej téme. Takisto ako pri myšlienkových mapách tu nie je centrálny pojem.

Učivo, ktoré sa má žiak naučiť, sa dá organizovať do rôznych nelineárnych štruktúr, napr. sietí, schém a máp. T. BUZAN (2007) uvádza viacero atraktívnych a dynamických softvérových prostredí pre žiakov na podporu vytvárania takýchto pojmových máp.

Proces, pri ktorom z textu vypisujeme základné pojmy, usporadúvame ich do schém a vizuálne znázorníme vzájomné vzťahy medzi nimi nazývame **kognitívne mapovanie** (mentálne (myšlienkové) mapovanie, pojmové mapovanie, mapa mysle a pod.). Stanovenie kľúčových pojmov a vzťahov medzi nimi v praxi uľahčuje ďalšie vyjadrovanie, pomáha pri zápise poznámok pri vyučovaní, pri rozmýšľaní, pri učení sa žiakov, pri zapamätaní nového učiva a pod. (ČIŽMÁROVÁ 2008). Mentálne mapovanie je podľa FISHERA (1997) označením pre pojmové mapy, kognitívne mapy, sémantické mapy, mapy mysle, pavučinu, myšlienkové spojnice, atď. a myslia sa pod ním „všetky postupy, ktoré znázorňujú myslenie nejakým zobrazením“. Jedná sa o vizuálne znázornenie, ktoré sa skladá zo slov, myšlienok, pojmov, symbolov či obrázkov a podobne ako klasická kartografická mapa, je to dobrý spôsob ako myslenie zviditeľniť a ukázať na vzájomné vzťahy.

V kognitívnej mape je kľúčovým slovom alebo pojmom také slovo, ktoré je spojené s mnohými ďalšími a slúži ako ohnisko prepojenia s ostatnými časťami tejto štruktúry. Pri tvorbe a zostavovaní pojmovej mapy sú žiaci vedení k tvorivému spôsobu generovania myšlienok,

Obrázok 1

zaznamenania študijného učiva, umožňujú im zobrazíť myšlienky obrazom s použitím čo najmenej slov (obr. 1).

Mapovanie myšlienok môže slúžiť rôznym účelom. Za hlavné ciele mentálneho mapovania možno považovať:

- zistenie úrovne poznania: tým, že poznáme kľúčové pojmy, vyznačíme súvislosti medzi pojmami vytvoríme logickú štruktúru toho, čo vieme a čomu rozumieme.
- pomoc pri plánovaní: pomáha pri plánovaní činnosti, uľahčuje usporiadanie myšlienok a ukáže nám vzťahy a súvislosti.
- pomoc pri hodnotení: napomáha hodnotiť vedomosti, zistiť skúsenosti o podstatných prvkoch toho, čo vieme.

Mentálne schémy podnecujú žiakov k aktívnemu mysleniu, rozvíjajú kognitívne schopnosti analýzy, triedenia a syntézy, poskytujú názorný prostriedok ku komunikácii a k hodnoteniu. Veľkou výhodou mapovania je to, že ho môžeme použiť pri akejkoľvek geografickej téme, učiteľovi umožňuje danú tému vysvetliť hlbšie, pretože môže nájsť medzi pojmami nové vzťahy a významy. Nákres je možné umiestniť na interaktívnej tabuli alebo pripraviť na transparentnú fóliu, čo umožní schému ďalej dopĺňať a upravovať. Žiaci takto dostávajú nielen nové informácie, ale sú nútení rozmýšľať, interpretovať a dávať jednotlivé pojmy do vzťahov.

Podľa BUZANA (2007) je potrebné zachovať na vytvorenie myšlienkového mapy 7 krokov:

1. Treba začať písať do prostriedku čistého bieleho papiera, ktorý je orientovaný na šírku. Tak dáme svojmu mozgu dosť slobody pôsobiť všetkými smermi a vyjadrovať sa čo najprirodzenejšie.
2. Ústredný pojem, tému celej mapy, vyjadrieme obrázkom, ktorý nám pomáha využívať našu predstavivosť a nahrádza množstvo slov. Obrázok motivuje náš mozog k činnosti a udržuje našu sústredenosť.
3. Používajme rôzne farby. Farba je tak isto ako obrázok silným podnetom pre náš mozog. Je inšpiratívna, zábavná a dodáva ďalšiu energiu.
4. K centrálnemu obrázku pripojíme hlavné vetvy. K nim vetvy druhej úrovne. Na ne pridružíme vetvy tretej úrovne a tak ďalej. Ide o tvorbu asociácií. Týmto spôsobom si veci lepšie zapamätáme a hlbšie ich pochopíme. Pojmy, udalos-

ti, zážitky, ktoré sú v našej mysli osamotené, oveľa rýchlejšie zabudneme.

5. Jednotlivé vetvy majú mať podobu krivky, a niekedy i priamky. Vyhne sa tým otupeniu mysle. Aj v prírode sú vetvy stromov krivolaké a je nám to prirodzenejšie a atraktívnejšie.
6. Ku každej vetve pripojíme len jedno kľúčové slovo. Tak urobíme našu mapu prehľadnejšiu a flexibilnejšiu.
7. Treba používať vo veľkej miere obrázky, symboly, vyobrazenia, lebo majú mohutnú protiváhu k písanému slovu.

Pri tvorbe pojmovej schémy postupujeme so žiakmi tak, že ich učíme postupne hľadať vzťahy medzi slovami. Napríklad zo zoznamu slov, ktoré vzťahujú k nejakému pojmu majú žiaci určiť, ktorý pojem sa vzťahuje ku všetkým uvedeným slovám: koral, ryby, žralok, planktón, vlny, príliv, odliv, loď, pláž, prístav – spoločný pojem je more. Alebo naopak žiaci majú k zadanému pojmu určiť slová, ktoré sa k nemu viažu: sopka - láva, kráter, výbuch, dym, magma, úrodná pôda, Etna a pod. Žiaci môžu ďalej usporiadať slová tak, že oddeľia všeobecné od špecifických slov.

Vytváraním pojmových máp pri riešení rôznych problémov získavame najmä (BUZAN 2007):

- schopnosť lepšie plánovať,
- rozvíjame svoje komunikačné schopnosti,
- sme tvorivejší,
- šetríme čas,
- lepšie zvládame problémy,
- lepšie sa koncentrujeme,
- zlepšujeme svoje organizačné schopnosti,
- viac si pamätáme,
- rýchlejšie a efektívnejšie sa učíme,
- dokážeme svet vnímať ako celok.

Príklady pojmoveho mapovania vo výučbe regionálnej geografie

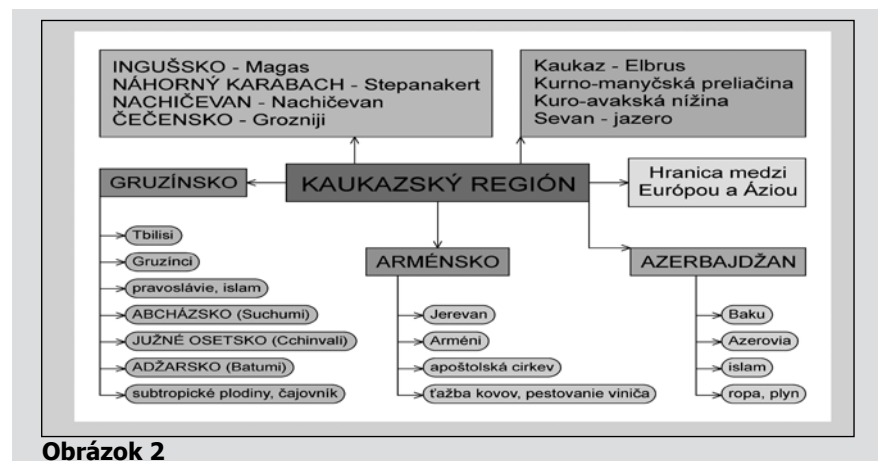
Použitie kognitívnych schém je možné v každej etape vyučovacieho procesu – motivačnej, expozičnej, diagnostickej, aplikatívnej i fixačnej.

Pri schémach z regionálnej geografie sveta je dôležité stanoviť si tie hlavné okruhy, ktoré sú dôležité a špecifické pre daný región, nepíšeme tam pojmy všeobecne ako povrch, podnebie a pod., ale hneď pojmy ktoré sa viažu na daný región, napr. Kaukazský región – krajiny a územné celky, (Kaukaz, Sevan, to čo majú všetky krajiny spoločné, a pod.) a potom ku krajinám typické geografické javy – prírodné a hospodárske, náboženstvá, atraktivity cestovného ruchu, príp. aj hlavné mestá a iné významné hospodárske strediská, atď., zase to záleží od cieľa hodiny, kľúčovej témy a i. (obr. 2).

Takáto schéma z regionálnej geografie sveta má vyjadrovať hlavné vedomosti, ktoré by si mal žiak odniesť natrvalo. Nezahlcujeme ich číslami a podrobnosťami, pretože to aj tak po čase zabudnú. Práve pomocou takejto schémy môžu získať prehľad a väzby na kľúčové pojmy a problémy danej oblasti. Uvedený príklad schémy zase nie je nemenný, dá sa ďalej rozvíjať, dopĺňať aj žiakmi, rozvíja to v nich tvorivosť, schopnosť hľadať súvislosti a vzťahy medzi javmi a prechádzať od analýzy ku syntéze.

Clustering (zhlukovanie) úzko súvisí s tvorbou kognitívnych schém – ide o zoskupovanie resp. vytriedovanie pojmov podľa témy do nejakých skupín, hľadajú sa spoločné znaky, vlastnosti, súvislosti. (COLLINS a QUILLIAN 1972). Napr. môžeme postupovať dvoma spôsobmi:

1. máme 20 pojmov, ktoré súvisia s procesmi v atmosfére a výsledok zhlukovania budú atmosférické procesy, alebo prvky počas

Obrázok 2

Obrázok 3

2. budeme mať zadaný pojem *atmosféra* a budeme tvoriť pojmy, ktoré s týmto pojmom súvisia a zase ich zatriedime do uvedených dvoch skupín.

Táto metóda sa dá využiť ako motivačná, ale môžeme ju použiť aj v expozícii, či aplikácii učiva.

Príklad využitia a realizácie vyučovania s využitím myšlienkového mapy na tému Krasový reliéf:

1. Alternatíva: Motiváciou môže byť kognitívna schéma, ktorú dáme na začiatku hodiny na interaktívnu tabuľu. Učiteľ ju bude prezentovať ako základnú poznatkovú schému, ktorá vychádza z cieľov hodiny a žiakom oznámi, že tieto hlavné pojmy si dnes postupne osvojíme (obr. 3).
2. Alternatívou môže byť, že urobíme brainstorming na tému Kras: (môžeme ukázať aj obrázky).

Čo vás napadne pri tomto pojme? Ktoré ďalšie s ním súvisia?

Žiaci odpovedajú: jaskyňa, kvaple, kaňon, krasová oblasť, Domica, a pod. Učiteľ potom zoskupí jednotlivé pojmy podľa toho, či ide o povrchový kras, alebo podzemný-zase podľa schémy môžeme postu-

povať, prípadne ak sú tieto časti skryté, môžeme ju spoločne dotvárať.

Schéma, ktorá je tu uvedená je len jednou z alternatív, učiteľ spolu so žiakmi môžu vytvoriť úplne inú podľa stanovených cieľov hodiny, resp. podľa potrieb žiakov, na základe ich úsudku (urobíme základnú kostru schémy a postupne počas hodiny sa môže konkretizovať a dopĺňať).

Ako vyberať hlavné pojmy do schémy? Ide väčšinou o kľúčové slová (môžeme sa na začiatku, kým získame zručnosti riadiť pojmami, ktoré sú v učebnici tučnými písmenami vytlačené), ktoré si vypíšeme na tabuľu. Potom ich triedime podľa zamerania témy (pojmy z prírodného aspektu, regionálne pojmy, hospodárstva a pod.) Potom medzi nimi hľadáme vzťahy-ako spolu súvisia, či sa navzájom podmieňujú, ovplyvňujú a pod.

Vždy je dôležité určiť si kľúčový pojem: Mapa, Kras, Sopečná činnosť atď. a potom pojmy, ktoré sú k nemu kľúčové, napr. Sopečná činnosť, tam je dôležité: samotné prejavy činnosti, vznik a stavba a dôsledky pre krajinnú sféru. Tieto pojmy si usporiadame okolo hlavného pojmu. Ak potrebujeme doplniť a konkretizovať dané pojmy, urobíme zase selekciu vlast-

ností daných pojmov, napr. vznik sopečnej činnosti-pohyb litosferických dosiek a samozrejme geograficky lokalizovať oblasti, samostatne dáme prejavy sopečnej činnosti a stavbu sopečného telesa-vulkánu. Ak uznáme za dôležité môžeme vymenovať i dôsledky sopečnej činnosti. Všetko záleží na učiteľovi, ako si postaví hodinu, akých má žiakov a čo si stanoví ako prioritné ciele vyučovacej hodiny. Napr. môžeme zostaviť schému na obr. 4.

Schéma sa môže vytvárať spolu so žiakmi v rámci fixačnej alebo aplikačnej etapy, pomocou nej môžeme aj precvičovať hlavné pojmy, alebo dokonca aj skúšať.

Myšlienkové mapy v spojení s interaktívnou tabuľou vytvárajú rad ďalších možností pre aktívne učenie sa žiakov. Žiak môže aktívne vstupovať do tvorivého procesu priamo na vyučovacej hodine, resp. môže myšlienkovú mapu vytvoriť v rámci samostatnej práce doma, alebo aj na vyučovacej hodine.

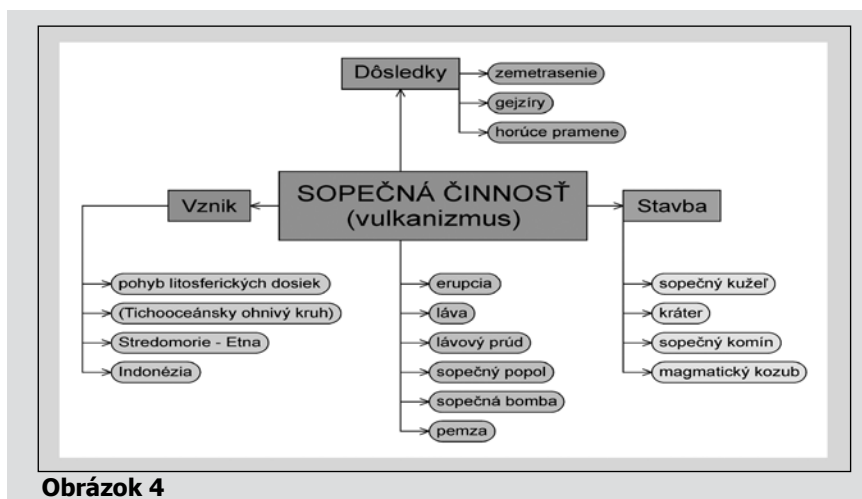
Jedným z príkladov je aj tvorba myšlienkového schémy pre vybraný miestny región. Ten žiaci najlepšie poznajú, môžu vytriediť najdôležitejšie informácie o regióne, prípadne tematicky zúžiť len na jednu vybranú tému. Ako príklad uvádzam schému Oravského regiónu, zameranie na cestovný ruch.

Aktivity pri zostavovaní kognitívnej schémy sú vďaka využitiu interaktívnej tabule (resp. tabletu) úplne iné, ako pri klasickej tabuli, pretože žiak sa priamo môže podieľať na jej tvorbe, jeho pokusy a nápady sa môžu uložiť a znovu použiť na nasledujúcej vyučovacej hodine, prípadne viacero námetov od viacerých žiakov môžeme navzájom porovnávať, diskutovať o nich. Pomocou zobrazenia na interaktívnej tabuli, s využitím roletky zase môžeme aj precvičovať mieru zapamätania, resp. metódou brainstormingu hľadať optimálne varianty pojmov doplnených do schémy (obr. 5).

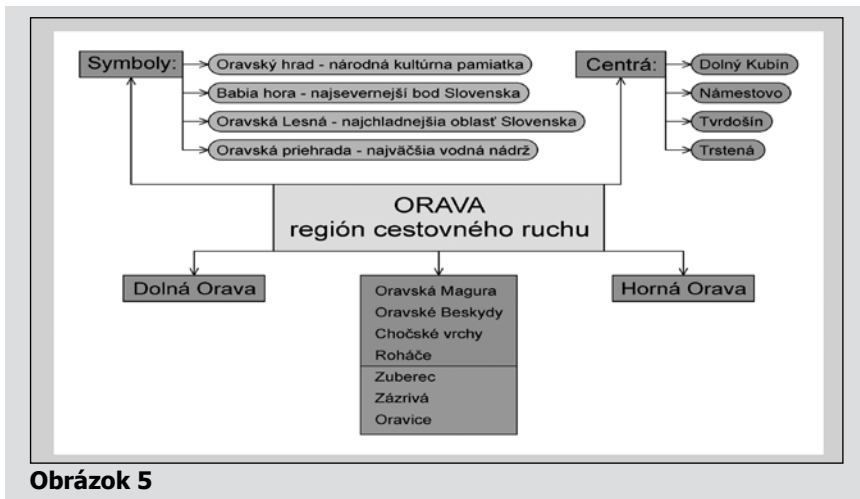
Podobne môžeme pomocou myšlienkového schémy poukázať na jeden problém, ktorý je typický pre vybraný región, t.j. necharakterizujeme ho komplexne geograficky, ale vyberáme len jeden kľúčový problém. Ako príklad uvádzam región Sahelu (obr. 6), ktorého hlavnou doménou je nedostatok zrážok a s tým spojené problémy pre obyvateľov tohto regiónu.

Záver

Mentálne mapovanie má v pedagogickej praxi široké možnosti uplatnenia, ako napríklad pri plánovaní vyučovania, ako podpora tvorivého premýšľania a dlhodobého/krátkodobého plánovania, robenie poznámok - podpora aktívneho

Obrázok 4

Obrázok 5

počúvania, podpora aktívneho čítania, nástroj na vizualizované štruktúrovanie a sumarizovanie kľúčových pojmov a konceptov - ich vzťahov a hierarchie - z dokumentov a východiskových materiálov, a pod.

Záverom môžem skonštatovať, že takýto spôsob osvojovania nových poznatkov, ich upevňovanie a spôsoby aplikácie umožňujú žiakom ľahšiu orientáciu v učive, ale aj názorné videnie vzťahov a súvislostí v danej problematike. Navyše, takáto zručnosť pomáha žiakovi čítať text s porozumením a vyhľadávať kľúčové pojmy. V príspevku sme ukázali len jednu z možností ako graficky stvárniť pojmovú mapu, dnes je tých variant oveľa viac, záleží len na učiteľovi, ktorú z nich využije.

Literatúra

BAJER, L.: 6 nápadů, jak použiť myšlenkové mapy v hodinách. [online] Aktualizované

7.11.2010 [cit. 2011-03-03]. Dostupné na internete: <<http://workaholic.bloguje.cz/tema-12-nazornost-a-mapovani-mysli.php>>

BLAŠKO, M.: Úvod do modernej didaktiky I. (Systém tvorivo-humanistickej výučby). [online] Košice: KIP TU, 2011. Aktualizované

17.3.2010 [cit. 2011-02-12]. Dostupné na internete: <http://web.tuke.sk/kip/download/vuc03.pdf>

BUZAN, T.: Mentální mapování. Portál, Praha 2007. 165 str. ISBN 978-80-7367-200-3

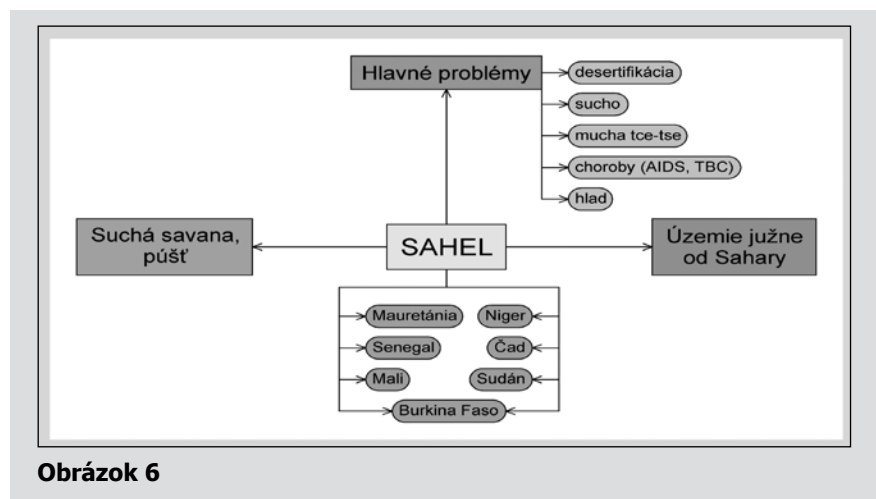
COLLINS, A. M., QUILLIAN, M. R.: How to Make a Language User. In E. Tulving and W. Donaldson, eds.: *Organization and Memory*, 1972.

COLLINS, A. M., QUILLIAN, M. R.: Retrieval time from semantic memory. *Journal of verbal learning and verbal behavior*, No.8, 1969, str. 204 - 247.

ČIŽMÁROVÁ, K.: *Didaktika geografie I.* FPV UMB, Banská Bystrica 2008, 107 str., ISBN 9788080836412.

GREENO, J. G., COLLINS, A., RESNICK, L. B. (1996). Cognition and learning in: Berliner. D.C., Calfee, R.C., eds.: *Handbook of Educational Psychology*. Macmillan, New York 1996.

FISHER, R.(1997): *Učíme děti myslet a učit se.* Portál, Praha 1997, 172 str.

Obrázok 6

Cognitive (conceptual) schemata and their application in the teaching of geography

Katarína Čižmárová

Abstract

In the teaching of geography, we use in addition to the many non-traditional alternative methods of teaching classic and. In your article, we focus on the explanation of the structure and the use of cognitive (conceptual, thought) in the teaching process of geography maps. This method uses the logically organized and graphically depicted the terms, with the possibility of the use of digital technologies.

Key words

geography, alternative methods of teaching, cognitive maps, digital technologies.

Autorka

Doc. RNDr. Katarína Čižmárová, CSc.

Katedra etickej a občianskej výchovy, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

E-mail: katarina.cizmarova@umb.sk

Výuka regionální geografie jinak

Jaroslav Vávra

Výuka zeměpisu v České republice prochází změnami, které však nejsou nějak podstatné. Zatím jsou tyto změny stále zakotvené, lze říci uvězněné, v dokumentu s názvem Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy z roku 1976.

Vstup do problematiky výuky regionální geografie

Československá koncepce geografického vzdělávání (OČOVSKÁ a kol. 1982) vycházela z britské publikace *Modely v geografii* (1967) autorů CHORLEYE a HAGGETTA (CHORLEY, et al. 1967). Za rozvinutím tohoto na svou dobu revolučního konceptu v tehdejší Československu jsou slovenští a čeští geografové, kteří jej publikovali v následujících stěžejních textech, PLESNÍK a kol. (1978), PAULOV (1980) a GARDAVSKÝ a kol. (1980). Tato reforma geografického vzdělávání a orientace na britskou koncepci geografického vzdělávání se v tehdejší době neodehrávala jen v tehdejší Československu, ale také v sousední Německé demokratické republice, jak o tom psala rakouská autorka Lichtenbergerová (LICHTENBERGER 1984).

Popisovaný koncept geografického vzdělávání ze začátku 80. let můžeme nazvat revolučním, protože i čerství absolventi učitelského studia z přírodovědeckých fakult museli velmi pečlivě studovat tuto novou koncepci. Zároveň si uvědomovali, že absolvováním studia nebyli dostatečně připraveni na tento koncept. Ten byl založený na geografických modelech a s důrazem na vědecký (geografický) obsah. Podstatou tohoto přístupu nebyly jen geografické modely, ale také využívání matematického myšlení a používání statistických metod. Například kapitola Aplikace matematiky v *Zeměpisu pro střední školy* (OČOVSKÁ a kol., 1982) čítala více než 70 stran z celkových cca 400 stran.

Výsledkem takové hluboké změny bylo, že čeští středoškolské učitelé zeměpisu i přes soustavnou a systematickou přípravu na nové přístupy tento koncept nepřijali (Novou koncepci přejmenovali na Novou antikoncepci) a vrátili se k hettnerovskému konceptu výuky geografie, který je založený na chorologii,

studiu míst a regionů, v českém podání spíš jen regionů. Hettner koncem 19. století razil přístup v geografii, který kladl důraz na studium regionů jako hlavního oboru geografie (*Länderkunde*) (RINSCH-DE 2005). Tento přístup v geografickém vzdělávání českých středních škol výrazně převážil po společenských, ekonomických a politických změnách na konci roku 1989 v tehdejší Československu a v následujících letech. V České republice šlo ve výuce zeměpisu o výrazné posílení regionální geografie, navíc podporované osobními zkušenostmi učitelů zeměpisu s poznáváním dosud nepoznaných západoevropských zemí a dalších částí světa, a to na úkor obecné, tematické geografie. Vědecký přístup ve výuce geografie se nerozvíjel, stále více se prosazoval popis v podobě „poloha - rozloha - přírodní poměry - obyvatelstvo - hospodářství a něco zajímavého nakonec. „Výuka tak v extrémních podobách vypadala jako „práce u továrního pásu“ - výuka jednoho státu za druhým ve stále stejné struktuře¹.

Příklad tematiky ve výuce regionální geografie

Jak se od takové mantry oprostít? Možné řešení nabízí geografické myšlení, které v zahraničí razí odborníci na geografické vzdělávání, například LEAT (1998, 2001), ROBERTS-ová (2003), LAMBERT (2013) a další. V Česku se problematice geografického myšlení ve výuce zeměpisu věnuje například HYNEK (2000). Na Slovensku se regionální geografii ve výuce zeměpisu věnují například geografové bratislavského pracoviště (viz KASALA 2008; KASALA a kol. 2009).

Regionální geografie ve vzdělávání představuje propojení fyzické a humánní geografie. Avšak jak toto propojení ve výuce využívat? Onou výše uvedenou mantrou? Je i jiná možnost, kterou navrhuje americký odborník na geografické vzdělávání, Phill GERSMEHL (2005). Fyzickou a humánní geografii chápe jako (dvě) ostří nůžek, která slouží jako analytický nástroj v regionální geografii. Každá geografie představuje jedno ostří, ale jako nástroj fungují spolu v pevném spojení, které analyzuje („vystříhává region“). Pokud použijeme jen jedno ostří, je to samozřejmě možné, avšak výsledek je podobný tomu, jako když řežeme karton pouze jedním ostřím. Výsledkem bude řez (analýza), který nemá ostré okraje.

Pro regionální geografii, stejně jako pro geografii vůbec, je základem používání mapy. GERSMEHL (2005) pracuje s mapami, na kterých student analyzuje prostrové uspořádání a zároveň pracuje se srovnáváním. Při používání mapy si může klást otázky:

- Je zobrazený jev prostorově vyvážený/rovnoměrně rozmístěný nebo nevyvážený/neorovnoměrně rozmístěný?
- Pokud je nevyvážený/neorovnoměrně rozmístěný, PROČ tomu tak je? CO tuto nevyváženost způsobuje?

Smyslem tohoto poznávání (učení) je identifikovat prostorová uspořádání (*patterns*). Dochází ke zkreslení? Jsou jevy na mapě seskupené do klastrů, řetězových uspořádání míst (*strings*), koblihových efektů (*donut effect*), vln či jiných prostorových uspořádání?

Jaké může být takové uspořádání? Náhodné, kdy jevy se objevují čistě náhodou? Ovšem to není z hlediska výuky zeměpisu preferovaný poznatek. Pro poznání je důležité chápat důvody, PROČ jsou jevy prostorově uspořádané.

¹ Poznámka recenzenta: Treba poznamenat, že podobný charakter má výučba geografie na Slovensku. Priestor na vedecký prístup je extrémne zúžený, ale obávame sa, že aj keby nebol, veľká väčšina vyučujúcich by žiadne jeho prvky nepripustila. Zdôrazňovanie významu a nutnosti projektovej výučby v základnom pedagogickom dokumente vyznieva ako obrovský paradox.

GERSMEHL (2005) ukazuje takový regionální přístup na příkladu Západního břehu Jordánu, kde jsou palestinské a izraelské osady. Území na západě je suché a hornaté s nadmořskou výškou nad 500 m n. m. (viz **obrázek 1**). Krátce po okupaci tohoto území Izraelem v roce 1967 začal program osídlování.

První (horní) mapa na **obrázku 1** je jednoduchou **tematickou mapou**, která znázorňuje odlišné prostorové uspořádání palestinských a izraelských osad. Dříve založené palestinské osady ve sledovaném území jsou „zkreslené/ovlivněné“, koncentrované do západní hornaté části. Nové izraelské osady jsou rozmístěny rovnoměrně. Při detailnějším pohledu do druhé mapy (**referenční**) je možné zjistit, že v případě izraelských osad se jedná o řetězové uspořádání osad podél cest. Právě referenční informace (nadmořská výška daného povrchu a silniční síť) umožňuje žákovi/studentovi hlubší poznání, proč jsou osady rozmístěny/zakládány v takovém rozmístění.

Jaké aktivity žáků nabízejí tematické a referenční mapy?

Tematická mapa (horní na **obrázku 1**) nabízí následující aktivity (podle GERSMEHL 2005):

1. Nakreslit hranici mezi územím s několika tečkami (osadami) a s většinou teček (osad) na obrázku 1. (Gersmehl používá pro toto rozdělování symbolů, viz výše).
2. Spočítat počty osad na jednom i druhém území (na jedné i druhé straně hranice). Přepočítat počty na procenta.
3. Generalizovat: Je toto uspořádání rovnoměrné, zkreslené nebo něco mezi tím?

Na referenční mapě (dolní na obr. 1) jsou další informace. Je to vyznačení území nad 500 m n. m. a síť silnic ve sledovaném území. Z mapy je patrné, že většina palestinských osad leží na území, které je nad hranicí 500 m n. m. To má svůj význam, protože ve vyšší nadmořské výšce je chladněji a spadne více srážek. To jsou podmínky, které jsou příznivější pro farmaření a pastevectví.

Izraelské osídlení je spíše vázané na obranu nebo na vojenské účely než na klima. Většina izraelských osad leží v blízkosti hlavních cest i v horkém klimatu v blízkosti hranic s Jordánskem.

Analogicky je pak možné použít Gersmehlův postup při práci s tematickou/referenční mapou oblasti Střední Asie, kde u hranic mezi Ruskem a středoasijskými státy žije ruská menšina, viz mapa *Eth-*

nic Russians in the Newly Independent States z Texaské university.

Při stanovování minimální úrovně poznání v českém geografickém kurikulu byla autorem tohoto textu prezentovaná testová podoba této problematiky pro žáky 9. tříd, která se zaměřuje na porozumění obrazu mapy:

Prostuduj výše uvedenou mapu Západního břehu a rozhodni, která charakteristika je nejuvýstižnější:

1. palestinské obyvatelstvo je rozmístěno rovnoměrně ve sledovaném území,
2. izraelské obyvatelstvo se koncentruje v severní oblasti,
3. palestinské obyvatelstvo se koncentruje do východních oblastí (řeka Jordán a Mrtvé moře),
4. izraelské osadníky zakládají osady v pásech směrem na západ.

(správná odpověď: 4)

Gersmehlův mapy se vyznačují jednoduchostí v bodech, liniích a územích. Jednoduchost map je také zvýrazněna černobílým provedením, které kromě přehlednosti je také vhodné pro snadné kopírování s následným edukativním využíváním, s možností do takových map dále zakreslovat.

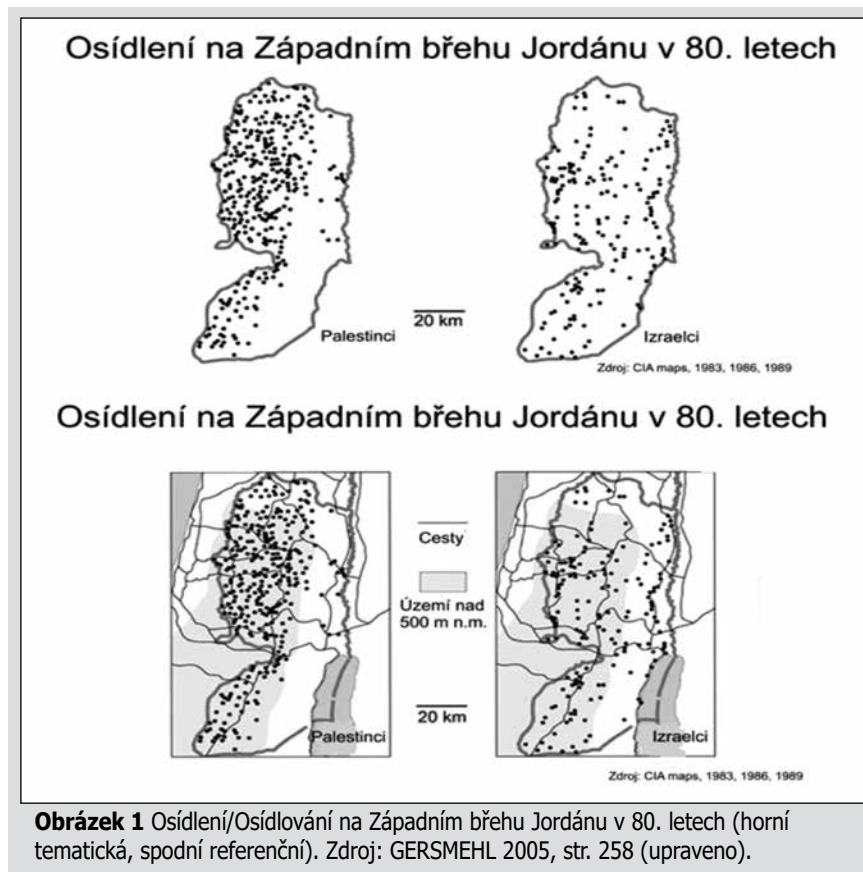
Vzdělávací spirála podle Gersmehla na příkladu tematické a referenční mapy

Součástí Gersmehlůva přístupu je zahrnutí psychologického vývoje jednotlivce (žáka/studenta) při výuce zeměpisu. Pro dané téma využívá následující vzdělávací spirálu:

Nejnižší věková úroveň: žáci na mapě vyhledávají klastry a řetězové uspořádání míst. Pokoušejí se tato rozmístění vysvětlit. Je nutné očekávat, že žáci nižších ročníků budou mít problém rozeznat náhodné a záměrné uspořádání.

Střední věková úroveň: žáci začínají zkoumat, co je nerovnoměrné a co rovnoměrně rozmístěné. V uvedených příkladech rovnoměrnost představují přírodní podmínky, nerovnoměrnost společenské/politické podmínky. Podle Gersmehla analýza prostorového uspořádání je subjektivní a sofistikovaná činnost, ve které se cvičí oko a rozvíjí usuzování, které je možné využívat v analogiích.

Tento přístup je i v duchu britského (lépe anglického) přístupu, který prezentu-

Obrázek 1 Osídlení/Osídlování na Západním břehu Jordánu v 80. letech (horní tematická, spodní referenční). Zdroj: GERSMEHL 2005, str. 258 (upraveno).

je LAMBERT (2009). V Manifestu pro nové anglické geografické kurikulum přichází konceptem odlišných názorů a úhlů pohledu. Na základě důkladného analytického poznávání je možné dále diskutovat nad vztahem Izraelců a Palestinců ve studovaném území. Lze říci, že ani palestinské ani izraelské představy plně neřeší sporné body mezi těmito etnickými skupinami a ani jedno řešení není „správné“, „spravedlivé“, „dobré“. Na takové hodnocení není zatím české geografické vzdělávání připravené.

Závěr

České geografické vzdělávání je dosud zatížené konceptem, který má kořeny v 80. letech. Tato koncepce byla zaměřená na modely v geografii, které využívaly matematické myšlení a statistiky. V U.K. tento koncept zpracoval do geografického vzdělávání WAUGH (1995). V československém/českém geografickém vzdělávání rozvíjeli koncepci geografických modelů například PAPÍK (1973) a později SOBOTOVÁ a SOBOTA (1996). Tito představitelé se však více zaměřovali více na fyzickou geografii než na humánní.

Na konci 20. a na začátku 21. století se české geografické vzdělávání „utápí“ v hettnerovské regionální geografii, právě díky bezradnosti, jak ji učít jinak. Jednou z možností je přístup, který nabízí Gersmehl. Zdůrazňuje používání tematických a referenčních map, které žákům umožňují s jejich pomocí jinak geograficky myslet. A hlavně nabízet argumenty, které žák/student analyticky získává a následně používá v interpretaci a ověřuje v diskusích. Další příklady je možné nalézt v českých Standardech pro základní vzdělávání/ Zeměpis (ČERVENÝ a kol 2013).

Literatura

- ČERVENÝ, P. a kol. 2013: *Standards pro základní vzdělávání. Zeměpis. Metodický portál inspirace a zkušenosti učitelů*. Digifolio. Standardy. [Online] 1. září 2013. [Citace: 18. květen 2015.]
- CHORLEY, R. J. a HAGGETT, P.: *Models in Geography*. Methuen, London 1967, 468 str., ISBN 0416296300.
- GARDAVSKÝ, V. a kol.: *Zeměpis II pro II. ročník gymnázií. Pokusná učebnice*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1980, 370 str. Schváleno Výzkumným ústavem pedagogickým v Praze z pověření ministerstva školství ČR a ministerstva školství SSR přípisem č. j. 1565/78-II/1 z 22. února 1978 jako experimentální učební text pro II. ročník gymnázií.
- GERSMEHL, Ph.: *Teaching Geography*. 1th. The Guilford Press, New York 2005. 278 str., ISBN 1-59385-154-5.

HYNEK, A.: *Vzdělávání zeměpisem. Školní vzdělávací programy*. [Online] 2000. [Citace: 9. říjen 2006.] <http://svp.muni.cz/ukazat.php?docId=226>.

KASALA, K. a LAUKO, V.: K teorii a metodologii regionální geografie. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*. 2009, Sv. 52, str. 87 – 100.

KASALA, K.: Teoreticko-metodologické východiská výskumu identity lokality. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*. 2008, 50, 155 – 168 str.

LAMBERT, D.: *A Different View. A manifesto from the Geographical Association*. The Geographical Association, Sheffield 2009, 32 str., ISBN 978-1-84377-242-2.

LAMBERT, D.: Collecting our thoughts: school geography in retrospect and prospect. *Geography*. 2013, Vol. 98/1, str. 10 – 17.

LEAT, D.: *Thinking Through Geography 2*. Chris Kington Publishing, London 1998, 2001. 176 str., ISBN 978-1899857-99-9.

LICHTENBERGER, E.: *The German-speaking countries. Geography since the second world war*. Croom Helm Ltd., Beckenham 1984, 8, str. 156 – 184. Dostupné: <http://193.170.80.15/mitglieder/lichtenberger/pdf/GeographysinceTheSecondWorldWar.pdf>.

OČOVSKÁ, B. a kol.: *O novom chápaní výchovy a vzdelávania na stredných školách. Zemepis pre stredné školy. študijné texty na prípravu pedagogických pracovníkov*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1982, 420 str. Schválilo Ministerstvo školstva SSR dňa

11.11.1982, pod číslom 15696/1982-23 ako študijný text na prípravu pedagogických pracovníkov na nové chápanie obsahu a metód vzdelávania na stredných školách.

PAPÍK, M.: *Náčrty vo vyučovaní zeměpisu*, 1. vydanie. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1973, 260 str.

PAULOV, J.: *Zeměpis pro I. ročník gymnázií. II. část. Pokusná učebnice*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1980. 272 str. Text vyšel jako účelová publikace VÚP Praha ve smyslu výnosu MŠ-ČSR a MŠ-SSR ze dne 22.2.1978 č. 1565/1578 - II/2 jako experimentální text pro I. ročník gymnázií s vyučovacím jazykem českým.

PLESNÍK, P. a kol.: *Zeměpis pro I. ročník gymnázií. I. část. Pokusná učebnice*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1978, 340 str.

RINSCHHEDE, G.: *Geographiedidaktik. 2., aktualisierte Auflage*. Verlag Ferdinand Schöningh GmbH, Paderborn 2005, 515 str., ISBN 3-8252-2324-8.

ROBERTS, M.: *Learning through Enquiry. Making sense of geography in the key stage 3 classroom*. The Geographical Association, Sheffield 2003, 212 str., ISBN 978-1-84377-095-4.

SOBOTOVÁ, M., SOBOTA, K.: *Zeměpisný náčrtník. 1*. Nakladatelství České geografické společnosti, Praha 1996. 30 volných listů, ISBN 80-901942-5-7.

Waugh, D.: *Geography. An Integrated Approach. 2nd edition*. Thomas Nelson & Sons Ltd, Walton-on-Thames Surrey 1995. 590 str., ISBN 0-17-444072-3.

Regional geography teaching otherwise

Jaroslav Vavra

Abstract

Czech geographical education, regional geography learning and teaching, has been taught in Hettnerian concept which prefers sequentially: location, area, physical conditions, population, economy and anything what is interesting finally. Presented concept is based upon Gersmehl's concept which uses thematic and referential maps. The maps operate as scissors (an analytical tool) of physical/human geographies. The theme of West Bank Settlements is analyzed in a classroom. The area contains Arab and Israeli settlements. By analogy, this approach may be used in the Central Asia, where Russian minority lives in the countries.

Keywords

geographical education, thematic and referential maps, regional geography

Autor

RNDr. Jaroslav Vávra, PhD.

Katedra geografie, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita v Liberci, Česká republika

E-mail: jaroslav.vavra@tul.cz

Regiony Asie a geografické vzdělávání

Alois Hynek

Termín či lépe slovo „region“ se stalo velice frekventovaným v české společnosti po roku 1989. Zatímco v minulém režimu převládalo české „oblast“ spojené s oblastním plánováním, nyní je označení „oblast“ téměř tabu. Nepochybně se projevuje nejen distance od minulého režimu, ale rovněž, ba výrazněji, regionální politika EU a ať již jde o přívržence či odpůrce EU, peníze chtějí obojí. Nicméně je neumějí čerpat, čili využit na smysluplné projekty regionálního / oblastního rozvoje. Přitom v obecných rovinách a teoriích regionálního rozvoje nabízejí téměř všechny české univerzity studijní programy s tímto zaměřením a geografie je jen jednou z disciplín, jež se regionům / oblastem věnují. Zatímco v regionálním výzkumu nemá česká geografie výraznější problémy, tak v geografickém vzdělávání vládne nespokojenost s její přetrvávající tradiční verzí daná encyklopedickou osnovou zahrnující soupis téměř všeho, co v regionu existuje. Liší se tak od rozvojově orientovaného geografického výzkumu, který je daleko obtížnější než seznamy řek, půd, sídel atd., jež převažují v geografickém vzdělávání na školách základních i středních. Diskuse vedené na toto téma nevedou k praktické změně RVP či ŠVP, vše zůstává při starém, kromě ideologie a vymýcení pojmu „oblast“. Zkušenost jak s geografickým výzkumem, tak geografickým vzděláváním přitom jasně ukazuje na diferenci mezi pojetím regionální geografie, která říká „*how things are*“, a její jinou verzí „*how things should be*“.

Pozoruhodným nešvarem je nerozlišování regionů fyzikogeografických, humánně-geografických a geografických. Fyzicko-geografické regiony téměř zcela vymizely a nahradily je přírodní krajiny, zatímco humánně-geografické regiony často nahrazují geografické regiony a spojování fyzické geografie s humánní v geografických regionech probíhá jen parciálně nikoliv celostně. Obdobně se zaměřuje vymezení regionů s jejich klasifikací či jinými operacemi s regiony již vymezenými. Navíc se nerozlišuje území a oblast / region, a aby toho nebylo málo, tak přežívá pojem *místní region*, velice oblíbený v českém geografickém vzdělávání. Jediný J. VÁVRA (2010) naznačuje možnosti zařazení místa do geografického vzdělávání. Vávrův pohled je humanisticko-geografický, nezaujímá vztah k místnímu regionu, je filosoficky heideggerovský, přesto najdeme odkaz směrem k regionální geografii citacemi V. LAUKA a K. KASALY (2009).

Na českých univerzitách je vedena výuka regionální geografie Asie především v učitelském studiu na všech geografických pracovištích vesměs podle tradiční osnovy, nicméně jsou zohledněny i regionální problémy. Z přístupných studijních podkladů je vidět zřetelný vliv možnosti stahování z internetu včetně wikipedie. Jenže kvalitních tematických map je na internetu poskrovnu, protože vydavatelé atlasů, včetně školních, pečlivě hlídají své kvalitní mapy a na internet je neumísťují. Je tak s podivem, že proponované inovace výuky geografie, především v bývalém FRVŠ, přinesly evidentní pokles úrovně obsahu regionální geografie světa. Nebudeme se zde zabývat jednotlivými univerzitními geografickými pracovišti, lze doporučit jejich webové stránky k nahlédnutí, především v případě Geografie Asie. Lze doporučit např. <http://geo-asie.upol.cz/index.php?page=autori>

Novou cestu ve výuce regionální geografie nabízejí K. KASALA a T. BLAŽÍK (1992), kteří navrhují rozvíjet porozumění regionu založeném na vyváženém chápání složek regionu, jejich stavu, struktury, dynamiky a trendů. Mělo by být založeno na schopnosti proniknout do podstaty i pozadí regionů cestou zobecnování informací – klíčových faktů a fenoménů. Návrh ukazují na příkladu Japonska.

Volba regionů Asie musí být založena na silné geografické argumentaci a musí být výstižná, ne jednoduchá, ale srozumitelná. Dostí rozšířený povrchní přístup v geografickém vzdělávání, opírající se o tzv. čtení mapy velmi poškozují pozici geografie mezi ostatními vyučovacími předměty na ZŠ + SŠ. Proto následuje hlubší výklad regionalizace – vymezení regionů, kterou odlišujeme od regionální taxonomie, která pracuje s již vymezenými regiony.

Regionální geografie, regiony

Nejnovější pohled na regionální geografii pochází od autorů LAUKA a KASALA (2009), kteří koncizním způsobem na necelých 100 stranách podali její výstižný obraz. Přesto připojíme několik poznámek, jež považujeme za důležité pro hledání regionálního obrazu Asie. Předně jde o odlišení pojmů území a *region*. Podle J. AGNEWA (2009, str. 746 – 747) je koncept území obsahově politický, mocenský, správní, což u nás není přijímáno a oba pojmy jsou považovány za synonyma. Stejně tak jsou často ztotožňovány krajiny a *regiony*, především mechanickým přebíráním vymezení krajiny podle J. DEMKA (1974), ale nikoliv jeho rozlišením z roku 1988 (DEMEK 1988), kde vymezuje jejich odlišné znaky. Autor se tímto tématem zabývá v řadě textů, např. HYNEK (2004), výstižně lze uvést, že jde o rozdílné prostorovosti: krajina je prostorovostí interaktivní,

zatímco region prostorovostí integrativní, vždy jde o vazebnost jejich složek, která je otázkou zdůrazňování, konstrukce, výběru z procesní variety. Vzniká zde samozřejmě otázka vztahu krajin a regionů: jsou si nadřazené či podřízené? Souřadné? Záleží na jejich dimenzi prostorové hierarchie: na planetární úrovni dominují krajiny, zatímco na úrovni regionální je tomu naopak. Mezi tím je úroveň *world* ve smyslu ekumeny, přičemž prostorově vyšší kategorie *Earth* se týká celé planety včetně oceánů. Proto je např. v případě Asie důležité, zda do ní zahrnujeme vnitřní a okrajová moře čtyř oceánů, s nimiž pevnina sousedí. Nepochybně ano, ale musíme si tudíž vyjasnit, zda jde o regiony či krajiny. Jsme zvyklí, že krajiny jsou jen suchozemské, ale krajinná sféra zahrnuje i oceány, zatímco *ekumena* / *world* nikoliv.

Regionalizace

Regionalizací rozumíme proces vymezení regionů jak fyzicko-geografických, tak humánně-geografických a rovněž celostních geografických. Připomeňme si stále nepřekonaný koncept fyzikogeografické regionalizace, jejímž obsahem se zabývala A. J. FEDINA (1981, in HYNEK A. a HYNEK, N. 2006). Stejně tak ještě zatím nelze opomenout u nás dosud neakceptované důvody, proč studujeme regiony uváděné P. HAGGETTEM (1990, in HYNEK A. a HYNEK, N. 2006):

- slouží jako *příklady* – poskytují látku ke generalizacím, vedou k logické struktuře, argumentům nejen ilustrace principů, ale i k osvětlení širšího území,
- představují je i jako *anomálie* či *rezidua* s odlišnostmi od obecných tvrzení nebo vztahů,
- jsou i analogy ukazující přenos prostorových charakteristik s rozlišením *benchmark* – měřeny podle jednoho, *analogue* – přenositelnost,

- jde také o *modulátory* – jedinečné struktury modifikují způsoby chování regionů v čase, cykly, aktivity i zranitelnost v různých činnostech, regionální modifikace národní ekonomiky, svým způsobem *korelační procesy* (pozn. A. H.),
- jsou skládačkami – sada, soubor regionů vyskládá světadíl, zemi – vyplývají z potřeby *redukovat* (?) komplexitu, lépe porozumět členění na srozumitelné a přitom vyčerpávající prostorové jednotky.

V HAGGETOVĚ knize (1990, str. 85 – 88) je mj. regionální členění indického subkontinentu podle autorů SPATE a LEARMONTH z roku 1967, jež je pro nás velmi překvapivé, ale geograficky silně argumentované.

Stále se obdobně hodí přijetí postupu K. LVANIČKY (1983, str. 357 – 395) s určitými úpravami a akceptováním pojetí regionální geografie podle P. CLAVALA (1998) do polohy geografických regionů, jež jsou syntézou jak přírodních, tak humánních. Za zmínku stojí i potřeba uznání pravidel vymezení regionů formulovaných již D. GRIGGEM (1965, 1967) a nikoliv jejich upravené verze D. L. ARMANDEM (1975) a L. MIČIANEM (nejnověji 2010).

Fyzickogeografická regionalizace Asie

Navzdory roku publikování (1964) zůstává mapa fyzickogeografické regionalizace Asie ve Fyzickogeografickém atlasu světa (FGAM, str. 116) stále špičkovou tematickou mapou s hlubokým obsahem. Součástí FGAM je i Vysvětlující text na s. 253 – 298, v němž najdeme postupy vymezení FG regionů. Spočívají ve studiu komplexních charakteristik přírodních podmínek, ve stanovení jejich čtyř souborů: specifika geologické stavby a reliéfu, klimatu, hydrografie a vybrané vlastnosti vegetačního pokryvu. Rozlišují se určující či vedoucí faktory utváření FG regionů a jejich markantní vnější / vzhledové znaky prezentované indexy. Velmi podrobně jsou rozebírány prostředky kartografického vyjádření – znaky FG regionů. Jejich hlavním rysem je prostorová celistvost, vlastnosti jejich FG složek jsou chápány jako faktory utvářející FG regiony. Ty jsou identifikovány i hierarchicky, nejvyšším řádem jsou *strany*, jež můžeme přeložit jako soustavy makrochory). Je zcela evidentní, že pro vymezení FG regionů, Asii nevyjímaje, je zapotřebí jejich hluboká znalost ve všech FG složkách, nikoliv jen pouhý výčet jejich vlastností, nýbrž v procesním pojetí, což znamená jak na sebe vzájemně působí. Důraz na specifické rysy regionů je dán tím, že jde o individuální regiony, jejichž znaky běžné a jedinečné jsou sice rovněž uvedeny, ale nikoliv jako dominantní.

Ve FGAM (1964, str. 76) jsou rozlišeny tyto makrochory Asie v rámci FG regionalizace celé souše Země:

X Západosibiřská, XI Kazašská, XII Kaspicko-turanská, XIII Středoasijská, XIV Severní středoasijská, XV Jižní středoasijská, XVI Altajsko-sajanská, XVII Severovýchodní sibiřská, XVIII Středojakutská, XIX Bajkalsko-zabajkalská, XX Středoasijská nížinná, XXI Tibetická, XXII Dálný severovýchod, XXIII Kamčatsko-kurilská, XXIV Amursko-korejská, XXV Východočínská, XXVI Japonská, XXVIII Asijsko-středomořská, XXIX Arménská, XXX Íránská, XXXI Himálajská, XXXII Indo-ganžská, XXXIII Hindustánská, XXXIV Indočínská, XXXV Malajsko-filipínská, XXXVI Arabsko-mezopotamská. Jejich podrobnější členění lze nalézt v češtině (HYNEK 1988).

V novém vydání FGAM ve spolupráci ruských a rakouských odborníků (KOTLJAKOV a kol. 1998, str. 136) došlo ke změnám ve vymezení FG regionů Asie:

10 Západní Sibiř, 11 Střední Sibiř, 12 Severní Sibiř, 13 Severovýchodní Sibiř, 14 Altaj a Sajany, 15 Bajkalsko a Zabajkalsko, 16 Východní Kazachstán, 17 Turansko, 18 Ťan-šan a Pamír-Alaj, 19 Střední Asie, 20 Tibet, 21 Himálaj, 22 Kamčatka a Kurily, 23 Poamuří a Korea, 24 Severní Čína, 25 Východní Čína, 26 Japonské ostrovy, 27 Malá Asie a Levanta, 28 Arménská vysočina, 29 Íránská vysočina a Hindúkůš, 30 Arábie a Mezopotámie, 31 Indo-ganžská nížina, 32 Dekán, 33 Indočína, 34 Malajské ostrovy (Sundy a Filipíny).

Přes určité rozdíly v obou vymezeních nelze hovořit o dramatické změně, z hlediska geografického vzdělávání je přijatelný novější pohled.

K těmto suchozemským fyzickogeografickým regionům doporučuji připojit seznam vnitřních a okrajových moří / velkých zálivů čtyř oceánů – Atlantského, Severního ledového, Tichého a Indického. Pro nedostatek místa zde nejsou uvedeny.

Humánně-politickogeografická regionalizace Asie (humánně/politické regiony: H/P regiony)

Pro výuku geografie Asie je nejpříjemnější pojetí, jež vychází z rozlišení států resp. jejich dílčích částí daných státní administrativou. Nabízí se rozlišení kulturních regionů, hospodářských oblastí, městských re-

gionů, prostorových mozaik využití země a zřejmě i dalších možných regionalizací, nicméně politicko-geografické je výukově nejpříjemnější. Naši učitelé ZŠ i SŠ jsou velmi kreativní a dokáží vytvořit vlastní geografické regiony Asie či učít podle jednotlivých států či jejich skupin, samozřejmě s podporou nezbytného internetu, ale zásadní otázkou je, zda jejich znalost Asie je tak hluboká, že si mohou na toto téma troufnout. Odpověď bude stěží kladná, proto uvážlivý geograf-pedagog (označení podle A. WAHLY) sáhne po takové vyspělé geografii, která geografii Asie rozumí a při vši účtě k české a slovenské geografii takový stupeň poznání jako vyspělé geografie nemají. Je zde ještě několik dalších důvodů proč použít zahraniční geografie. Není totiž tolik geografii, které mají odborně vyspělý pohled na světové regiony a my musíme dbát vyváženosti v rozlišení asijských H/P regionů v návaznosti na další světadíly. Jinou významnou podmínkou je kvalitní mapové zpracování H/P regionalizace a přístupnost dalších tematických map Asie. Následující seznam kvalitních geografických atlasů v seznamu literatury by se měl stát i zdrojem zvýšení kvality geografického vzdělávání namísto stahování nekvalitních kartografických podkladů z internetu. V dnešní době se samozřejmě bez internetu neobejdeme, ale to není důvod k šíření populárního geografického škváru, který jej zaplavuje. A řekněme si otevřeně: světoví vydavatelé geografických atlasů nedají na internet zdarma své mapy, a když, tak jen pár jako reklamu.

Světovými H/P regiony se zabývá řada prací, nesmíme např. zapomínat na vědní disciplínu *mezinárodní vztahy*, která má své vlastní regionální pojetí světa. Ukázkové je zvláštní číslo *Review of International Studies – Globalising the Regional, Regionalising the Global* (vol. 35, Feb. 2009) se články zabývajícími se studiem regionů, jejich hierarchií, regionalismem, mj. Východní Asií. Obdobně je tomu i s ekonomii, příp. ekonomickou geografii – KNOX P. et al. (2008), zabývající se světovou ekonomikou, světové regiony rozlišuje i statistická služba OSN. Geografickým pohledem na regiony světa se zabývají, kromě jiných, BRADSHAW (2011), Pulcifer and PULCIPHER (2010), de BLIJ a MULLER 2008 a 2010). Za nejužitečnější regionalizaci můžeme vzít de Blije a Mullera, kteří se nedrží stereotypního rozdělení světa, ale přinášejí dynamický úhel pohledu. Tito autoři rozlišují v rámci Asie následující regiony v rámci vyšších jednotek – *realms*, které lze označit za *globiony*:

1. Rusko
2. (Ruské jádro a periferie), Zakavkazsko, Východní pohraničí, Sibiř, Dálný východ

3. Severní Afrika, JZ Asie
4. (Maghreb a sousedé, Egypt a dolní Nil), Střední východ, imperiální státy, Arabský poloostrov, Turkeistán
5. Jižní Asie
6. Indie, Pákistán, Bangladéš, Srí Lanka
7. Východní Asie
8. Sinkiang, Mongolsko, Tibet, Severní a východní Čína, JAKOTA (trojúhelník Japonsko-Korea-Tajvan),
9. Jihovýchodní Asie,
10. Pevninská, Indočína, Ostrovní.

Pojetí de BLIJE a MULLERA (2008, 2010) je komplementární s dynamickým přístupem ke světovým regionům v pojetí britského týdeníku *The Economist*, který preferuje konzervativní ekonomický pohled ve zcela jiném stříhu než jsme zvyklí chápat. Uvedme příklad: týdeník není proti jaderným elektrárnám, ale staví se za výstavbu malých jaderných elektráren, zhruba se 100 MW. Právě *The Economist* je možné doporučit jako klíčový zdroj pro rámečky v navrhované učebnici *Geografie Asie*.

Vydeme-li z regionálního rozlišení Asie podle de BLIJE a MULLERA (2008 a 2010), pak je nezbytné proces učení podpořit kvalitními mapami, především tematickými ze špičkových atlasů, nejen školních, autor disponuje seznamem 25 klíčových zeměpisných atlasů pro výuku geografie Asie. Z hlediska vzdělávání můžeme považovat za klíčový atlas *Diercke International Atlas - Geography/History/economics/politics/Sciences. 1st ed. 2010*.

Závěr

Není složitější světadíl než je Asie a sepasání Geografie Asie je velmi obtížným úkolem. V tomto příspěvku jsme se zaměřili na vymezení regionů Asie, nejsou řešeny geografické disciplíny zabývající se přírodními složkami a lidskými činnostmi. Stejně tak neřešíme vzdělávací / učební cíle, odkazujeme k souboru textů J. Vávry, jež mohou k jejich formulacím významně přispět. Kombinace FGAM / Resources and Environment World Atlas, de Blije a Mullera s ostatními atlasy a týdeníkem *The Economist* nemusí být kladně přijata, ale splňuje Deleuzovy myšlenky o dění, smyslu a událostech. Jeho přijetím, a nejen jeho, můžeme zvednout výuku regionální geografie, která by měla být chytrá. Výuka Geografie Asie by tak rozhodně neměla být nudná...

Literatura a prameny

BEZÁK, A.: Problémy a metody regionální taxonomie. In: *Geographia Slovaca* 3. Bratislava: Geografický ústav SAV, 1993, 96 str.

BRADSHAW M., A.: *Contemporary World Regional Geography*. McGraw-Hill, New York 2011, 640 str., ISBN-13: 978-0073522869

CLAVAL, P.: *An Introduction to Regional Geography*. Blackwell, Oxford 1998, publ., 316 str., ISBN-13: 978-1557867339

H. J. DE BLIJ, MULLER P.: *Realms, Regions and Concepts, 13th ed.* Wiley, New York 2008, 672 str., ISBN-13: 978-1118093603

H. J. DE BLIJ, MULLER P.: *The World Today: Concepts and Regions in Geography*. Wiley, New York 2010, 528 str., ISBN-13: 978-0470646380

DEMEK, J.: Úvod do štúdia teoretickej geografie. SPN, Bratislava 1987, 248 str.

DEMEK, J.: *Systémová teorie a studium krajiny. Studia Geographica* 40, Brno : ČSAV, 1974. 198 str.

DIERCKE INTERNATIONAL ATLAS. *Geography/History/economics/politics/Sciences. 1st.*, Michael T., coord.; Westerman, Brunswick 2010, 225 str., ISBN-13: 978-3141007909

GREGORY D., JOHNSTON R., PRATT G., WATTS M., WHATMORE S., eds.: *The Dictionary of Human Geography, 5th ed.*, Wiley-Blackwell, Oxford 2009, 1052 str., ISBN 978-1-4051-3228-6.

GRIGG, D.: The logic of regional systems. *Annals of the Assoc. Of American Geographers*, vol. 55, No. 3, 1965, str. 469-491.

GRIGG, D.: Regions, models and classes. In: CHORLEY R., HAGGETT P., eds.: *Models in Geography. The Second Madingley Lectures.*, Methuen, London 1967, str. 461-510, ISBN 0 416 29020 5, 816 str.

HAGGETT, P.: *The Geographer's Art*. Basil Blackwell, Oxford 1990, 219 str., ISBN 0-631-17144-4.

HYNEK, A.: Krajiny a regiony identických území. In: *Fyzickogeografický sborník 2 - Kulturní krajina*, ed. V. Herber, str. 13 - 19. MU v Brně, Ppř, ČGS, Brno 2004, 206 str., ISBN 80-210-3597-8

HYNEK, A., HYNEK, N.: Interdisciplinární výzvy pro studium regionů aneb 21 podob regio-

nální geografie. In: *Acta geographica Universitatis Comenianae*. No. 47, 2006, str. 67 - 76.

HYNEK, A.: Fyzickogeografické regionalizace. In: Kolektiv autorů: Úvod do politické a regionální geografie I, UJEP Brno. str. 160 - 235 + přílohy,

IVANIČKA, K.: *Základy teórie a metodologie socio-ekonomické geografie*. SPN, Bratislava 1983, 448 str.

KASALA, K., LAUKO, V.: K teórii a metodológii regionálnej geografie. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, No. 52, 2009, str. 87-100.

KNOX P., AGNEW J. AND LINDA MCCARTHY: *The geography of the world economy*. Routledge, London 2008, 472 str., ISBN-13: 978-0340948354

KOTLJAKOV V. M., ved. editor: *Resources and Environment. World Atlas. Priroda i resursy Zemli*. Institut of Geography, Russian Academy of Sciences and Ed. Hölzel, Vienna, 1st ed., 2 sv., 1998, 190 str.

LAUKO V., KASALA K.: *Teória a metodológia regionálnej geografie*. Kartprint Bratislava 2009. 95 str., ISBN 978-80-88870-80-7

MIČIAN, L.: *Vybrané partie z fyzickogeografickej regionalizácie. (Učebné texty)*. 2010. [cit. 2.11.2013]. Dostupné na internetu: http://www.fns.uniba.sk/index.php?id=3668&type=98&tx_ttnews.

PATERSON J. H.: Writing regional geography. *Progress in Geography*, vol. 6, 1974, str. 1- 26.

PULCIPHER L., PULCIPHER M.: *World Regional Geography: Global Patterns, Local Lives*. W.H.Freeman, New York 2010, 625 str., ISBN 9781429232418.

Regionální geografie Asie: <http://geo-asie.upol.cz/index.php?page=autori>. ? [online], [Citované 29.10.2013]. Dostupné na internetu .

VÁVRA, J.: Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. In: *Geografie*, roč. 115, č. 4, 2010, str. 461 - 478.

The regions of Asia and geographical education

Alois Hynek

Abstract

This contribution deals with approaching textbook of Geography of Asia intended for university students. Physico-geographical regions are taken from the Russian / Soviet schools of physical geography published in world atlases including their continental regionalization. In the case of human / political regionalization, the main sources are from Angloamerican geography. The problem is with traditional encyclopedic structure of data, however accepting logic of sense from G. Deleuze and new taxonomies of educational / learning objectives we can overcome memorizing / repeating in teaching / learning geography. Using the British weekly newspaper *The Economist* enables emphasizing „events“ in geographical education. However we also need foreign geographical atlases for more effective education than is prevailing contemporary state of the arts.

Keywords

regions physico-geographical, human / political, logic of sense, geographical atlases, *The Economist*

Autor

Doc. RNDr. Alois Hynek, CSc.

Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita Brno, Česká republika

E-mail: hynek@sci.muni.cz

Odkaz Ernesta Che Guevary v současné Latinské Americe

Olga Vilímková

Ernesto „Che“ Guevara je v současné době v mnoha oblastech Latinské Ameriky stále populární osobností, symbolem boje za spravedlnost, ikonou, tvořící součást kolektivního vědomí.

Článek představí význam a roli slavného muže, narozeného v argentinském městě Rosario v roce 1928, revolucionáře z bojů na Kubě (pod vedením Fidela Castra v letech 1956 až 1958), internacionalistu z konfliktů v Africe (např. v Kongu počátkem 60. let) a „rozdmýcháče“ revolučního ohně v Bolívii s plánovaným přesahem na rozšíření bojů do Argentiny (1967). Zaměříme se na význam partyzánského velitele po jeho násilné smrti v Bolívii v roce 1967 v období bojů proti vojenským diktaturám v Latinské Americe v 70. - 80. letech 20. století, vedených v kontextu studené války mezi USA - SSSR. Dále se studie soustředí na současnou podobu přesahu jeho myšlenek a činů: seznámíme se s některými Guevarovými texty a idejemi, které jsou studovány a používány mladými společensko-politickými aktivisty např. na schůzích na univerzitách, slogany, jež jsou noseny na transparentech manifestujících proti uzurpacím půdy, ničení životního prostředí ze strany nadnárodních společností, sociální nespravedlnosti, atd. Uvedeme názory na Guevaru, zastávané současnými obyvateli Kuby, bolívijské La Higuery (kde byl zastřelen) a dalších oblastí. Závěrem shrneme důvody, proč je Ernesto Che Guevara populární u mladé latinskoamerické generace.

Význam Che Guevary v 70. a 80. letech 20. století v kontextu studené války

Téměř ve všech zemích Latinské Ameriky se transponovalo napětí studené války mezi mocnostmi USA a SSSR do vnitřních konfliktů mezi vládami diktatur a levicovou opozicí. Vojenské pravicové vlády byly podporovány ze strany USA a jeho spojenců, a to finančně, vojenskou technikou a výcvikem velitelů speciálních komand k vedení protipovstaleckého

boje, včetně realizace masakrů spojenců partyzánského nebo civilního opozičního hnutí (v Guatemale došlo ke genocidě Mayů). Levicová hnutí byla podporována Sovětským svazem a socialistickými státy, především Kubou. Konflikty nabyly v některých zemích rozměrů občanské války.

V těchto vyostřených podmínkách se postava partyzánského velitele Che Guevary stala jedním ze symbolů boje za sociální spravedlnost a za svobodu států bez vměšování USA. Jménem Che Guevary byly nazvány partyzánské oddíly a bojové útvary, např. v Guatemale. V Salvádoru existovala v rámci levicového Hnutí za národní osvobození Farabunda Martího FMLN škola *Escuela Ernesto Che Guevara*, zaměřená na výchovu nové generace, která měla uskučnit změnu společnosti.

V rámci vzdělávání povstaleckých bojovníků byly používány také knihy Ernesta Guevary, především o vedení partyzánské války *Guerra de guerrillas* (1963). Četl se i jeho deník z bojů na Kubě *Pasajes de la guerra revolucionaria* (1992) a další texty: *Guerra y población campesina* (1959), *Táctica y estrategia de la Revolución latinoamericana* (1962).

Je ovšem třeba zmínit postoj některých latinsko-amerických revolucionářů k odkazu Che Guevary dnes. Někteří bývalí guatemalští partyzáni pociťují rozporuplné pocity v souvislosti s glorifikací „jednoho hrdiny“, ve stínu jehož slávy se zapomíná na desítky statečných bojovníků v celé Latinské Americe, padlých na bojištích nebo zavražděných v mučírnicích za stejné nebo podobné myšlenky boje za spravedlivou společnost. Je realitou, že obětem ozbrojených konfliktů z druhé poloviny 20. století, včetně desetitisíců zavražděných nevinných civilistů, nebyla v naprosté většině případů projevena úcta.

Stále aktuální Che Guevarovy myšlenky

Od 60. let minulého století do současnosti se v celé Latinské Americe výrazně změnil ekonomické a sociálně-politické podmínky. Změnil se také mezinárodní kontext: skončila studená válka a USA nadále vojensky ani politicky nezasahují do vnitřních záležitostí států Latinské Ameriky, byť jsou některé vlády zemí Latinské Ameriky levicově orientovány. Nicméně mnohé závažné problémy v regionu přetrvávají a některé myšlenky Ernesta Che Guevary jsou stále aktuální. Ve změnách pod-

mínkách - více méně fungujících demokracií - se dnes už nejedná o potřebu svržení diktátorského režimu vojenskou cestou, a proto ustupuje význam Guevarových idejí ohledně vedení gerilového boje. Dnes ve státech Latinské Ameriky převažují problémy ekonomické, ekologické a sociální.

Palčivým problémem pro obyvatele některých států regionu jsou aktivity nadnárodních společností, např. v oblasti důlního a těžařského sektoru: těžby ropy a nerostných surovin. Samostatnou kapitolou je v této oblasti těžba a zpracování zlata za použití rtuti. Dalším problémem je využívání půdy: vytěžování lesů, uzurpace pozemků místních obyvatel pro zavádění plantáží k pěstování rostlin pro biopaliva, včetně kukuřice - hlavní plodiny, respektive základní potraviny pro obyvatele střední Ameriky. Je třeba si uvědomit, že pěstování kukuřice pro biopaliva se zavádí také v oblastech, kde přetrvává realita statisíců podvyživených dětí. V případech rozhořčených manifestací místních poškozených obyvatel proti aktivitám zahraničních společností i místních velkopodnikatelů, zásahům státu (komercializace vody, zvyšování daní) nebo projevům důsledků státem uzavřených smluv o volném obchodu s USA (prudký pokles výkupních cen kávy v Kolumbii) se objevují vlajky se slavným portrétem Che Guevary. Během manifestací zaznívají jeho hesla: *Basta* (konec), *Morir antes que esclavos vivir* (Raději zemřít, než být otrokem); *Patria o muerte* (Vlast nebo smrt), *Prefiero morir de pie a vivir arrodillado* (Raději umřít vstoje než žít na kolenou); *Seamos realista y hagamos lo imposible* (Buďme realisté a uskutečňme nemožné) nebo dokonce *Patria o muerte* (vlast nebo smrt), toto zvláště v případech, kdy se jedná o projevy neo-imperialismu, neoliberalismu (dle vyjádření účastníků akcí), konflikty, spojené s aktivitami nadnárodních společností. Při přípravě některých protestních akcí, např. v Peru, bývá organizátory předem stanoveno, že se na manifestaci portréty Che Guevary neobjeví, aby tak byla projevena jistá „vstřícnost“ vůči autoritám, respektive vůle domluvit se s nimi v klidu. „Přítomnost a absence“ Che Guevary tedy v některých případech naznačuje

míru radikálního postoje manifestujících.

Názory Che Guevary jsou inspirací pro současné diskuze ohledně změn na Kubě. Podle Martíneze Heredia, účastníka debaty *Dialogar, dialogar*, vedené na internetu, existuje na Kubě rozpor mezi diskurzem politických představitelů, vyjadřujícím obecně kritické myšlení, a praxí, kdy jsou tito představitelé slepí k negativním stránkám reality Kuby. Martínez v článku *El pensamiento del Che en la Cuba actual* (Myšlenky Che v dnešní Kubě) konstatuje, že v současnosti vyvstává logické a kritické myšlení Guevary jako aktuální téma, neboť do diskuzí ohledně změn na Kubě opět vstupuje rozpor kapitalismus – socialismus. Dle autora je ovšem třeba vzít v úvahu, že socialistická koncepce Guevary, sjednocující ekonomické a politické aspekty státu, kdy hospodářství má být řízeno lidovou revoluční mocí, je rozdílná od současné myšlenky oddělení ekonomické dimenze od politiky. Na Kubě se diskutuje o Guevarových názorech ohledně vztahu ekonomiky a politiky, i když si současní aktéři uvědomují, že dnes se uvažuje ve změněných podmínkách, odlišných od situace Kuby na počátku 60. let. Podle autora článku byl Che Guevara největším teoretickým myslitelem ve skupině revolucionářů Fidela Castra v první fázi budování státu na Kubě na začátku 60. let a patřil k radikálnímu proudu v dané době – času a okolností situace na Kubě, zasazené do konfliktů studené války.

Ernesto Che Guevara budí v Latinské Americe stále zájem u těch, kdo přemýšlejí o možné změně společnosti v současnosti nebo dokonce usilují o nápravu nespravedlností. Někteří hledají v jeho dílech pramen pro studium idejí socialismu a možností případně další alternativní cesty vzhledem ke kapitalismu – liberalismu. Tímto tématem, spojeným s možnostmi řešení současných problémů, se zabývá např. Pérez Hinojosa, který srovnává názory argentinského „bojovníka-myslitele“ Guevary s dílem peruánského levicově orientovaného filozofa Mariateguiho (jehož knihy Guevara četl). Oba autoři uvádějí, že charakteristikou systémů doby je opozice kapitalismus x socialismus (Mariategui v roce 1929, Guevara v roce 1962 – dle citovaných publikací). Co se týče role národní buržoazie v revolučním procesu, Guevara konstatuje podřízenost této vrstvy zahraničnímu kapitálu, kdy má národní buržoazie v souladu s tendencemi USA zájem na likvidaci feudálních struktur, na realizaci určité reformy v oblasti zemědělství, na lehké industrializaci, především v oblasti spotřebního zboží, drobnou změnu daňového systému, ale nemůže vést antiimperialistický boj. V některých aspektech národní buržoazie se zájmy USA neshodují, ale vzhledem ke strachu, který

má z lidového hnutí, lze předpokládat její dohodu s USA. Mariategui hodnotí peruánskou buržoazii jako vrstvu, opovrhující lidem své země, nezahrnující v sobě reálně národní charakter. Co se týče spojení národní buržoazie s imperialismem, Mariategui dodává, že zájmům imperialistického kapitálu vyhovuje rozložení moci na větší počet osob, např. omezování latifundií a vytváření střední třídy vlastníků, čímž dochází k demokratizaci vlastníků půdy.

Pérez Hinojosa se dále věnuje myšlenkám porovnávaných autorů, souvisejícím se spojením a solidaritou celého regionu Latinské Ameriky, kteréžto téma je v současnosti také aktuální v oblasti ekonomické, politické i sociální. Che Guevara se spojenectvím zemí Latinské Ameriky zabýval mimo jiné v rámci předpokladu, že USA zaútočí na zemi, kde se zvedne vlna povstání z důvodů solidarity se zájmy národní buržoazie – bylo tedy těžké, aby povstání zvítězilo v jedné zemi. Podle Guevary bylo třeba, aby se síly spojily, vyzýval Cordilleru de los Andes, aby se stala Sierrou Maestrou Ameriky, aby se všechna území rozlehlého kontinentu proměnila ve scénu boje s imperialismem na život a na smrt: „Nelze určit, kdy povstání dosáhne kontinentálního rozměru ani jak dlouho bude boj trvat, ale můžeme předpovědět jeho příchod, neboť je dcerou historických, ekonomických a politických okolností.“ Mariategui k tématu spojenectví zemí Latinské Ameriky uvedl, že „revoluční“ boj za nezávislost byl příkladem solidárního hnutí, ke kterému se vzepjala celá Latinská Amerika, a tak tomu může být v případě revoluce potlačovaných proti imperialismu. Revoluce měla být podle Mariateguiho vedena levicovými politickými stranami. Co se týče solidarity mezi národy (boje proti imperialismu), Guevara

jde dále a navrhuje „vytvoření dvou, tří, mnoha Vietnamů“ v rámci celého světa. Vyzýval k vytváření ohnisek revoluce, což by mělo za následek roztržštění represivních sil. Ohniska měla být zakládána ve všech zemích Latinské Ameriky, v Africe, měla být vytvořena mezinárodní armáda, pro jejíž členy by bylo ctí zemřít v boji ve Vietnamu, ve Venezuele, v Guatemale, v Bolívii, v Brazílii, v Kolumbii, atd. Jak je známo, Guevara se osobně pokusil o partyzánskou akci rozdmýchání revolučního ohniska v Bolívii, která skončila nezdarem.

Kromě proklamovaných a publikovaných poznatků a úvah ohledně boje proti nespravedlivým řádům a vykořisťování, Guevara uvažoval o spravedlivém uspořádání společnosti a morálních vlastnostech jejích členů. Doufal ve vytvoření „nového člověka“. V těchto souvislostech se dnes v Latinské Americe cituje jeho slavný výrok: „Každý bude pracovat, jak nejlépe umí, a dostane tolik, kolik bude potřebovat.“ Očekával příkladné morální chování také u vůdců společnosti, kteří by měli jednat ve prospěch kolektivu. Guevara kritizoval např. elitářské chování ruských politiků. Během návštěvy SSSR v roce 1964 odsuzoval životní styl ruských důstojníků a politiků a k ekonomické oblasti se vyjádřil slovy, že je země ve slepé uličce, ze které není východiska, při stavu dominance byrokracie nad ekonomickými zájmy. Guevara se zajímal také o situaci v Číně, kde mu bylo blízké pojetí vedení revolučního boje masami zemědělců – neboť ti byli tradičně nejchudší vrstvou obyvatel v Latinské Americe obecně a nota bene revolucionáři na Kubě se opírali během bojů o podporu venkovských obyvatel. Nicméně začal studovat také ideje Trockého. V Moskvě mu bylo „spíláno“ do pročinského a trockistického přívržence.

Manifestace v Asunciónu, hlavním městě Paraguaye v roce 2009

Foto O. Vilímková

Foto O. Vilímková

Monumentální památník mauzolea revolucionářů ve městě Santa Clara

Názory obyčejných lidí

Tam, kde jsou lidé spokojeni s vývojem událostí ve svém regionu (např. v některých oblastech Ekvádoru, Kostariky, Brazílie), patří postava Che Guevary minulosti. Je považován za jednoho z hrdinů 60. - 80. let 20. století. Jinde jsou jeho ideje a postoje stále aktuální. Kromě proklamovaných myšlenek ohledně boje za spravedlivou společnost a jejím uspořádání je přínos Che Guevary viděn v jeho osobním chování.

Na Kubě si dnes lidé Ernesta Che Guevary cení jako příkladu - jeho slova a činy se kryly. Hovořil o brigádách, vybízel lidi k práci a sám se aktivně a se zápalem účastnil např. sklízni cukrové třtiny, ačkoli v podmínkách silně prašného prostředí trpěl záchvaty astmatu. Jestliže vyzýval k určité akci, sám se jí zúčastnil, a to v prvních řadách bojové i pracovní linie. Po získání významných funkcí na Kubě nevyužíval možných privilegií, materiálních ani politicko-společenských. Vzdal se pohodlí, a jakožto revolucionář, „posedlý“ myšlenkou nastolení spravedlnosti na celém světě, se vydával do dalších bojů. Mezi Kubánci se traduje, že byl čestný, nekompromisní a nezkorumpovatelný. V současnosti se na Kubě má za to, že právě Che Guevara a Camilo Cienfuegos, kteří zemřeli „brzy“ a nejsou spojeni s padesáti lety autoritativní vlády Fidela Castra, jsou největšími hrdiny revoluce. Podle kubánských členů debaty, uveřejněné na internetu, byly myšlenky Guevary od počátků 70. let vyřazeny ze školních učebnic, z výuky a z médií a podle Kubánců „chyběl“. Che Guevara se „vrátil na Kubu“ až v roce 1987 a jeho osobnost byla oživena s převezněním jeho ostatků z Bolívie v roce 1997. V roce 2008 byly na Kubě publikovány v tajnosti jeho texty *Los apuntes críticos a la*

economía política (Kritické poznámky k politické ekonomii). Následně se vytvořila skupina, která publikovala celé jeho dílo.

Che Guevara je dnes na Kubě nejen „oficiálně“ připomínán publikacemi, billboardy a ve školách jako hrdina země a morální příklad, ale má své místo v srdcích, možno říci většiny obyvatel země. V této souvislosti lze zmínit i obrovskou popularitu písní, oslavujících Ernesta Che Guevaru, např. *Hasta siempre, comandante* (Navždy s tebou, veliteli) nebo *Son los sueños todavía* (Ještě jsou to sny). Píseň Carlose Puebly *Hasta siempre* se stala v době konfliktů studené války jakousi hymnou odbojových skupin střední Ameriky, bojujících proti vojenským diktaturám.

Che Guevara je uváděn jako morální příklad čestného muže, usilujícího o spravedlnost, také v některých školách středního Peru. Dalším místem, významně spjatým s osobním působením Che Guevary, jsou oblasti jihovýchodní Bolívie, např. Vallegrande, soutěska Churo, kde byl zabit 8. 10. 1967 a vesnice La Higuera, kde byl následujícího dne zastřelen.

Mnozí dnešní obyvatelé La Higuery jsou pamětníky událostí z roku 1967. Vzpomínají na měsíce nepříjemné přítomnosti stovek vojáků, kteří hledali oddíl partyzánů, v oblasti se stále střílelo a bylo nebezpečné pohybovat se po polích a na pastvách, chodit do školy do sousední vesnice. Obyvatelé subtropické oblasti, živící se převážně zemědělstvím a pastevectvím, neměli zájem o revoluční aktivity, k partyzánům se nepřipojili ani je nepodporovali zásobováním potravin. Zeměděle - dle výroků pamětníků - obtěžovala přítomnost partyzánů a bolívijských vojáků (řízených specialisty

z USA). Místní obyvatelé přivítali ukončení ozbrojeného konfliktu po zatčení velitele partyzánské skupiny. Pamětníci z La Higuery, kteří viděli zatčeného Guevaru, vedeného vojáky přes vesnici, vzpomínají, jak na ně silně zapůsobil jeho pronikavý pohled a zubožený stav, potrhaný oděv a onuce místo bot, zatímco muži jeho oddílu měli boty. Pamětníci zmiňují bouřlivou oslavu vojáků, radujících se z vítězství, zatímco byli zajatí partyzáni zavřeni v domku místní školy. Po zastřelení Guevary následujícího rána a převezení jeho ostatků do města Vallegrande bylo tamní obyvatelstvo vyzváno, aby se dostavilo do nemocniční prádelny, kde byl vystaven. Na tuto událost se pamatují jak tehdy přítomní dospělí, které dojímal „šlechtný zjev“ partyzánské velitele, tak děti, na které celá situace velmi zapůsobil. Teprve později se místní obyvatelé seznamovali s událostmi života a myšlenkami Che Guevary.

Dnes je oblast působení Che Guevary v jihovýchodní Bolívii často navštěvována. Mezi zastávky na trase po stopách Che Guevary, tzv. *ruta del Che*, patří soutěska Churo, kde byl partyzánský velitel zatčen, vesnice La Higuera, kde je ve staré škole, ve které strávil Che Guevara poslední noc před ranní popravou, zřízeno malé muzeum. Dále je možno navštívit bývalou nemocniční prádelnu ve městě Vallegrande a mauzoleum padlých partyzánů v blízkosti letiště u hřbitovní zdi. Hodnocení Che Guevary dnešními obyvateli La Higuery a Vallegrande jsou vesměs pozitivní. Lze citovat: „Byl to romantický snilek, který bojoval a zemřel pro své ušlechtilé ideály“. Někteří se pozastavují nad tím, že opustil významné společenské postavení a rodinu „pro neuskutečnitelné sny spravedlivého světa“, jinými je ztotožňován s postavou Ježíše Krista. Na obrazech v La Higuere a ve Vallegrande, vytvořených místními umělci, podoby obou mužů splývají. Dle vyjádření obyvatel se jedná o muže, kteří „ve svém životě konali skutky ve prospěch druhých a za své přesvědčení zemřeli násilnou smrtí“. Není výjimkou, že se v případech zdravotních nebo jiných problémů obyvatelé oblasti obracují k Che Guevarovi s prosbou o pomoc a dle jejich vyjádření je jim pomozeno.

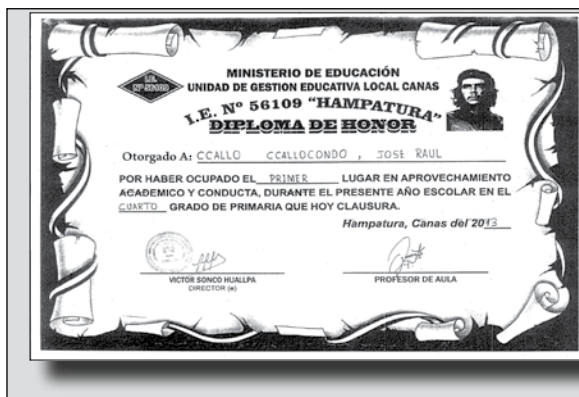
Je zajímavé, že jméno Che Guevary znají také lidé „vzdálených“ venkovských oblastí jiných zemí, např. na planinách peruánských And²². Obyvatelé vědí, že byl kubánským revolucionářem bez znalostí dalších podrobností o jeho životě, někteří se setkali s jeho portrétem během náhodné přítomnosti na manifestaci v některém městě, zaznamenali dokonce „módu“ použít černých baretů s hvězdou mladými při určitých protestních příležitostech. Indiánka od jezera Titicaca uvedla, že ve vý-

znamné chvíli stačí jen vyslovit jméno Che: „Všichni říkali che, bylo hezké vyslovit che, toto slovo – jméno zahrnuje vše.“

Popularita Che Guevary u mladých

Někteří mladí Latinoameričané se identifikují s Guevarovou *image* rebela. Určité „vnější atributy“ slavného partyzána jsou používány bojovníky za spravedlnost v různých latinsko-amerických zemích dodnes. Např. *Subcomandante* Marcos, velitel zapatistů v mexickém Chiapasu, jezdí při příležitosti manifestačních vystoupení proti projevům liberalismu se svými přívrženci na motocyklu a kouří doutníky. Ideologie Che Guevary ovlivnila také skupinu studentů *Jóvenes socialistas* na univerzitě Universidad Nacional San Antonio Abad v Cusku v Peru. Členové skupiny pořádají přednášky pro studenty, zaměřené na aktuální problémy. V nedávné minulosti se řešila nízká úroveň kvalifikace vyučujících, jejich nedochvilnost a korupční praktiky, špatná kvalita stravy v jídelně, atd.²⁴ S Che Guevarovou *image* se setkáme i na jiných univerzitách Latinské Ameriky, např. v Mexiku, kde nese jeho jméno slavnostní aula na Universidad Nacional Autónoma de México. Na filozofické fakultě zmíněné univerzity existuje také skupina angažovaných mladých: *Asamblea Che Guevara en movimiento*.

Proč je Ernesto Che Guevara tak atraktivní pro mladé Latinoameričany? Z jejich výpovědí lze uvést: je ikonou, byl aktivní, chtěl změnit společnost, skoncovat s vykořisťováním kapitalistických / imperialistických sil; rozčílovala ho nespravedlnost, pasivita a nezáměr; bojoval proti autoritářským vládám regionu; zemřel v boji za

Diplom jako součást školního vysvědčení za vzorné chování a prospěch z peruánské oblasti Canas

spravedlnost lidu – národů; nesl vlajku boje za svobodu a rovnost; byl oddaný kauze chudých, měl vůli bojovat proti nespravedlnosti v kterékoli části světa. Mladá generace, která dává najevo své sympatie rebelovi (nošením triček a vlajek s portrétem Che Guevary, čelně posazenými barety s hvězdou nebo odznakem Che Guevary, nápisy *El Che vive* – *Che žije*), ukazuje, že jí záleží na uspořádání současného stavu věcí, že hledá alternativní cesty fungování společnosti i vymezení proti konzumnímu stylu života.

Některým „neangažovaným“ mladým se jednoduše líbí Guevarův přístup k životu. Např. mladá Argentinka v blogu *La ruta del Che o el Che en la ruta?* (Cesta Che nebo Che na cestě?) popsala svou návštěvu La Higuery a uvedla, že nesdílí Guevarovy názory, ale obdivuje jeho dobrodružného ducha.

Závěr

Argentinec Ernesto „Che“ Guevara je bezesporu jednou z nejslavnějších osobností Latinské Ameriky. V některých oblastech patří postava partyzánského velitele a

radikálního bojovníka minulosti, jinde, a to zvláště v zemích nebo společnostech, kde se diskutuje o současném uspořádání společnosti a možnostech jejího zlepšení, jsou některé jeho myšlenky stále aktuální. Svým aktivním postojem k řešení nespravedlivého stavu věcí a výzvami k mezinárodní solidaritě inspiroval mnohé. S jeho portrétem a výroky se setkáváme během manifestací ve městech i na venkově, při porušování lidských práv nebo projevů nespravedlnosti. Zájem o Che Guevaru je zřejmý také na místech, s jeho životem spojených, která se těší významné návštěvnosti, především ze strany mladých.

Literatura

CASTAÑEDA, J. G.: *Compañero, život a smrt Che Guevary*. BB Art, 2003.

Che desde la memoria. Océan Sur, Océan Press Cuba 2004.

GUEVARA, E.: *Guerra y población campesina*. Casa de las Américas. La Habana 1959.

GUEVARA, E.: *Guerra de guerrillas, un método*. Casa de las Américas, La Habana 1963.

GUEVARA, E.: *Bolivijský deník*. Svoboda, 1970.

GUEVARA, E.: *Smrtí život nekončí* (v orig. *Escritos y discursos*). Orego 2000.

GUEVARA, E.: *Pasajes de la guerra revolucionaria*. Editoria política, La Habana 2005.

GUEVARA, E.: *Obras completas*. Solar, Colombia 2006.

GUEVARA, E.: *Motocyklové deníky*. Labyrint 2006.

KALFON, P.: *Che, Ernesto Guevarra, una leyenda del siglo XX*. Edhasa, Argentina 2010.

LEE ANDERSON, J.: *Che Guevara. Una vida revolucionaria*. Anagrama (první vyd. 2006, druhé 2010). España 2013.

TAIBO, P. I.: *Ernesto Guevara, también conocido como el Che*. Editorial Planeta. México 1996.

USTARIZ ARZE, R.: *Che Guevara, život, smrt a zrození mýtu*. Mladá Fronta 2011.

Školní třída na Kubě. V pozadí portréty revolucionářů Ernesta Che Guevary a Camila Cienfuegos.

Foto O. Vilímková

Fotografie z míst jihovýchodní Bolívie, kde se pohyboval oddíl Ernesta Che Guevary od února do října 1967. Dnes po jeho stopách vede turistická trasa Ruta del Che.

Foto O. Vilímková

Na tomto místě v soutěsce Churo byl Che Guevara 8. 10. 1967 zajat. Na kameni s nápisem Che vive (Che žije), za kterým se skrýval před střelami, jsou ještě znatelné stopy po kulkách.

Písně, inspirované Che Guevarou:

Hasta siempre (C. Puebla), *Son los sueños todavía* (G. Alfonso),

Lo eterno (C. Puebla), *Un nombre* (C. Puebla), *América, te hablo de Ernesto*

(S. Rodríguez), *Fusil contra fusil* (S. Rodríguez), *Si el poeta eres tú* (P. Milanés),

Por los Andes del Orbe (O. Portuondo), *Canción del guerrillero heroico* (E. Burke),

Che Guevara (N. Guillén), *Andes lo que andes* (A. Pérez), *Canción del hombre nuevo*

(D. Viglietti), *Su nombre es pueblo* (E. Ramos), atd.

Hrané filmy:

Diarios de motocicleta, 2004, režie Walter Salles, představitel Ernesta Guevary: Gael García Bernal, *Che (Part one)*, 2000 a *Che (Part two)*, 2008. Režie Steven Soderbergh, představitel Che Guevary: Benicio del Toro.

Dokument:

La vida del Che. Egrem y Mundo latino, 2007.

Ernesto Che Guevara – legacy of a famous Argentinian in contemporary Latin America

Olga Vilímková

Abstract

The text treats the role of Che Guevara as an icon of the guerrilla movements during the armed conflicts and activities of opposition groups against the military dictatorships in Central and South America within the context of the Cold war. It then considers the crystallization of the person Che Guevara into the symbol of fighter for social justice in present day Latin America: during demonstrations against violations of human rights, flags with his portrait almost always appear; at lectures or discussions about the possible paths for a future Latin American society or about the problems of social justice and international solidarity within the framework of Latin America his words are always cited. The paper explores the opinions towards Che Guevara of present day inhabitants of Cuba, Bolivia, Peru and other Latin American countries as well as the ideas of those who were witness to the events at La Higuera and Vallegrande in 1967.

Keywords

Argentinian famous compatriot, guerrilla movements, symbol of fighter for social justice.

Autorka

PhDr. Olga Vilímková, PhD.

Katedra románských jazyků, Fakulta mezinárodních vztahů, VŠE Praha, Česká republika

E-mail: olga.vilimkova@seznam.cz

Matej Bel – významná osobnosť v dejinách geografie na Slovensku

„Veritate duce, comite labore
„Za vodcu pravdu, za sprievodcu prácu“

Matej Bel

V marci 2014 uplynulo 330 rokov od narodenia Mateja Bela, jednej z najväčších osobností vedeckého života v histórii slovenskej kultúry. Evanjelický kňaz, uznávaný polyhistor, priekopník pedagogického realizmu a osvietenstva, vlastivedného výskumu, autor a editor neobyčajného historicko-geografického diela. Jeho meno nesie škola v rodnej Očovej, gymnázium vo Zvolene, univerzita v Banskej Bystrici a nová slovenská Encyclopaedia Beliana, ktorej 7. zväzok vyšiel pri tomto výročí (celkove má obsahovať 12 resp. až 14 zväzkov). Za rozvoj vied sa udeľuje Pamätná medaila Mateja Bela SAV a za záslužnú literárnu činnosť Cena Mateja Bela Literárneho fondu SR. Na jeho počesť rok 2001 pomenovala Medzinárodná astronómická únia planétku Matejbel, objavenú 27. júla 1998 pracovníkmi Astronomického ústavu AV ČR v Ondřejove. Matej Bel je tiež hrdinom divadelnej hry Jána Soloviča „Zvon bez veže“. Príspevok v historicko-spoločenských súvislostiach približuje etapy života a tvorby Mateja Bela, jeho pedagogické koncepcie, prínos k rozvoju geografie, základom regionálno-geografického a vlastivedného výskumu, postaveniu a vyučovaniu geografie.

Vzťah k odkazu Mateja Bela v histórii slovenskej kultúry prešiel zložitými metamorfózami, podmienenými ekonomicko-sociálnym aj národným vývinom Slovákov, najmä citlivým faktorom národného útlaku i konfesijnými rozpormi. Najmarkantnejšou črtou tohto vzťahu bol „ahistorizmus“, nepochopenie podmienok doby, v ktorej Matej Bel žil, najmä jeho „uhorského“ vlastenectva. Počas života bol uznávaný cisárom i pápežom, domácimi i cudzími učencami, prijatý za člena známych európskych učených spoločností v Berlíne, Londýne, Jene, Olomouci, po smrti nazvaný dodnes sa tradujúcim epitetonom „*Magnum decus Hungariae*“ - Veľká ozdoba Uhorska, neskôr považovaný aj za významného predstaviteľa literatúry česko-slovenskej (B. Tablic, J. Palkovič), no tiež kozmopolitu a dokonca za „prvého a najhoršieho maďaróna slovenského“ (J. Škultéty).

Objektívne a komplexné hodnotenie jeho osobnosti, postojov a diela v historických súvislostiach nachádzame až u autorov asi od polovice 20. storočia do súčasnosti. Niekoľko knižných monografií, desiatky článkov, štúdií i básne vyšli pri príležitosti tristoročného jubilea narodenia v roku 1984, keď UNESCO zaradilo jeho meno do kalendára významných osobností, čím sa mu plným právom dostalo aj svetového ocenenia. V rodnej Očovej na počesť výročia umiestnili sochu od Jána Kulicha a otvorili Pamätnú izbu Mateja Bela. Z početných autorov možno spomenúť najmä publikácie odborníka na slovenské historické osobnosti a autora viacerých Belových životopisov J. TIBENSKÉHO (1984, 1987), z geografov príspevky J. DRDOŠA (1984), M. LUKNIŠA (1983), L. V. PRIKRYLA (1980, 1984), ktorý neskôr uverejnil stručný článok aj v našom časopise (1993). Pozoruhodné dielo určené mládeži vydal v jubilejnom

roku geograf a vynikajúci didaktik J. FRAŇO (1984), ktoré pôsobivým priblížením života a diela M. Bela v kontexte historických udalostí zaujme každého čitateľa.

Matej Bel sa významne zaslúžil o rozvoj geografie ako vednej disciplíny i vyučovacieho predmetu. Z tohto aspektu má trvalé miesto v učebných textoch a učebniciach didaktiky geografie - tak v starších publikáciách (FRANO 1954, HAČUNDA 1957, stručnejšie TICHÝ a JANKA 1964, TURKOTA a kol. 1980), ako aj v najnovších (ČIŽMÁROVÁ 2000, LIKAVSKÝ 2006). Etapy pohnutého života a obdivuhodné dielo M. Bela, vytvorené v sťažovaných podmienkach popri celoživotných zdravotných problémoch, obsahujúce okolo 50 knižne vydaných prác, štúdií, edícií prameňov a rukopisov pripravených do tlače, predstavuje vedecký prínos historického významu a zasluhuje si bližšie spoznanie.

Pôvod a školské vzdelávanie

Najčastejšie sa dátum narodenia Mateja Bela udáva 24. marec 1684. V životopise si však sám uviedol dátum 23. marec a pri jeho zápise na univerzitu v Halle zaznamenali 22. marec, ktorý figuruje aj v *Encyclopaedii Beliana* (I. zv. 1999, str. 686) i v iných dokumentoch a publikáciách. O jeho rodine, detstve a mladosti sa zachovalo pomerne dosť správ. Narodil sa v pobožnej evanjelickej rodine Mateja Bela - Funtika, roľníka a mäsiara (prímenie asi vzniklo podľa jeho živnosti, no možno ho zdedil po predkoch). Rodisko Očová - dnes veľká obec (približne 2 580 obyv.), bola v tých časoch malé poddanské roľnícke mestečko vígľajského panstva. O matke Alžbete rod. Česneková (v maď. písomnostiach Česneková alebo Česnezky) niektorí životopisci tvrdia, že pochádzala z nižšej zemianskej (event. aj maďarskej) šľachty.

O ďalších príbuzných či súrodencoch nie je nikde zmienka, dá sa iba domnievať, že bol jediným dieťaťom. Keďže matka mala dosť starostí s domom a hospodárstvom, vyrastal viac pod výchovným vplyvom starej matky - zdroja rozprávok a spomienok na dramatické udalosti mnohoročného tureckého drancovania a vraždenia.

Od malička chorľavý chlapec sa prejavil ako nadaný a usilovný žiak už v prvom ročníku na miestnej elementárnej škole. Školská dochádzka nebola povinná a na triviálnom stupni sa okrem náboženstva učili žiaci iba písať, čítať a počítať. Na odporúčanie „reктора“ a pomocou azda bohatších príbuzných či známych sa v jeseni roku 1691 ako sedemročný ocitol v súkromnej latinskej škole v Lučenci, určenej iba pre chlapcov zo šľachtických rodín. Od spolužiakov si vytrpel veľa výsmechu pre svoj pôvod, oblečenie, chudobu, aj nenvysoký vzrast a telesnú slabosť. Okrem náboženstva bola hlavným predmetom latinčina - úradná reč v štátnych inštitúciách, ktorá sa vyučovala mechanickým drilom. Na škole nepobudol dlho, pri šarvátkach spolužiakov utrpel ťažký úraz hlavy. Po vyliečení mu rodičia našli inú latinskú školu v Kalinove pri Lučenci, takisto pre synov zemanov. Tu tiež nezotrval ani celý rok - v dôsledku úmrtia „patrona“ škola roku 1693 zanikla. Vrátil sa domov navyše s ťažkou horúčkovitou chorobou, ktorá sa mu opakovane vracala do konca života. Najnižší stupeň latinskej školy však ukončil a po vyzdravení nasledovala tretia „štácia“ jeho vzdelávania na súkromnej škole v Dolnej Strehovej. Po dvoch rokoch úspešne skončil tzv. gramatické oddelenie, no pretože nemala vyššie, nemal kam postúpiť.

Keďže rodičia podporovali jeho vzdelávanie, ako jedenásťročný nastúpil roku

1695 na evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici. Spočiatku sa mu štúdium v oddelení syntaxistov nedarilo, zrejme jeho gramatická príprava v latinčine na vidieckych školách nebola taká kvalitná. Navyše veľmi prísny učiteľ každú nevedomosť trestal bitkou. Už chcel školu zanechať, vrátiť sa domov a dať sa na nejaké remeslo. Oporu našiel v učiteľovi a konrektorovi Jánovi Pilárikovi – rodákovi z Očovej, vzal ho do svojej triedy, kde dával prednosť štúdiu a čítaniu rímskych klasikov pred bibliou. Matej Bel úspešne napredoval a mohol postúpiť do vyššieho oddelenia, no rozhodol sa pokračovať v štúdiu na gymnázium v Prešporku. Za tri roky zvládol vyššie triedy – humanitné aj filozofické oddelenie a osvojil si nemčinu. Koncom roku 1700 odišiel do maďarského Veszprému, kde v šľachtickej rodine prijal miesto vychovávateľa. Krátky čas sprevádzal zverenca aj na gymnázium v Pápe. Popri tom sa venoval súkromnému štúdiu a zdokonaleniu v maďarčine.

Roku 1702 prišiel do rodnej Očovej, kde mu onedlho zomrel otec, jeho veľká opora v štúdiu. Ako osemnásťročný sa po piatich rokoch vrátil na evanjelické gymnázium v B. Bystrici. Podmienkou prijatia na univerzitu bolo absolvovanie prípravného vyššieho filozofického oddelenia. Keďže sa v tej dobe na škole nemohlo otvoriť, profesori mu vypracovali osobitný plán súkromného štúdia. Osvojoval si gréčtinu, hebrejčinu a iné orientálne jazyky, základy teológie, rétoriky, histórie, aj prírodovedných predmetov.

Štúdium na univerzite v Halle

Rozhodnutie študovať na novej vysokej škole len s desaťročnou históriou – vtedy nazývanej akadémia, uľahčila M. Belovi najmä sľúbená podpora banskobystrickej a rožňavskej evanjelickej farnosti aj iných dobrodinco, ktorí mu prispeli na cestu. Zatúžil tiež spoznať mesto a školu, odkiaľ sa šíрили myšlienky *pietizmu*, nového nábožensko-filozofického smeru, prenikajúce z Holandska do Nemecka a ujali sa už aj medzi bystrickými a prešporskými evanjelikmi. Dvadsaťročný a opäť chorý vydal sa v jeseni roku 1704 na cestu s furmanmi prevážajúcimi tovar do Poľska a po mesiaci sa dostal do Halle. Zapísal sa na univerzitu, na ktorej vtedy študovalo okolo tritisíc poslucháčov a už vážne konkurovala slávnej univerzite v neďalekom Wittenbergu – kolíske protestantského hnutia, kde pôsobil pred takmer dvomi storočiami Martin Luther (roku 1517 tu zverejnil svojich 95 téz „Výpovedí proti odpustkom“).

Okrem teológie a filozofie študoval Matej Bel medicínu, právo, rétoriku, poli-

Foto J. Lacika

Pamätník Mateja Bela v Očovej od Jána Kulicha, v pozadí vľavo je škola po ňom pomenovaná.

tiku, prírodovedné predmety, orientálne jazyky a ďalšie disciplíny. Veľký vplyv na formovanie jeho myslenia i ďalší osud mal najmä profesor A. H. Francke. Bol hlavnou osobnosťou šíriacou idey pietizmu, odmietania dogmatizmu oficiálnej evanjelickej cirkvi, nového vysvetľovania biblických textov v súlade s vývojom vied a spoločnosti. Zdôrazňoval potrebu prispôsobenia náboženstva praktickému životu, citovú zbožnosť (z lat. *pietas*), prísnu morálku, aktivitu veriacich, vedenie cnostného života naplneného dobrými skutkami a zasväteného práci pre spoločnosť. Pre svoje názory získaval čoraz viac študentov, z ktorých mnohí zachádzali až do extrémov (napr. pálili záznamy z prednášok iných profesorov, prestali nosiť vtedy módne parochne a „žabó“, namiesto štúdia meditovali).

V pedagogickej práci na školách nového typu – reálnych gymnáziách, ktoré Francke zakladal, obmedzil vyučovanie klasických jazykov v prospech prírodovedných predmetov, fyziky, astronómie, matematiky. Osobitné postavenie pripadlo aj geografii, dovtedy iba pomocnej disciplíny na lokalizáciu udalostí svetskej i náboženskej histórie. V jeho školách sa geografia prvý raz vyučovala ako samostatný predmet. Matej Bel práve vďaka nemu správne pochopil význam geografie a počas ďalšieho pôsobenia sa jej stále venoval. Roku 1707 po úspešnej obhajobe dizertačnej práce s teologickým obsahom, ktorá vyšla aj tlačou, dostal ponuku od dekana zostať na univerzite. Avšak farnosť z B. Bystrice, ktorej bol zaviazaný, urgovala jeho návrat. Zotrval ešte istý čas v Nemecku, akoby tušil, že sa sem už viac nevráti. Cestou domov sa zdržal v Berlíne, navštívil múzeá, sídlo pruského kráľa v Postupime, pobudol aj vo Frankfurtu n. Odrou a vo Vratislave. Navštevoval knižnice a zoznámal sa s viacerými významnými učen-

cami. Po tri a polročnom pobyte v Nemecku sa v máji 1708 vrátil do Banskej Bystrice.

Pôsobenie v Banskej Bystrici

V tom čase u nás vrcholilo povstanie Františka II. Rákócziho trvajúce už od roku 1703. Bolo dovŕšené porážkou povstalcov v bitke pri Trenčíne v auguste 1708 vojskom cisára Jozefa I. Obyvateľov znepokojovalo vyčítanie početných zbojníckych bánd, ktoré sa tvorili z rozpadnutého povstaleckého vojska - kurucov, čo našlo odozvu aj v ďalších rokoch (napr. pôsobenie Jánošíkovej družiny). Okrem toho pretrvávali nábožen-

Jeden z viacerých portrétov Mateja Bela. Originál obrazu od slávneho maliara Jána Kupeckého, rodáka z Pezinka sa nezachoval. Kópia od neznámeho autora je v múzeu v Rimavskej Sobote.

ské rozbroje medzi katolíkmi a evanjelikmi, vyostri sa tiež rozpory medzi ortodoxnými a pietistickými evanjelikmi. Napriek viacerým námietkam zvolila bystrická farnosť mladého Mateja Bela začiatkom júla 1708 za konrektora gymnázia, pomocného farára a koncom roka za farára. Avšak jeho pôsobenie v B. Bystrici sa skončilo hneď na začiatku - v januári 1709 takmer tragicky. Závisť a nenávisť neprajníkov, ktorí by sa boli radi zbavili „novátora, voľnomyšlienčára a kacíra“ viedla k falošnému udaniu za spoluprácu s Rákócziom, cisársky generál ho uväznil a odsúdil na trest smrti. Iba na príhovor vplyvných priateľov odložili vykonanie trestu, riadne vyšetrili obvinenie a zbavili ho obžaloby. V novembri 1709 na cisárov rozkaz odňali evanjelikom kostol a vrátili ho katolíkom. Keďže Matej Bel ostal bez farnosti, všetky sily venoval škole a v marci 1710 po smrti rektora J. Pilárika bol zvolený za jeho nástupcu. Začiatkom toho roku sa oženil s dcérou bystrického lekárnik.

Po prevzatí funkcie predložil cisárskej vrchnosti a mestskej rade na schválenie obnovený školský poriadok pochádzajúci ešte z roku 1617 (*Zákony gymnázia v Banskej Bystrici, obnovené rektorom Matejom Belom v roku 1710*). Nadviazal na staré tradície školy, ktorej história siahala až do polovice 13. storočia. V organizácii a obsahu vyučovania však uplatňoval svoj program a skúsenosti nadobudnuté v Halle. Zreformoval vyučovanie latinčiny, kládol dôraz na jej praktické osvojenie. V nižších triedach odporúčal používať materinský jazyk. Vo vyšších triedach zaviedol prírodovedné predmety a v letnom polroku aj geografiu ako samostatný predmet. Za základ považoval geografiu vlasti, teoretické poznatky spájal s priamym pozorovaním a poznávaním krajiny na vychádzkach so žiakmi a požadoval od nich kreslenie máp. Vyučovanie v najvyšších triedach sa obsahom a metódami prispôbovalo akademickému štúdiu, okrem disciplín teologických a filozofických sa učili tiež viaceré jazyky. Podrobné učebné plány sa nezachovali, väčšinu dokumentov zničil katastrofálny požiar mesta roku 1762.

Okrem služby škole a cirkvi M. Bel udržoval kontakty s Franckeho ústavom v Halle a zapájal sa do vydavateľskej činnosti teologicky zameranými publikáciami. Avšak intrigy voči nemu zo strany ortodoxných evanjelikov neprestávali, a to ani na vlastnej škole. Cirkevná vrchnosť zaviedla proti nemu disciplinárne konanie, musel obhájiť svoju pravovernosť a sľúbiť, že nebude šíriť pietistické názory. Unavený a znechutený z ustavičných intríg prijal po dlhšom rozhodovaní ponuku prešporkej cirkevnej obce na miesto rektora pod

prísľubom, že mu nebudú robiť prekážky, ale napomáhať pri reorganizácii a reformovaní školy podľa „hallskeho“ vzoru. V máji 1714 sa presťahoval s manželkou a dcérou do Prešporka - hlavného mesta Uhorska. Stal sa jeho trvalým domovom na tridsať rokov do konca života. Jeho odchodom sa skončilo najslávnejšie obdobie banskobys-trického evanjelického gymnázia.

Pedagogická-výchovná a organizačná práca na škole v Bratislave

Najvýznamnejšia etapa pedagogickej i vedecko-výskumnej činnosti Mateja Bela sa spája práve s jeho pôsobením na evanjelickú latinskú školu - lýceu v rokoch 1714 - 1719 vo funkcii rektora. Škola, založená roku 1607 mala za sebou kus histórie, no v tej dobe bola v úpadku. V krátkom čase ju zreorganizoval a povzniesol na vysokú úroveň. I keď bol Matej Bel „umiernený pietista“, jeho pedagogicko-výchovné metódy hallskej školy zohrali priekopnícku úlohu v celouhorskom protestantskom školstve. Vtedajší Prešporok nazývali aj „parvum Halle“ - malé Halle. Hneď po nástupe vypracoval školské zákony (školský poriadok), ktorými sa riadila práca rektora, učiteľov a žiakov. Na škole sa udržal aj po jeho smrti až do prijatia prvej oficiálnej školskej reformy - *Ratio educationis* roku 1777 za vlády Márie Terézie. Zaviedol záznamy o žiakoch - školskú matriku (*Matricula scholae rektore Belio*), v ktorých pokračovali jeho nástupcovia až do zániku školy roku 1919. Zachované dokumenty poskytujú podrobné údaje o všetkých absolventoch, z ktorých mnohí sa významne zapísali do našich národných dejín.

Dôležité záznamy sú aj v druhej zachovanej knihe (*Ephemerides*), obsahujúcej

zmodernizované študijné plány školy - učivo určené pre jednotlivé triedy, používané učebnice (väčšinou neboli, učitelia žiakom diktovali) a ďalšie metodické pokyny. Rektor zvolával učiteľov na pravidelné týždenné porady, kde každý referoval o odučenom učive, hospitoval na ich hodinách a hodnotil, raz za štvrtrok pozýval na školu inšpektorov. Zdôrazňoval aj spoluprácu školy s rodičmi. Veľa povinností mal rektor vo vzťahu k žiakom - sledoval ich správanie a pracovnú disciplínu, dbal o sociálne zabezpečenie chudobných žiakov a ich prijímanie do „*alumni*“ (internátu), kde mnohí dostávali zadarmo ubytovanie a stravu, ba staral sa aj o ich zdravotný stav. V školskom poriadku sú zakotvené tiež povinnosti žiakov, zákazy a tresty za priestupky (napomenutie, verejné pokarhanie i vylúčenie zo školy), avšak neprípustné boli fyzické tresty, ktorých si ako žiak sám dosť skúsil.

Gymnázium bolo šesťtriedne a žiaci ho mohli absolvovať za 8 až 10 rokov (na zvládnutie jednej triedy boli niekedy potrebné aj dva-tri roky). Počet žiakov asi z 50 vzrástol postupne až na 400. Nižšie triedy navštevovali prevažne bratislavské deti, vo vyšších boli z celého Slovenska i okolitých krajín. Absolventi školy patrili medzi najlepších znalcov latinčiny v Uhorsku, vyučovala sa aj nemčina, maďarčina a francúzština, v najvyššej triede filozofia a teológia. Škola sprostredkúvala študentom zahraničné štipendiá na popredné univerzity v Ne-mecku. Svoj pedagogický systém sa Matej Bel usiloval rozšíriť aj na iné protestantské školy v Uhorsku najmä prostredníctvom učebníc. V rokoch 1717 až 1729 preložil a vydal viaceré upravené učebnice zahraničných autorov (latinčina so štvorjazyčným slovníkom, rétorika, nemčina, maďarčina).

Zdroj: wikipedia

Dominanty mesta Halle stáli už v časoch Mateja Bela.

Prínos Mateja Bela k vyučovaniu geografie, vlastivednému a historicko-geografickému výskumu

Význam Mateja Bela z pedagogického hľadiska spočíva najmä v jeho rozhodnom odmietnutí stredovekej scholastiky, príklone k novej filozofii a vede. V zmysle pietistami uznávanej Komenského metódy pedagogického realizmu venoval zvýšenú pozornosť reálnym a tzv. užitočným predmetom (fyzika, botanika atď.). Rovnako ako v B. Bystrici, zaradil do učebného programu v najvyšších triedach v letnom semestri geografiu ako samostatný predmet, na svoju dobu koncipovaný veľmi progresívne. Na jeho hodinách sa žiaci dozvedali o učení Koperníka, Galilea, významných prírodovedcov a nových objavoch. Uplatňoval didaktické zásady, metódy a formy vyučovania platné do súčasnosti: vedeckosť, neskresľovanie historických faktov, postupnosť, primeranosť, názornosť, priame pozorovania v krajine, spoluúčasť žiakov na projektoch pri výskume regiónov. Reformu vyučovania geografie nemohol uskutočniť v plnej šírke svojich zámerov pre nedostatok učebníc a pomôcok. Mapy a glóbusy získaval z Halle, ako učebnicu používal encyklopedickú prácu, ktorej autorom bol tamojší profesor filozofie J. F. Budde, no nepovažoval ju za vyhovujúcu.

Od začiatku pôsobenia v Bratislave sa venoval systematickému vlastivednému a historicko-geografickému výskumu. Už ako študent spoznal veľký kus Uhorska, v občasných cestách pokračoval aj ako rektor a získaval materiál o jednotlivých stoličiacich. Do svojho bádania zapájal i starších študentov, absolventov a široký okruh spo-

lupracovníkov (farárov, učiteľov, lekárov, úradníkov). Zadával im podrobne pripravené dotazníky s osnovou, podľa ktorej zhromažďovali poznatky o lokalitách a regiónoch, z ktorých pochádzali. Vyhľadával materiál v rôznych aj súkromných archívoch a knižniciach, zaujímal sa o súčasný stav krajiny, hospodárstvo, obyvateľstvo, mestá a dediny, rieky a mosty, dopravu a i. Kvôli tomu upadol roku 1720 do podozrenia, že je vyzvedačom v službách cudzej mocnosti. Svoje vedecké výskumy musel vysvetľovať a obhájiť pred palatínom i cisárom. Keď v septembri 1719 prijal ako tridsaťpäťročný ponuku na miesto farára, odovzdal funkciu rektora svojmu nástupcovi. Nový post mu umožnil lepšie zabezpečiť rozrastajúcu sa rodinu (o ďalších sedem detí) a tiež rozvíjať vedeckú a literárnu činnosť bez finančných problémov. Nepreušil ani kontakty so školou a príležitostne aj vyučoval.

Celoživotnou metou Mateja Bela bolo spracovať veľké kolektívne a komplexné dielo „*Hungaria antiqua et nova*“ (*Staré a nové Uhorsko*). Staré Uhorsko malo byť spracované v štyroch knihách – *Skýtska, Hunská, Avarská a Maďarská*, Nové Uhorsko v troch – *História* (od príchodu Maďarov do Podunajska po súčasnosť), *Geografia* (historicko-geografické opisy uhorských stolíc) a *Príroda (Natura)*, ktorá mala pozostávať z 13 kapitol, medzi nimi napr. o podnebí a pôde, riekach, horách, minerálnych prameňoch, kúpeľoch, nerastoch a baniach, vinohradníctve, poľnohospodárstve atď.

Aby sa presvedčil o potrebe spracovať také rozsiahle dielo a zistiť aj názory verejnosti, vydal už roku 1723 v Norimbergu v honosnej väzbe s nádhernými rytinami po latinsky napísanú prácu „*Hungariae*

antiquae et novae prodromus“ (*Posol starého a nového Uhorska*, autor *Matthias Belius Pannonius*). V predhovore vysvetlil svoj zámer vydať súborné dielo o histórii a geografii Uhorska, zdôraznil vlastenecké ciele, načrtol koncepciu a obsah projektu. Za tým uviedol niekoľko ukážok z rozličných oblastí - prevažne z územia Slovenska, ktoré spolu tvoria akoby zborník. Najrozsiahlejšiu kapitolu o histórii a geografii Spiša od rektora kežmarského gymnázia J. Bohuša (v čase vyjdenia knihy už nežil) upravil a doplnil mapou od P. Kraya. Ďalšie príspevky od viacerých autorov sú zamerané na kúpele Sklené Teplice a Vyhne, Demänovskú jaskyňu, vinice v Šoproni, dve kratšie state z botaniky a medicíny, všetko doplnené ilustráciami. Projekt vzbudil uznanie učencov aj cisára, ktorý sľúbil financovať vydávanie diela podporou 400 zlatých ročne (vyplatili mu ich však iba raz).

V druhej polovici 20-tych rokov Matej Bel dospel k názoru, že „veľký projekt“ je predčasný, presahuje vtedajšie možnosti, aj jeho sily ako vedca-výskumníka a organizátora. Sústredil sa preto na čiastkový projekt, skompletizovať historicko-geografické opisy všetkých 48 uhorských stolíc (lat. *comitatus*), ktoré sa delili na okresy (lat. *processus*). Napriek ťažkostiam i cenzúre, podarilo sa mu z plánovaného viaczväzkového diela *Geografia* začiatkom roka 1735 v Amsterdame vydať I. zväzok s názvom *Notitia Hungariae novae historico geographica*, ktorý obsahuje podrobný opis Prešporskej stolice a Pešporoka – hlavného mesta Uhorska (rozsah 696 strán). V texte titulného listu I. zväzku je v podstate obsiahnutý obsah celého diela. Jeho preklad z latinčiny znie (cit. FRANO, J., 1984, str. 120):

V druhom zväzku (1736) okrem dokon-

Na rohu Konventnej a Lýcejskej ulice v Bratislave sú mená 67 osobností a nápis: V tomto a vedľajšom dome bývalého evanjelického lýcea študovali, účinkovali, vzkriesenie národa pripravovali.

Foto J. Lacika

Foto J. Lacika

Pamätná kamenná tabuľa v podbráaní Apóniho paláca na Radničnej ulici v Bratislave, osadená roku 1934 pri 250. výročí narodenia Mateja Bela (latinský epitaf podľa pôvodného na hrobe zrušenom roku 1784).

čenia Prešporskej stolice, kde z mestských sídel je najväčší rozsah venovaný Trnave (94 str.), sú spracované Turčianska, Zvolenská a Liptovská stolica, tretí (1737) zahŕňa Peštiansku, Pilišskú a Šoltskú stolicu. Každý zväzok osobne odovzdal cisárovi, ktorého smrť roku 1740 však vážne ohrozila ďalšie vydávanie diela. Po dlhšej pauze vydaný štvrtý zväzok (1742), zameraný na Novohradskú, Tekovskú, Nitriansku, Hontiansku a Malohontskú stolicu, odovzdal už do rúk cisárovnej Márie Terézie. Do tohto zväzku prispel úvodnou básňou aj jeho syn Karol Andrej, vtedy už profesor na univerzite v Lipsku. Piaty zväzok vyšiel tlačou až roku 1792 a obsahuje stolicu Mošonskú.

Matej Bel – vnímavý pozorovateľ krajiny

Pri fyzickogeografických charakteristikách regiónov (*Physicum*) - stolíc, okresov, pohorí, kotlín, nížin, po opise polohy a ohraničenia venuje najväčšiu pozornosť reliéfu (no neuvádza nadmorskú výšku vrchov), vodstvu – veľkým i menším riekam, minerálnym a termálnym vodám, rastlinstvu a lesom, živočíšstvu. Rozlišuje aj základné typy pôd, hoci nie v zmysle dnešnej klasifikácie. Najmenej konkrétne sú údaje o podnebí, obmedzujúce sa na informáciu, kde je „dobrý alebo zlý vzduch“. Pozoruhodný je Belov komplexný pohľad na krajinu – zložky prírodného prostredia uvádzal vo vzťahu s ich hospodárskym využitím, s lokáciou sídel – miest a dedín, hradov a pod. Všimol si aj detaily a dával ich do súvislostí.

Pre ilustráciu, pri charakteristike Malých Karpát (nazýva ich len Karpaty – *Carpathi*) podrobne opisuje pás viníc na ich východných svahoch od Devína až po Horné Orešany, spomenúc všetky vinohradnícke mestečká a hrady. Podobne na západnej strane „s miestami nie menej priaznivými pre vinič, predsa však s oveľa slabším a menej kvalitným hroznom“. Ďalej opisuje lesy s bohatstvom dreva, čistiny vhodné pre pasenie dobytky i dorábanie sena, pramene a potoky, ťažbu vápenca, „vápenky poskytujúce obyvateľom vynikajúce zárobky“ a „nechýbajú ani uhliarne a sklárne“.

Pri podrobnom sledovaní toku Váhu „domácej uhorskej rieky“, ktorého „pramene a počiatkový rast sme s najväčšou možnou presnosťou zistili v Liptove“, spomína aj sídla na jeho brehoch a využitie: „Rieka je splavná pre plte. Všetok materiál potrebný pri stavbe budov hojne sa po ňom prepravuje, a to hlavne na trh do Sereďe, ktorá je nezvyčajne vhodným prístavom. Tí, čo tu s plfou nepristanú, plavia sa do Dunaja a predávajú brvná, žrde, šindle a podobný tovar sčiasťky v Komárne, sčiasťky v Ostrihome a v Budíne. Mnohí sa plavia na pltiach až do Petrovaradínu a Belehradu, aby si zväčšili zárobok“. Zmieňuje sa aj o rozsiahlych povodniach na Váhu a veľkých škodách, ktoré spôsobujú „na ľudoch i dobytku“. Ďalej uvádza: „Ryby a raky, ktoré v ňom žijú sú veľmi cenné pre čistotu vody. Chytajú tu okrem všade rozšírených druhov kapry, šfuky a čo si najväčšmi možno cenit – pstruhy. V našej stolici je priechod cezeň po moste na drevených pilieroch pri Sereďi, prievoz je za Galantou a Kajalom“.

Zmysel pre prax a požiadavky nastupujúcej doby ukazujúce obsiahla poznámka uvedená pri rieke Morave, týkajúca sa rozvoja výroby a medzinárodného obchodu prostredníctvom priamej vodnej cesty Dunaj – Baltské more. „Kiežby sa konečne realizovalo rozhodnutie vynesené pred mnohými rokmi (!) o spojení Moravy s Odrou, čo by mohlo byť na osoh celej Európy“. V tých časoch sa uvažovalo aj o spojení Váhu s Popradom a tým s Vislou (projekt vypracoval S. Mikovíni), dokonca i o spojení Váhu cez Kysucy s Odrou, čo však Bel pokladal za nemožné (preklad citácií in: FRAŇO 1984).

Viacere kapitoly zahrnuté vo fyzickej geografii, týkajúce sa napríklad poľnohospodárstva by sme dnes zaradili do humánnej geografie. Autor dobre chápal bezprostrednú spätosť poľnohospodárstva s prírodnými podmienkami i sociálnymi pomermi (úrodnosť, potravinová sebestačnosť, príčiny hladu). Zaujímavé a s praxou súvisiace postrehy sú aj v kapitolách o viničiach, záhradách, bažantniciach, poľovaní a rybolove, chove hydiny, včiel a ď.

Rozsiahle, historicky zamerané kapitoly Notitií obsahujú tiež časti týkajúce sa humánnej geografie, napr. obyvateľstva a sídel (zamestnanie, národnosti, konfesie, školstvo, obchod, ...), i keď bez uvedenia štatistických údajov. Autori z radov historikov ich však pokladajú za „čisto historické“ a znižujú podiel geografických poznatkov v celom diele asi na pätinu, čomu oponoval vo svojich štúdiách aj L. V. PRIKRYL (1984 a i.). Dokonca niektorí súčasní historici spochybňujú aj autorstvo Mateja Bela a považujú ho iba za editora Notitií. Napokon, v rôznych článkoch sa doteraz nejednotne prekladá i názov tohto veľkolepého diela (okrem už uvedeného, napr. „Historicko-geografické poznatky o novom Uhorsku“, resp. „Nové Historicko-geografické poznatky o Uhorsku“).

Rozsiahle textové pasáže Notitií, s marginálnymi heslami a precíznou citáciou prameňov azda na každej strane, dopĺňajú kvalitné mapy jednotlivých stolíc, medirytiny miest, erbov a ďalšie ilustrácie. Ich autorom bol **Samuel Mikovíni** (1686?-1750), vynikajúci polyhistor, rytec, matematik, kartograf a banský inžinier (viedol aj výstavbu ochranných hrádzí proti povodňiam na Dunaji a Váhu, neskôr v B. Štiavici budovanie tajchov). V kartografickej tvorbe zaviedol metódu triangulácie, pri výpočtoch si zvolil za základný miestny poludník prechádzajúci severovýchodnou vežou Bratislavského hradu. Presnosť jeho meraní je obdivuhodná aj dnes, odborníci považujú S. Mikovíniho za prvého moderného kartografa u nás.

Impozantné vedecké dielo vzbudilo všeobecné uznanie nielen medzi uhorskými učencami, ale oceňovali ho vedci, svetští i cirkevní hodnostári z celej Európy, aj samotný pápež (obdaroval autora zlatými pamätnými medailami). Objemné v koži viazané zväzky s nádhernými ilustráciami majú vysokú umeleckú a estetickú hodnotu. Obdivuhodné sú aj z pohľadu dnešného čitateľa - berie ich opatrne a doslova s pietou do rúk pri prezenčnom štúdiu v knižnici.

Tlačou vyšla len malá časť monumentálneho diela – 12 stolíc zo 48, zväzky o ostatných stolicách, medzi nimi aj o zvyšných troch z územia Slovenska zostali v rukopise. Po nástupe mladej cisárovnej na trón nebola priaznivá doba ani prostriedky na ich vydanie. V rukopise sa zachovali aj časti z pripravovanej knihy **Natura** – o riekach, pohoriach, lesoch, vinohradníctve, poľnohospodárstve, baníctve, a i., takisto dielo *Rozprava o uhorskom poľnohospodárstve* (*Tractatus de re rustica Hungarorum*). Z ďalšieho veľkého diela naračných prameňov *Príprava k dejinám Uhorska* (*Adparatus ad historiam Hungariae*) vyšli iba dva zväzky (1735

Titulný list 1. zväzku „Notitií“ Mateja Bela. V texte je v podstate obsiahnutý obsah celého diela.

- 1746), prevažná časť zostala tiež v rukopise. V časopiseckých článkoch písal o Sicilkej ľadnici a vývere jedovatých plynov v kúpeľoch Sliač. V predhovore k Českej gramatike P. DOLEŽALA (*Grammatica slavico-bohemica*, 1746) okrem iného odvodňuje starobylosť slovanských jazykov - osobitne slovenčiny a vysvetľuje rozdiely medzi slovenčinou a češtinou.

Príspevok k učebnicovej tvorbe

Rozsiahly predhovor napísal Matej Bel k učebnici geografie *Introductio in orbis hodierni geographiam ...* (Úvod do geografie dnešného sveta... celý názov v origináli i slovenčine je veľmi dlhý), ktorú vydal roku 1748 Ján Tomka-Sásky, jeho študent, neskôr spolupracovník, konrektor a rektor (1747 - 1760), vynikajúci historik a geograf. V predhovore - skôr samostatnej štúdií, Matej Bel obsírne hovorí o počiatkoch geografie, jej vývoji, osudoch v Uhorsku, významne pre spoločnosť a potrebu jej vyučovania ako osobitného predmetu (v slov. preklade - cit. BEL, M. 1984). Všeobecná časť

učebnice obsahuje základné geografické poznatky, druhá - regionálna je zameraná na opisy Európy a jej jednotlivých štátov, Ázie, Afriky, Ameriky a neznámych krajín (*de Terris incognitis*) - severných i južných. V závere autor podáva ešte geografický opis Svätej zeme. Pri vysvetľovaní niektorých všeobecných geografických pojmov použil až štvorjazyčné pomenovanie - po latinsky, nemecky, maďarsky a slovensky (v slovakizovanom jazyku Kralickej biblie). Bol to prvý pokus o vytvorenie slovenskej geografickej terminológie. Učebnica vyšla vo viacerých ďalších vydaniach (1750, 1777, 1793) i v zahraničí (Lipsko, Frankfurt).

Z hľadiska vyučovania geografie mala veľký význam učebnica, ktorú Matej Bel vypracoval na podklade materiálu zozbieraného pre veľkú monografiu o Uhorsku. Tlačou vyšla až štyri roky po jeho smrti roku 1753 pod názvom *Compendium Hungariae geographicae, ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographicae Matthiae Bel in partes IV.* - skrátené *Príručka geografie Uhorska*. Učebnicu pripravil do tlače pravdepodob-

ne Ján Tomka-Sásky, podľa niektorých prameňov (PRIKRYL 1980) to mohli byť aj dvaja iní editori. Stručná prvá časť podáva všeobecnú geografiu Uhorska - opis polohy, prírodných pomerov v spojení s ich hospodárskym využitím, obyvateľstva, písma a náboženstva. Rozsiahlejšia druhá, regionálna časť zahŕňa podrobné poznatky o všetkých stolicích Uhorska, usporiadané podľa rozdelenia územia na štyri oblasti - provincie: *Preddunajsko, Zadunajsko, Predtisie, Zátisie*. Oblasť Slovenska spadá do Preddunajska, opis stolic sa začína Prešporskou stolicou. Kniha je doplnená prehľadnou mapou Uhorska rozdeleného na štyri provincie a mapkami 11 stolic (S. Mikovíni v čase vydania už nežil - podľa jeho podkladov mapy zhotovil žiak a nasledovník kartograf A. E. Fritsch). Učebnica je napísaná po latinsky, no názvy vrchov, riek, miest a obcí na našom území sú v slovenčine, písané pravopisom s maďarskými či nemeckými prvkami, ale znejú čisto slovensky (napr. *Carpathi, Vagus, Banzska Bistricza, Zwolen, Swaty Ondrey, Lewicze, Nowa Banya, Oressany, Ruzomberg, ...*). Môžeme ju označiť za prvú ucelenú učebnicu geografie Uhorska. Početné reedície (1767, 1777, 1779, 1792) svedčia o tom, že bol o ňu veľký záujem. Súčasne s jej 3. vydaním (1777) vyšla aj Belova učebnica pridružených krajín Uhorska - *Compendium regnorum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae et Lodomeriae, magnique Transilvaniae geographiam*. Ďalšie vydania (1779, 1792) vyšli súčasne s vydaniami geografie Uhorska už po uzákonení novej školskej sústavy *Ratio educationis*, kedy všetky učebnice Mateja Bela boli oficiálne predpísané.

Epilóg

Život Mateja Bela bol naplnený prácou do samého konca, hoci bol už ťažko chorý. Posledné týždne väčšinou trávil v rakúskych kúpeľoch Deutsch Altenburg, kde 29. augusta 1749 dostal nový záchvat mozgovej porážky a zomrel cestou pri prevoze domov. Pochovaný bol na cintoríne sv. Michala v Bratislave. Jeho hrob ani pomník sa nezachoval, cintorín bol roku 1784 zrušený a zlikvidovaný.

Vydané zväzky *Notitií* a ďalších diel Mateja Bela sa dostali do viacerých verejných aj súkromných knižníc u nás i zahraničí. Nevytlačené rukopisy mali dramatický osud. Väčšinu z nich odkúpil od jeho manželky arcibiskup J. Batthyány a mienil ich postupne vydávať. Dal ich dopraviť v debnách loďou po Dunaji do Ostrihomu, no pri vykladaní niektoré debny spadli do vody a rukopisy sa poškodili. Pokiaľ to bolo možné očistili ich, písmo

Historicko-geografické vedomosti o súvekom Uhorsku, rozdelené na štyri časti, z ktorých prvá zahŕňa Uhorsko preddunajské, druhá zadunajské, tretia predtiské, štvrtá zátiské, čo je dovedna 48 stolic.

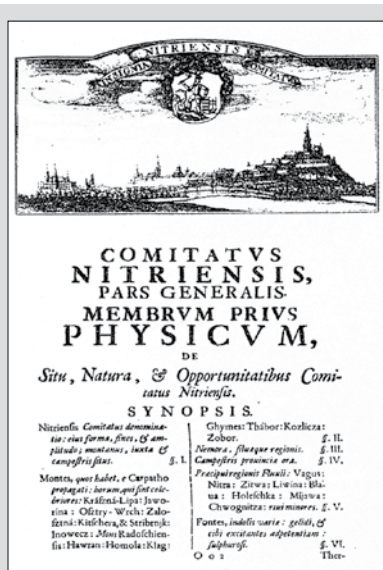
Obsahujú údaje o polohe krajiny, ohraničení, vrchoch, poliach, riekach, jazerách, teplých prameňoch, vlastnostiach podnebia a pôd, daroch a zoláštostiach prírody, obyvateľstve rôznych národností, slávnych rodoch, mestách, hradoch, mestečkách a skoro všetkých dedinách, okrem toho o jednotlivých udalostiach vo vojne aj v mieri a o súčasnom stave, a to s najväčšou možnou pravdivosťou a presnosťou.

Všeobecne užitočné dielo, aké doteraz v Uhorsku neexistovalo. Pod najposvätejším dohľadom Karola VI., cisára a najláskavejšieho kráľa, vypracoval Matej Bel.

Pridané sú mapy jednotlivých stolic od Samuela Mikovíniho, zostavené astronomicko-geometrickou metódou.

Prvý zväzok. Vo Viedni v Rakúsku, nákladom Pavla Strabia, kníhkupectva.

Tlačou Jána Petra van Ghelena, cisárskeho kníhtlačára. V roku 1735.

Začiatok opisu Nitrianskej stolice v 4. zväzku Notitií s pohľadom na Nitru od východu

opravili a urobili kópie. Vydané už neboli, všetky sa nachádzajú v Maďarsku - časť v ostrihomskej arcibiskupskej knižnici, časť v univerzitnej knižnici a archíve v Budapešti.

Najdôležitejšie vedecké dielo „Notitia“ nebolo doteraz kompletne preložené z latinčiny do slovenského jazyka. Originály všetkých štyroch zväzkov sú prístupné aj v digitalizovanej podobe. Zásluhou niektorých regionálnych mú-

Na mape Turčianskej stolice v 2. zväzku Notitií od Samuela Mikovíniho sa namiesto „kopčekov“, ktorými sa na starých mapách zobrazovali pohoria, použila metóda podobná šrafovaníu. Sídla sú znázornené pôdorysom.

zei boli pred časom preložené a v jednotlivých zväzkoch vydané stolice Turčianska (SOPKO 1989), Zemplínska a Užská (SLANINKA 2000) a Oravská (MINÁRIK 2001). Najnovšie vydalo Kysucké múzeum v bilingválnej slovensko-latinskej koncepcii stolicu Trenčiansku (NAGY 2013) a Liptovskú (KORDOŠ 2015). Zámerom je ešte edícia Oravskej a Turčianskej stolice - skompletizovanie historického územia Žilinskej župy (v príprave tiež vydanie Zvolenskej a Spišskej stolice). Významný počin hodný nasledovania vzbudil veľký záujem v odborných kruhoch i širšej verejnosti. Publikácie určite ocenia aj učitelia a využijú vo vyučovaní geografie.

Literatúra a pramene

BEL, M.: *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica*. Tomus Primus (1735), Tomus Secundus (1736), Tomus Tertius (1737), Tomus quartus (1742). www.oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_FOL_33_I,33_II,33_III,33_IV.

BEL, M.: *Compendium Hungariae geographicae ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographicae*. 3. vydanie, Bratislava 1779.

BEL, M.: *Compendiolum regnorum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae, et Lodomerae, magnique principatus Transilvaniae geographicae*. 2. vydanie, Bratislava 1779.

BEL, M.: *O osudoch zemepisu od najstarších čias* (preklad predhovoru M. Bela k učebnici „Introduktio ...“). Osveta, Martin 1984, 80 str.

BEL, M.: *Turčianska stolica* (preklad J. Sopko). Osveta, Martin 1989.

BEL, M.: *Zemplínska a Užská stolica* (preklad M. Slaninka). Bratislava 2000.

BEL, M.: *Oravská stolica* (preklad J. Minárik). Liptovský Mikuláš 2001, 114 str.

BEL, M.: *Trenčianska stolica* (preklad I. Nagy, spolueditor M. Turóci). Kysucké múzeum v Čadci, 2013, 448 str.

BEL, M.: *Liptovská stolica* (preklad J. Kordoš, spolueditor M. Turóci). Kysucké múzeum v Čadci, 2015.

ČIŽMÁROVÁ, K.: *Didaktika geografie I*. Vysokoškolské skriptá. UMB, Banská Bystrica 2000, 166 s. (str. 14 - 15).

DRDOŠ, J.: *Matej Bel slovenský geograf*. Veda, vyd. SAV, Bratislava 1984, 207 str.

ENCYCLOPAEDIA BELIANA: *Bel, Matej*. I. zväzok A - Belk. Encyklopedický ústav SAV, Bratislava 1999, str. 686 - 687.

ENCYKLOPÉDIA SLOVENSKA. *Bel, Matej*. I. zväzok, A - D. Veda, vyd. SAV, Bratislava 1977 trs. 168 - 169.

FRAŇO, J.: *Matej Bel - otec slovenskej geografie*. Čas. *Zeměpis ve škole*. SPN, Praha 1954.

FRAŇO, J.: *Múdry Matej alebo rozprávanie o Matejovi Belovi a jeho dobe*. Mladé letá, Bratislava 1984, 1. vyd., 180 str.

HAČUNDA, Š.: *Metodika zemepisu*. Vysokoškolské učebné texty. SPN, Bratislava 1957, str. 19 - 20.

LIKAVSKÝ, P.: *Všeobecná didaktika geografie*. Univerzita Komenského, Bratislava 2006, 80 str. (str. 16 - 17).

LUKNIŠ, M.: *K vývinu geografického poznávania Slovenska*. In: *Geografický časopis*, 35, 3, str. 225 - 245. Veda, vyd. SAV, Bratislava 1983.

PRIKRYL, L. V.: *Priekopníci geografie na Slovensku: Matej Bel (1684 - 1749)*. In *Geografia*, 1, 2, 1993, str. 60.

PRIKRYL, L. V.: *Matej Bel ako geograf*. In: *Geografický časopis*, 36, 1, str. 3 - 16. Veda, vyd. SAV, Bratislava 1984.

TIBENSKÝ, J.: *Matej Bel, slovenský geograf*. Veda, vyd. SAV, Bratislava 1984, 207 str.

TIBENSKÝ, J.: *Veľká ozdoba Uhorska: Dieľo, život a doba Mateja Bela*. Tatran, Bratislava 1984, 272 str.

TIBENSKÝ, J. (edit.): *Matej Bel: Doba - život - dielo*. Veda, vyd. SAV, Bratislava 1987, 411 str.

TICHÝ, O., JANKA, J.: *Metodika zemepisu*. Vysokoškolské učebné texty pre pedagogické inštitúty. SPN, Bratislava 1964, 177 str. (str. 28).

TURKOTA, J. a kol.: *Základy všeobecnej didaktiky geografie*. SPN, Bratislava 1980, 1. vyd., 264 str. (str. 26).

http://sk.wikipedia.org/wiki/Matej_Bel

http://www.patentovat.sk/vynalezcovia/matej_bel

www.polana.eu/ocova-o273-foto.html

Autorka

RNDr. Magdaléna Zafková

geografka a pedagogička, členka redakčnej rady časopisu Geografia

E-mail: zatkovam@gmail.com

Belize – spriaznená krajina

Alena Petrvalská

Belize je rozlohou malá, ale aj málo poznaná krajina strednej Ameriky. Aj keď v súčasnosti letecky dosiahnuť túto oblasť nie je problém (časovo ani finančne), ľudia trpia predsudkami voči neznámemu. Okrem toho hlavne v poslednej dobe sa jej meno spája s ukrývaním sa zločincov nielen zo Slovenska ale aj iných európskych krajín. Krajina je bohatá na mayské náleziská (spolu s mexickým Yucatánom a Guatemalou), časť z nich je turisticky prístupná, no na mnohých z nich aj v súčasnosti prebieha výskum a následná rekonštrukcia. S pomocou výskumníkov univerzít z USA sa v pralesoch odкрývajú ďalšie a ďalšie pyramídy. Je to naozaj srdečná krajina, kde na malej ploche nájdete mnoho. Belize zahŕňa viac ako 200 ostrovov a 3 atoly, pričom popri pobreží sa tiahne najdlhšia koralová bariéra na západnej pologuli (o dĺžke takmer 300 km). Rastie tu viac ako 250 druhov divokých orchideí, 500 druhov vtákov. Krajina „prekypuje“ prírodnými aj kultúrnymi krásami, ktoré vzhľadom na menšiu rozlohu krajiny, je možné navštíviť aj za pár dní.

Poloha a rozloha

Poloha krajiny je rovnako zaujímavá. Táto anglicky hovoriaca krajina je zo všetkých strán obkolesená španielsky hovoriacimi štátmi. Belize s rozlohou 22 966 km² sa rozkladá medzi savanovými oblasťami Mexika na severe a Guatemalou na západe a juhu. Od severu k juhu meria maximálne 280 km, v rovnoobežkovom smere iba 100 km. Na východe pobrežie obmýva Karibské more. Na juhu sa rozprestierajú rozsiahle dažďové pralesy presahujúce do Guatemaly a Hondurasu. Severná a južná hranica je zároveň prirodzeného charakteru, je vedená po vodných tokoch riek Rio Hondo a Sarstoon. A to všetko je vzdialené od seba sotva 300 km.

Z histórie

Belize od nepamäti tvorilo súčasť územia Mayov, už pred 3 000 rokmi tu existovalo veľké mayské impérium. Boli to prevažne lovci, zberači a rybári, neskôr začali svoju zem kultivovať a pestovať plodiny. Vrchol rozvoja tejto civilizácie v oblasti dosiahol okolo roku 250, kedy vynasli zavlažovací systém a iné technológie umožňujúce zvýšenie výnosov z poľnohospodárstva. Postupne urobili aj veľké pokroky v matematike, astronómii, ktoré sa stali špecifikom pre tento národ a zároveň zohrávali aj veľkú úlohu pri stavbe veľkolepých stavieb, pričom najväčší dôraz kládli na čas, hviezdy a kalendáre. Počas tohto vrcholu sa počet Mayov približoval k pol miliónu.

Roku 1527 Španieli vstúpili na územie Yucatánu a teda dnešného Mexika a Belize, po ich príchode táto civilizácia začala náhle kolabovať. Obyvateľstvo postupne napádali „európske“ ochorenia a pôvodné obyvateľstvo nemalo tomu prispôsobený imunitný systém. Po kolonizácii Španielmi sa sever krajiny stal súčasťou „nového Španielska“ a juh bol zahrnutý do generálneho kapitanátu Guatemala. Prichádzali sem španielski kňazi aby obrátili obyvateľov na Rímsko-katolícku vieru a tak podchytili fungovanie „novej“ španielskej krajiny. Najviac historických nápisov z tohto obdobia sa nachádza na archeo-

logickom nálezisku Caracol v centrálnej časti Belize. Bol to čas kolonizácie, vojen, epidémií a pomalá transformácia krajiny.

Na začiatku 17. storočia sem začali prúdiť britskí obyvatelia, ktorí hľadali nové možnosti získania peňazí a mocensva v tejto oblasti. Náhle sa španielska kolonizácia transformovala a sústredila na mocenské boje s Britmi, Francúzmi aj inými národmi. Následne krajinu obsadili Briti v Belize nazývaní ako Baymeni a vo vnútrozemí objavili obrovské možnosti ťažby drahého mahagónového dreva. Preto sa na túto oblasť pozerali ako na územie bohaté na ťažbu nerastných surovín a dreva ale nikdy sa nepokúsili vytvoriť reálnu vládu a prevziať celkovú kontrolu nad celým regiónom. Aj naďalej teda prebiehali boje medzi Britmi a Španielmi až ich v roku 1796 Briti úplne a definitívne porazili.

Ako otrokov privádzali černochoz z Afriky a založili prvú drevorubačskú kolónu v mieste dnešného Belize city. Otroctvo bolo definitívne zrušené roku 1833 avšak oslobodení otroci v krajine ostali, pretože si medzitým osvojili britskú kultúru a jazyk. V roku 1862 vyhlásili Belize za svoju kolóniu pod správou guvernéra Jamajky, neskôr roku 1871 ho vyhlásili za korunnú kolóniu. V rokoch 1840 až 1973 nieslo Belize názov Britský Honduras. Počas svojej histórie pod nadvlá-

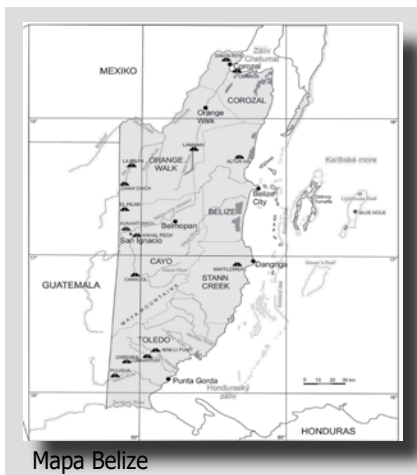

dou Británie musela krajina čeliť viacerým bojom v rokoch 1772, 1775 a 1777 o časť územia, ktoré si nárokovala Guatemala. No však už v roku 1964 vtedajší Britský Honduras získal nezávislosť vo vnútornej politike, v roku 1973 prijali názov Belize a následne 21. septembra 1981 krajina po dohode so Spojeným kráľovstvom získala nezávislosť. Belize je súčasťou Commonwealthu, štátnym zriadením je parlamentná demokracia a konštitučná monarchia zároveň, pričom súčasným hlavným reprezentantom krajiny je kráľovná Alžbeta II.

Prírodné pomery

Povrch Belize je prevažne rovinatého charakteru, pobrežné nížiny postupne prechádzajú do pahorkatín. Južnú až juhozápadnú časť krajiny pokrývajú tzv. Maya Mountains (Mayské hory), územie planinového charakteru erózne rozčlenené dolinami juhozápadného a severovýchodného smeru (obr. 1). Pohorie Cockscombe Range susedí s Mayskými horami a jeho nadmorská výška sa smerom na východ znižuje až na úroveň mora. Najvyšším vrcholom tohto pohoria je Doyle's Delight vysoký 1 124 m, a zároveň je najvyšším bodom Belize. Sever Belize pozostáva z krasových oblastí budovaných vápencami. Tieto sú typické krasovými formami ako jaskyne ale aj závrty, ktoré mnohokrát majú charakter kolapsov a niektoré aj cenotov (zrútené závrty vyplnené vodou).

Krajina má typickú tropickú klímu so striedaním suchej (február až apríl resp. júl a august) a vlhkej časti roka a veľkými rozdielmi medzi jednotlivými regiónmi. Priemerná teplota v roku sa pohybuje medzi 24 až 27 °C, množstvo zrážok má však výrazné rozdiely vzhľadom na vzdialenosť od Karibského mora a nadmorskú výšku. V horských oblastiach ročné množstvo zrážok dosahuje aj viac ako 4 000 mm, v severných savanových

oblastiach okolo 1 350 mm, množstvo zrážok sa zároveň smerom k juhu zvyšuje.

Severnú hranicu s Mexikom tvorí rieka Rio Hondo, ktorá sa neskôr spolu s New River vlieva do zálivu Chetumal. Najvýznamnejšou riekou krajiny je rovnomenná rieka Belize, do Karibského mora ústí severne od Belize city. Vzniká sútokom riek Mopan a Macal no na dĺžke sotva 290 km prekonáva prevýšenie iba 80 m. Voľakedy niesla pomenovanie Old river, pretože predstavovala významný komunikačný prvok medzi Guatemalou a pobrežím Belize. Používala na splavovanie nielen dreva ale aj malých lodí. Obyvateľstvu pozdĺž nej pri-náša obživu, ale aj zdroj pitnej vody. Kvalita vody je však otázna hlavne z dôvodu nere-gulovaného poľnohospodárstva a pesticídov v povodí rieky.

Pozdĺž pobrežia Belize sa tiahne druhý najdlhší koralový útes (bariéra) v dĺžke 386 km, ktorého súčasťou je spolu viac ako 450 ostrovčekov (tu nazývaných cayes) a šty-roch atolov na celkovej rozlohe viac ako 690 km². Ostrovčeky, ktoré sú zložené prevažne z piesku majú generálny smer sever – juh a sú paralelné s pobrežím a koralovým útesom. Najpočetnejšie a plochou najväčšie sú mangrovo-piesočné ostrovy, mangrovové ostrovy sa nachádzajú polohou najbližšie k pobrežiu.

Viac ako 60 % plochy Belize je pokrytá lesom, prevažne v severnej polovici krajiny v podobe vřdzyelených tropických lesov, ktoré sem prenikajú z Mexika. Južná časť je tvorená tropickými dažďovými lesmi s lo-kálnym výskytom saván a vyššie polože-ných bukovo-borovicových lesov (v oblasti Maya Mountains). Dvadsať percent územia tvoria poľnohospodársky obrábané pôdy a intravilány. Zvyšok tvoria savanové po-rasty a zamokrené územia. Veľmi dôležitý-mi ekosystémami pre celé pobrežie Belize sú mangrovové porasty so špecifickou faunou aj flórou. Postupne dochádza, podobne ako v okolitých krajinách strednej Ameriky, k odlesňovaniu pôvodne zalesnených úze-mí. Avšak následne to spôsobilo nečakané politické aj etnické problémy. A teda súdna moc bola nútená prisúdiť väčšie právomoci domorodému obyvateľstvu v južnej časti Be-lize a teda územia v tropických lesoch dnes spravujú sami. Vďaka tomu boli obmedzené záujmy drevárskych spoločností. V oblasti z veľkých druhov cicavcov žijú napr. jaguáre a pumy, z malých cicavcov je to vydra, tapír, mravenčiar, vysoká zver a rôzne druhy opíc. V Karibskom mori možno nájsť žraloky, raje, úhory a množstvo iných druhov.

Obyvateľstvo

Belize je ukázkou zmesi širokej palety etnických, kultúrnych a jazykových skupín.

Prvým obyvateľstvom v tejto oblasti (a sú-časných štátov Guatemala a Mexiko) boli Mayovia. Podľa odhadov archeológov ich tu mohlo žiť viac ako 1 000 000, čo bolo trikrát viac ako je súčasná populácia. Okolo roku 1600 sa tu priplavili prví britskí kolonisti, ktorí hľadali vzácne mahagónové drevo. Zároveň so sebou dovážali aj otrokov zo západnej Afriky. V 17. storočí vo vojne proti Španielom vybojovali krajinu pre seba. V tej-to krajine ich nazývali *Baymen*.

Spolu tu žije 303 422 obyvateľov (sčítanie obyvateľov k roku 2010), čo predstavuje na plochu krajiny najnižšiu hustotu zaľudnenia v strednej Amerike – 13,4 ob/km².

Na malej ploche tu žije multietnické obyvateľstvo: Mestici (viac ako 50 %), Kreoli (21 %), Mayovia (10 %), Garifuna (africko-ka-ribské obyvateľstvo, 6 %), Hispánci, Meno-niti, Európania, obyvatelia zo stredného východu a Aziati. V súčasnosti najviac imi-grantov pochádza z ostatných krajín strednej Ameriky, Taiwanu a Číny.

Oficiálnym úradným jazykom je anglič-tina, avšak rozšíreným jazykom je aj špa-nielčina (hlavne v prihraničných oblastiach). Dohovoríte sa aj maysky, jazykom garifuna, nemčinou, čínštinou a hindským jazykom.

Až tri štvrtiny obyvateľstva je veriacich. Asi 40 % vyznáva Rímsko-katolícke nábo-ženstvo, 8,5 % pentekostalizmus, 15,6 % oby-vateľstva sa hlási k Ateizmu. Vzdelanie má spolu 37%, vysokoškolské iba 2,66 % z cel-kového počtu obyvateľov Belize. Priemerná miera nezamestnanosti k roku 2010 činila 23,1 %, pričom nezamestnanosť v jednotli-vých krajoch je približne vyrovnaná a dosa-huje od 20,4 % do 26,2 %.

Administratívne členenie a významné mestá Belize

Belize sa člení na 6 krajov (*district*) a tie na 31 okresov (*constituency*). Sú v tabuľke 1. Za najvýznamnejšie mestá v Belize možno považovať hlavné mesto Belmopan a krajské mestá, ktoré majú nielen najväčší počet oby-vateľov ale zabezpečujú aj ekonomický, hos-podársky a kultúrny rozvoj oblastí.

Belmopan (13 351 obyvateľov v roku 2010) sa stalo hlavným mestom v roku 1961, keď pôvodné hlavné mesto Belize city zničil hurikán Hattie a následné záplavy. Pre prípadné opakovanie takejto prírodnej katastrofy boli v roku 1970 všetky

vládne organizácie a úrady presunuté do vnútrozemia, asi 80 km od karibského pobrežia v nadmorskej výške 76 m n. m. Názov mesta vznikol kombináciou slov Belize a Mopan (najdlhšia rieka v štáte). Belmopanom preteká rieka Belize, ktorá tečie ďalej smerom na západ a vlieva sa do Karibského mora, pričom leží na úpätí ná-rodneho parku Pine Ridge. Mestečko pôso-bí v súčasnosti ospalo, aj keď je v súčasnosti najrýchlejšie sa rozvíjajúcim mestom v kraji-ne. Za centrum možno považovať námestie s trhoviskom a niekoľkými obchodnými bu-dovami. V samostatnej štvrti sa nachádzajú vládne budovy. Vzhľadom na status hlavné-ho mesta, nachádza sa tu niekoľko význam-ných školských inštitúcií, ktoré sú súčasťou Univerzity Belize.

Mesto **Belize city** bolo založené v 17.sto-ročí britskými drevorubačmi. Malo ideálnu polohu, nielen na pobreží Karibského mora, ale aj v ústí rieky Belize, ktorá bola využí-vaná na splavovanie mahagónového dreva. V súčasnosti s počtom viac ako 53 532 oby-vateľov je najväčším mestom v Belize, záro-veň v súčasnosti patrí medzi najobľúbenejšie turistické destinácie strednej Ameriky. Ako sme už spomínali vyššie, kvôli hurikánu Hattie z 31. októbra 1961 mesto stratilo status hlavného mesta a inštitúcie boli presídlené do Belmopan. Predstavuje priemyselné centrum a dopravný uzol (nielen morský ale aj cestný). Jednou z najstarších stavieb v Belize a meste je anglikánska katedrála St. John z roku 1820. Najkoloniálnejšou lokalitou v meste je prístav George so známym majá-kom a belizským múzeom.

San Ignacio (spolu s mestečkom Santa Elena) leží v západnej časti Belize neďaleko hraníc s Guatemalou, s čím súvisí aj národ-nostná rozmanitosť mesta. Prevažnú väčšinu z 9925 obyvateľov (k roku 2010) tvoria Mes-tici a Kreoli, nemala je aj komunita čínskeho obyvateľstva, ktoré v polovici 20.storočia emigrovalo prevažne z oblasti Guangzhou. Pôvodne v 19. storočí bolo kolóniou robot-níkov ťažiacich mahagónové drevo. V roku 1907 bolo oficiálne uznané vládou Britského Hondurasu za mesto. Mesto sa rozkladá na brehoch riek Mopan a Macal iba 35 km od hlavného mesta Belmopan v nadmorskej výške 76 m.

Postupne v 20. storočí spolu zrástlo s mestom Santa Elena (sú prepojené mos-tom) a spolu s takmer 16 977 tisíc obyvateľmi

Kraj	Krajské mesto	Rozloha (km ²)	Počet obyvateľov (k roku 2009)
Belize	Belize city	4 204	89 247
Cavo	San Ignacio	5 338	72 899
Corozal	Corozal	1 860	40 354
Orange Walk	Orange Walk	4 737	45 419
Stann Creek	Danqriqa	2 176	32 166
Toledo	Punta Gorda	4 649	30 538

Tabuľka 1

sú druhým najväčším urbánnym územím v krajine. V blízkom okolí mesta sa nachádza niekoľko Mayských pamiatok (Xunantunich, Caracol, Cahal Pech, dostupný je aj Tikal v Guatemale) a turisticky sprístupnených jaskýň (Actun Tunichil Muknal), čo z tohto mesta robí významné turistické centrum aj s bohatými možnosťami ubytovania.

Corozal (9 901 obyvateľov k roku 2009) sa rozkladá priamo na pobreží Karibského mora iba 9 km od štátnych hraníc s Mexikom. Väčšina mesta bola v roku 1840 postavená na ruinách Mayského mesta Santa Rita, ktorého zvyšky v podobe archeologickej rezervácii sa nachádzajú v bezprostrednej blízkosti mesta. Založenie mesta sa spája s krvavou vojnou medzi Mesticmi a yukatánskymi Španielmi v roku 1848 v okolí mexického mesta Bakalár. Mestici, ktorí opustili svoje domovy sa usídlili na tomto území a založili mesto Corozal. Vzhľadom na pôvod obyvateľov oblasti aj do súčasnosti si obyvatelia zachovali svoju identitu a to španielsky a mayský jazyk, kultúru a náboženstvo.

Orange Walk sa rozkladá v severozápadnej časti Belize na brehoch rieky New River v nadmorskej výške 33 m. Podobne ako u mesta Corozal je jeho história spätá s vojnou proti Španielom, ktorá spôsobila prílev mestického obyvateľstva z Mexika. Rovnako predstavuje aj zmes rôznorodého obyvateľstva a kultúr, pričom tu žije asi 13 400 obyvateľov. Okrem Mesticov tu žijú Kreoli, Čiňania a Vietnamci. V blízkosti sa nachádza najväčší mayský chrám z predklasického obdobia. Mesto obklopujú plantáže cukrovej trstiny a práve v tu sa nachádzajú najväčšie závody na jej spracovanie. Preto Orange Walk oplýva synonymom „mesto cukru“.

Dangriga je hlavné mesto kraja Stann Creek a predtým nieslo rovnomený názov. Nachádza sa na pobreží Karibského mora v ústí rieky Stann Creek. Mesto k roku 2010 malo 9 096 obyvateľov. Obyvateľstvo tvoria

primárne Garifuna, Krioli a Mestici, ktorí sem ešte v 17. storočí prichádzali z oblasti dnešného Hondurasu.

Punta Gorda sa rozkladá v južnej časti Belize a je hlavným mestom kraja Toledo. Pre túto oblasť je významným rybárskym ale aj obchodným prístavom, aj keď počet obyvateľov predstavuje k roku 2010 iba 5 205. Rovnako ako predchádzajúce bolo osídlené prístahovalcami z Hondurasu. Na okraji mesta je vybudované vnútroštátne letisko, ktoré tento región spája s významnými turistickými oblasťami Belize.

Ekonomika a hospodárstvo

Menou v Belize je tzv. belizský dolár (1 BLZ), ktorý má vládou určenú hodnotu voči USD a to 2:1. Hneď po poľnohospodárstve tvorí najdôležitejší podiel na HDP turizmus a cestovný ruch, na treťom mieste je priemysel a doprava. Poľnohospodárstvo je zamerané na pestovanie cukrovej trstiny a tropických plodín ako napr. papája a banány (prevažne na vývoz). V priemysle spracovávajú prevažne domáce suroviny – textilie, potraviny, spracovanie rýb, drevo, hnojivá. Vzhľadom na nie veľmi hustú cestnú sieť, významná je lodná doprava – riečna aj námorná. Najvýznamnejším lodným prístavom je Belize city. Karibské more znamená pre hospodárstvo Belize mnoho, nielen rybolov ale aj potápanie pozdĺž koralového útesu prináša do štátnej pokladnice nemalé zisky. Poľnohospodárske oblasti v okolí mesta San Ignacio sa zameriavajú na pestovanie papáje.

Kultúra

V krajine silne cítiť dlhoročný vplyv britských kolonizátorov hlavne v charaktere historických ale aj novodobých stavieb, ktorý sa tu snúbi s karibským štýlom (hlavne na pobreží). Národné jedlom, ktorým Vás privítajú pohostinní obyvatelia Belize, je ryža a fazuľa servírovaná spolu s kuracím alebo bravčovým mäsom a zemiakovým šalátom.

Národnými symbolmi Belize sú čierna orchidea (*Prosthechea cochleata*), mahagónový strom (*Swietenia macrophylla*) rastúci v belizských dažďových pralesoch a vták tukan (*Ramphastos sulfuratus*), ktorého poznávacím znamením je čierne telo so žltou hrudou a dlhým zahnutým farebným zobákom.

Významné hurikány v histórii Belize

Belize vzhľadom na svoju polohu v oblasti stáleho nízkeho tlaku vzduchu bolo často postihované ničivou silou hurikánov. Keďže väčšina stavieb je nižšieho štandardu a z nevhodných konštrukčných materiálov, po hurikánoch boli zjavné veľké ekonomické škody. V skoršej histórii hurikány spustošili krajinu alebo jej časť už v rokoch 1785, 1805, 1813 a 1945. Prvý zaznamenaný hurikán v Belize city zničil už v roku 1931 dve tretiny budov a spôsobil veľké ekonomické a sociálne škody. „Najvýznamnejším“ hurikánom, ktorý postihol krajinu a opäť vtedajšie hlavné mesto, bol v roku 1961 *Hattie*. Tento s rýchlosťou vetra 300 km/hod postihol celé pobrežie Belize, následne aj 4 metrové vlny zdevastovali najväčšie mesto Belize city. Táto udalosť primála vládu k presunutiu hlavného mesta do vnútrozemia – do mesta Belmopan.

V posledných 40 rokoch sa južným pobrežím prehrali hurikán *Greta* v roku 1978 a *Iris* v roku 2001. V roku 2007 severné pobrežie spustošil hurikán *Dean*, v čerstvej pamäti obyvatelia majú z roku 2010 hurikán *Richard*, ktorý sa dotkol pevniny asi 15 km južne od Belize city a ďalej pokračoval do vnútrozemia. Spôsobil obrovské škody na majetku a poľnohospodárskych plodinách.

Autom naprieč Belize

Táto krajina je ideálnym miestom na dovolenku aj na objavovanie menej známych lokalít. V kombinácii vhodnej klímy, prírodných krás, anglického úradného jazyka a nevelkej vzdialenosti od USA (priame letecké linky) je krajina navštevovaná hlavne Američanmi. Ako hlavná náplň dovolenkárov sú obľúbené hlavne rybárčenie na otvorenom mori, splavovanie divokých riek na kajakoch a raftoch, potápanie v Karibiku a cenotoch, turistika v prírodných rezerváciách, navštevovanie jaskýň, pozorovanie vtákov a divých zvierat a návšteva Mayských pamiatok. Vďaka veľkej podpore vlády a ministerstva turizmu je cestovný ruch veľmi významným prvkom v tvorbe HDP a v prístupe tamojšieho obyvateľstva a podnikateľov je to veľmi cítiť.

Do tejto krásnej krajiny sme sa dostali počas našich krasologických a speleologických výskumov v strednej Amerike (aj keď nás mnohí vystíhali), ktoré boli zamerané prevažne na mapovanie novoobjavených jaskýň na polostrove Yucatán v roku 2012.

Foto A. Petrvalská

Mierne zvlnený reliéf okolia mesta San Ignacio

Rozhodli sme sa preto stráviť aj pár dní v Belize, pričom sme k tomuto účelu využili požičané auto, čo považujem za najideálnejší spôsob cestovania. Benzín je na slovenské pomery lacný, cena je rovnaká na všetkých čerpacích staniách v krajine a za liter zaplatíte 2 BLZ (1 USD). Cesty sú vo veľmi dobrom stave, mimo hlavných ťahov sa môžete stretnúť aj s dobre udržiavanou nespevnou cestou. Najvhodnejšie obdobie na návštevu tejto krajiny je prvý kvartál roka, kedy je tu obdobie sucha, a teda počasie nás nijako neobmedzovalo v návšteve lokalít, ktoré sme si zvolili. Počas cesty nás nepostihli žiadne nepríjemnosti ani nepredvídané okolnosti, ak neberieme v úvahu, že nás s našim požíčným autom nepustili do Guatemaly.

Krajina nás prekvapila svojou krásou, mestá a vidiek je udržiavaný a teda už na prvý pohľad po prekročení hranice s Mexikom bol badateľný veľký rozdiel. Obyvatelia sú veľmi pohostinní a príjemní, vždy ochotní pomôcť a poradiť. Dopredu sme nerezervovali žiadne ubytovanie, v mestečkách a obciach je veľa možností od viachviezdičkových hoteloch až po súkromia, ktoré sú na výbornej úrovni a samozrejme k nim prislúcha bazén s osviežujúcou vodou k večernému relaxu. Na orientáciu po krajine nám slúžila mapa a letáky, ktoré nám colníci dali pri vstupe do krajiny, okrem iného nám zaujímavé miesta poradili a náhodní Belizania. Cenovo je krajina prístupná, ubytovanie v súkromí sa pohybuje okolo 10 až 20 USD, stravovanie v reštauráciách je výhodné (samozrejme závisí od lokality). V mestečkách je možno nájsť aj množstvo ázijských reštaurácií, ktoré poznáme aj u nás, pričom tieto sú cenovo najdostupnejšie. Výhodou je aj možnosť platiť americkými dolármi a stabilného kurzu (1 USD = 2 BDL). Cenovo dostupné sú aj možnosti prenajatia malého lietadla a uskutočnenia množstva trás podľa osobného výberu a finančných možností. Malé 5 miestne lie-

tdadlo aj s pilotom sme si prenajali napr. na 1 hodinu za 200 USD.

Pozoruhodné turistické ciele

The Great Blue Hole

Najslávnejšia depresia v Belize je „The Great Blue Hole“, ktorá predstavuje centrálnu časť atolu. Tento Lighthouse Reef Atol sa nachádza iba 80 km východne od Belize city. Táto depresia cirkulárneho tvaru má priemer cca 300 m a 125 m hĺbku. Vznikla počas glaciálov v kvartéri, kedy hladina svetového oceánu bola nižšia. Výskumy potvrdili, že ide o typickú krasovú vápencovú formu – jaskyňu, ktorá bola následne po zdvhu hladiny svetového oceánu zaplavená. Je to obľúbené turistické miesto často využívané potápačmi. Oblasť je súčasťou prírodného dedičstva UNESCO pod názvom Belize Barrier Reef Reserve System.

Xunantunich

Každý, koho aspoň trochu zaujíma mayská kultúra, túži navštíviť lokality v strednej Amerike. Čo sa týka počtu takýchto sprístupnených pamiatok, najznámejšie sú práve tie na území Mexika (Chichen Itza, Tulum, Coba a i.), či slávny Tikal v Guatemale. Pri prechode západnou časťou štátu Belize do Tikalu sme však narazili na miesta očarujúce, pokojné a zároveň divoké... Z nich bol práve Xunantunich oázou pokoja, v ktorej nenarazíte na masy turistov (aj napriek tomu je vhodné pyramídy navštíviť ráno), ale bosí sa môžete poprechádzať neuveriteľne zelenou trávou pomedzi stavby dýchajúce históriou, pričom väčšina z nich bola postavená medzi rokmi 200-900.

Toto miesto sa nachádza neďaleko hraníc s Guatemalou v oblasti Cayo pri mestečku San José. Na jeho existenciu a lokalitu nás pri ceste upozorňuje pomerne nenápadná tabuľa, smerujúca k rieke Mopan. Aby ste sa autom dostali cez rieku k areálu pyramíd,

musíte využiť kompu, ktorá je pod správou tohto areálu a teda nemusíte za ňu zaplatiť. Názov XUNANTUNICH alebo Stone lady sa pripisuje o legende, ktorú medzi sebou šíрили obyvatelia tejto oblasti. Opisovali ducha v dlhých bielych šatách s červenými očami, ktorý sa zjavoval pred 40 m vysokým „El Castillo“. Vystúpil po schodoch a zmizol v kamennej stene.

Mountain Pine Ridge Forest Reserve

Toto územie v oblasti Cayo je prírodnou rezerváciou na ploche viac ako 430km², ktorá bola založená v roku 1944 na ochranu prirodzene sa tu vyskytujúcich ihličnatých porastov. V porastoch prevažuje borovica honduraská (*Pinus caribaea var. hondurensis*), no vyskytujú sa tu i listnaté porasty a plochy lúk a mokradí. Najvyšší bod rezervácie Baldy Beacon dosahuje nadmorskú výšku 1 017 m n. m, najnižší je na dne koryta rieky Mocal (120 m n. m.). Táto rieka doposiaľ nebola dostatočne preskúmaná, nachádzajú sa tu vodopády a pozostatky po pôsobení Májov. Avšak je prístupná iba loďkou. V oblasti vápencového podkladu je hojný výskyt typických krasových foriem – závrtovej a jaskýň. Najvýznamnejšou jaskyňou je Rio Frio, ktorá má najväčší vchod v celom Belize. Medzi najväčšie lákadlá tejto oblasti patria aj vodopády Cristo Rey alebo tzv. tisícstopové vodopády. Túto oblasť si máte možnosť pozrieť aj zo vzduchu prenajatím malého lietadla za pomerne dobrú cenu.

Jaskyne Belize

Nie je možné hovoriť o jaskyniach tejto krajiny bez spomenky o Mayoch. Archeologické náleziská a artefakty vedci nachádzajú v blízkosti každej z nich. Dokonca časť jaskýň aj do súčasnosti nesie pôvodné mayské pomenovania. Tí verili, že jaskyne sú kráľovstvo temnoty, tzv. Shibalba, vstup do záhrobia. Okrem zvyškov keramiky tu boli nachádzajú aj kostry a lebky, pravdepodobne obetných tiel. Medzi najväčšie jaskynné systémy krajiny patria Chechem Hah a Barton Creek v okolí mesta San Ignacio, Cave Branch v oblasti Cayo, Blue Creek Caves v oblasti Toledo a jaskyňa Cebada, ktorej priestory prechádzajú podzemím do susednej Guatemaly.

Záver

K objavovaniu Mayskej histórie je Belize tá pravá krajina, aj keď sa nenachádza na každom cestovateľskom „radare“. Prezentuje však jeden z najpôsobilnejších korálových útesov, historických nálezísk aj pláží s rozprávkovo bielymi útesmi. Je tu lokalizovaných mnoho stredovekých, záhadných a v minulosti veľmi významných archeologických lokalít ako Caracol, Xunantunich, Altun Ha, Nim Li Punit a Cerros. Za okoli-

Foto A. Petrválská

Jeden z miestnych prístavov v ústí rieky Belize do Karibského mora

tými krajinami nezaostáva ani krasovými oblasťami, ktoré sú významnou zložkou cestovného ruchu. Nielen návštevou prírodných rezervácií a parkov, ale aj jaskyňami, potápaním v cenotoch, plávaním v jaskyniach na nafukovacích člnoch si človek môže spríjemniť čas strávený v strednej Amerike. Táto geografická jedinečnosť a história spolu s príjemným obyvateľstvom krajiny ponúka mnoho možností. Krajina a pozostatky po minulosti Mayov pomohli vytvoriť v Belize kultúru súčasnosti a ľudia si neustále pripomínajú svoj pôvod a korene. Každopádne, na potulkách strednou Amerikou, túto krajinu odporúčam nevynechať.

Literatúra a pramene

DODGE, J.: *Belize. Safari the Globe, Wisconsin* 2012, 54 str.

HONZÁK, F., PEČENKA, M.: *Státy a jejich představitelé. Libri, Praha* 1998, str. 34.

HUNT, A. a kol.: *Illustrated Belize map. Cubola Productions* 2011.

JANSON, T.: *Maya nature. Vista Publications, Guatemala* 2001, 128 str.

PARISER, H.S.: *Explore Belize. Hunter Publishing, Ontario* 1988, 279 str.

The Great Blue Hole

ZUBRICKÝ, G. (2009). *Geografia štátov sveta. Mapa Slovakia, Bratislava* 2009, str. 136.

www.belize.com (posledný prístup: 27.11.2012)

www.belmopancityonline.com (posledný prístup: 27.11.2012)

www.statisticsbelize.org.bz (posledný prístup: 17.3.2013)

Autorka

RNDr. Alena Petrvalská, PhD.

Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ, Košice

E-mail: alena.petrvalska@upjs.sk

Exkurzia vo vysokohorskej krajine ako jedna z foriem vyučovania fyzickej geografie

Michaela Ližbetinová

Medzi často využívané formy vyučovania geografie na základných a stredných školách patrí vychádzka a exkurzia. Umožňujú žiakom pozorovať konkrétne objekty a javy priamo v prirodzenom prostredí. Prezentujeme príklad exkurzie vo vysokohorskom prostredí Tatier.

V zmysle Čižmárovej (2000) vychádzka a exkurzia je organizačná forma vyučovania, uskutočňovaná mimo miesta školy, v ktorej žiaci rozvíjajú svoje poznanie priamym pozorovaním vecí, dejov a javov v prirodzenej situácii svojho prírodného a sociálneho prostredia. Obidve formy vyučovania majú v predmete geografia vysoký vzdelávací účinok. Prostredníctvom exkurzie a vychádzky žiak poznáva konkrétne objekty a javy v ich prirodzenom prostredí, priamo v teréne, čo umožňuje vytvárať a formovať správne predstavy, získavať komplexnejšie vedomosti a vo všeobecnosti uľahčuje samotné učenie sa. Vychádzka je väčšinou časovo kratšia ako exkurzia, trvá len niekoľko hodín

a realizuje sa v blízkosti školy. Exkurzia je charakteristická dlhším časovým vymedzením, najčastejšie jeden alebo dva dni, pretože sa organizuje obvykle ďalej od miesta školy. Vzhľadom na obsah vyučovania možno vychádzky a exkurzie v rámci geografie rozdeliť na:

1. *tematické* – zamerané na konkrétny problém alebo jav jedného predmetu,
2. *komplexné* – môžu byť pozorované viaceré objekty, predmety a javy z vyučovacieho predmetu.

Aby exkurzia a vychádzka splnila svoje ciele, musí byť vhodne a dôkladne pripravená zo strany učiteľa (napr. výber miesta exkurzie, jeho preskúmanie, ur-

čenie cieľa, výber metód, naštudovanie potrebných informácií, naplánovanie pripraveného programu). Obsah vychádzky a exkurzie by sa nemal líšiť od témy určenej osnovami.

Príklad exkurzie vo vysokohorskom prostredí

Poloha: Vysoké Tatry – Studené doliny,

Východiskový bod: Starý Smokovec,

Cieľový bod: Starý Smokovec,

Trasa vychádzky: Starý Smokovec (1 010 m) – Hrebienok (1 285 m) – Zamkovského chata (1 475 m) – Téryho chata (2 015 m) a späť.

Prevýšenie: 1 005 m

Východisko	Cieľ (zastávka)	Čas
Starý Smokovec	Hrebienok	45 min. (možnosť využiť lanovku)
Hrebienok	Zamkovského chata	1 hod.
Zamkovského chata	Téryho chata	1 hod. 45 min.
Téryho chata	Zamkovského chata	1 hod.
Zamkovského chata	Hrebienok	45 min.
Hrebienok	Starý Smokovec	30 min.
<i>Spolu: Starý Smokovec - Starý Smokovec</i>		5 hod. 45 min.

Časový rozsah túry je v tabuľke.

Mapa: Vysoké Tatry – Starý Smokovec č.2, 1 : 25 000, VKÚ Harmanec, Vysoké Tatry č. 113, 1 : 50 000, VKÚ Harmanec

Štruktúra vychádzky:

Zastávka č. 1 - Hrebienok (1 285 m),

Zastávka č. 2 - Rázcestie Starolesnianska poľana (Kamzík),

Zastávka č. 3 - Vyhliadkové priestranstvo cestou na Zamkovského chatu,

Zastávka č. 4 - Zamkovského chata (1 475 m),

Zastávka č. 5 - Vyhliadkové priestranstvo cestou na Téryho chatu,

Zastávka č. 6 - Téryho chata (2 015 m).

Trasa vychádzky je pre fyzickú kondíciu náročnejšia, preto je vhodnejšia skôr pre študentov strednej školy. Najnamáhavejší úsek túry začína na skalnom prahu pod Téryho chatou. Exkurziu je najlepšie realizovať v období, kedy nie je vo vysokohorskej krajine snehová pokrývka, najskôr v júni a najneskôr v september, popr. v októbri (podľa poveternostných podmienok). Trasa je rozdelená do šiestich

základných zastávok s výkladom. Niektoré informácie môžeme dať žiakom pripraviť už vopred, vo forme krátkeho referátu. S ohľadom na odpočinok žiakov a priestor na pozorovanie vysokohorskej krajiny, je vhodné pomedzi základné zastávky voliť krátke pauzy.

Trasu začíname pri stanici lanovej dráhy v Starom Smokovci, smerujúcej na Hrebienok. Úsek Starý Smokovec – Hrebienok si možno skrátiť použitím lanovej dráhy.

Zastávka 1: Hrebienok

Miesto na výklad si vyberie učiteľ podľa vlastného uváženia. Vhodné je žiakom informovať o vzniku Tatier a ľadovcovej činnosti, s dôrazom na charakteristiku ľadovcovej doliny.

Vznik Tatier - celok Tatry patria do Alpsko-himalájskej sústavy, podsústavy Karpaty, provincie Západné Karpaty, subprovincie Vnútorne Západné Karpaty a do Fatransko-tatranskej oblasti. Tatry sa ďalej delia na Východné a Západné Tatry. Východné Tatry na Vysoké a Belianske. Súčasná podoba Tatier sa začala črtať asi pred 15 až 20 miliónmi rokov, v období mladších treťohôr, kedy malo pohorie pravdepodobne podobu nízkeho stredohoria. Posledné

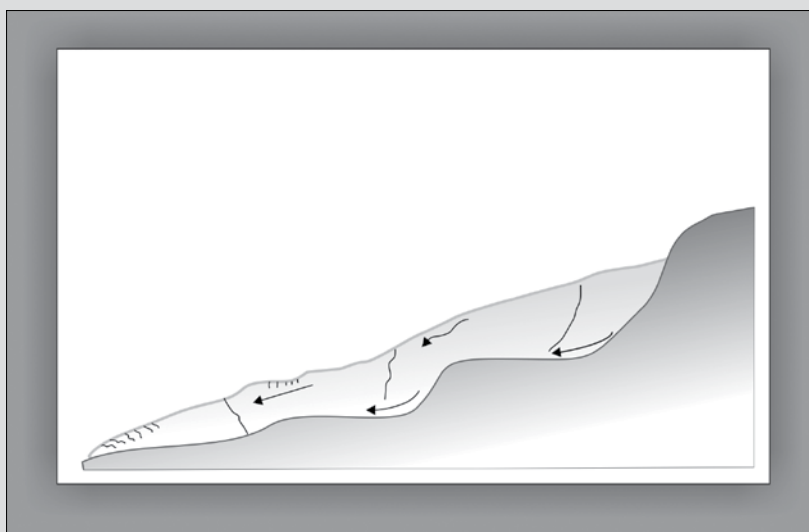
dva milióny rokov boli Tatry formované tektonickými pohybmi a ľadovcovou činnosťou do dnešného stavu. Predpokladá sa, že v období štvrtohôr ľadovce pokryli doliny Tatier najmenej trikrát. Posledné tretie tatranské zaľadnenie sa začalo pred 70 000 rokmi a skončilo asi pred 10 000 rokmi. Vplyvom otepľovania sa ľadovce začali topiť, až sa postupne z dolín vytratili. Pôsobenie ľadovcov zanechalo v Tatrách charakteristické formy glaciálneho (ľadovcového) reliéfu. Medzi základné tvary patria štíty, veže, hrebene, ľadovcové doliny, kotly, plesá, guliaky, morény, usypiskové a odrobinové kužele.

Ľadovcová dolina - k základným typom reliéfu, tvoreného glaciálnou (ľadovcovou) činnosťou, patria ľadovcové resp. glaciálne doliny. Sú to pôvodom riečne doliny, ktoré boli počas zaľadnenia formované ľadovcom. Ľadovce vznikali v záveroch dolín a smerom do dolín vysielali dolinné ľadovce. Ľadovcová dolina je rozdelená na horný úsek, tvorený kotlami a dolný úsek, tzv. trógový úsek. Spravidla sú od seba oddelené vysokým skalným stupňom. Na stupňoch dolín vznikajú po ústupe ľadovca vodopády. Niektoré doliny majú skalných stupňov viacej (obr. 1).

Zastávka 2: Rázcestie Starolesnianska poľana (Kamzík)

Na tomto mieste je vhodné informovať žiakov o rastlinstve a živočíšstve Tatier. Starolesnianska poľana je oblasť sútoku Veľkého a Malého Studeného potoka, preto spomenieme ich základné informácie. Upozorníme žiakov na obrovský vodopád, ktorý budeme vidieť z turistického chodníka.

Rastlinstvo a živočíšstvo - rastlinstvo pohoria Tatry má horský až vysokohorský charakter. V rámci fytogeografického členenia patrí územie do oblasti holarktiského, eurosibírskeho, stredoeurópskeho provincie. Druhovo je veľmi bohaté zastúpené, rastie tu približne 1 300 druhov vyšších rastlín. Mnohé z nich sú pre svoju vzácnosť chránené zákonom. Viaceré rastliny sú endemity, pretože sa vviažu len na oblasť Tatier napr. soldanelka karpatská (*Soldanella carpatica*), lomikameň trváci (*Saxifraga wahlenbergii*) a stračonôžka tatranská (*Delphinium oxysepalum*). Mnohé z druhov sú pozostatkami flóry z minulých geologických dôb, napr. z doby ľadovej. Označujeme ich glaciálne relikty. Pre pohorie Tatier je typické vertikálne rozvrstvenie vegetácie na výškové stupne submontánny - podhorský (do 900 m), montánny - horský (900 - 1 550 m), subalpínsky - kosodrevinový, podhľadný (1 550 - 1 850 m), alpský - hôľný (1 850 - 2 300 m) a subniválny - podsnežný (2 300 - 2 655 m). Malá Stu-

Obrázok 1 Schéma pozdĺžneho profilu doliny so skalnými stupňami pretvárané ľadovcom (Schéma: M. Ližbetinová, Zdroj: BIZUBOVÁ, M., ŠKVARČEK, A. (1999): Geomorfológia. PF UK Bratislava, str. 227)

Obrázok 2 Časť Veľkej Studenej doliny, vľavo Slavkovský štít, v pozadí zľava Svišťový štít (2 383 m) a Javorový štít (2 418 m)

dená dolina je charakteristická vzácnym botanickým zastúpením. Rastie tu napr. kýchavica lobelova (*Veratrum lobelianum*), pribilica tuhá (*Aconitum firmum*), horcokvec Clusiov (*Cimicifuga clusii*), prasatnica jednóúborová (*Tromsdorfia uniflora*), plesniviec alpínsky (*Leontopodium alpinum*) atď. Živočíšstvo patrí v rámci zoogeografického členenia do oblasti paleoarktis, eurosibírskej podoblasti, provincie listnatých lesov. Na území je druhové usporiadanie živočíchov podmienené geografickou polohou, klimatickými a vegetačnými pomermi. Väčšina druhov je chránená legislatívou SR. Medzi endemity oblasti patria kamzík vrchovský tatranský (*Rupicapra rupicapra tatrica*), svišť vrchovský tatranský (*Marmota marmota latirostris*), piskor vrchovský tatranský (*Sorex alpinus*) a iné. Tatranské lesy obývajú typické druhy karpatskej zveri ako jeleň lesný (*Cervus elaphus*), srnec lesný (*Capreolus capreolus*), diviak lesný (*Sus scrofa*), medveď hnedý (*Ursus arctos*), rys ostrovid (*Felis lynx*) a vlk dravý (*Canis lupus*). Dravce zastupujú orol skalný (*Aquila chrysaetos*), myšiak hôrny (*Buteo buteo*), sokol myšiak (*Falco tinnunculus*), výr skalný (*Bubo bubo*) atď.

Malý Studený potok a Obrovský vodopád - Malý Studený potok preteká Malou Studenou dolinou. Pramení v oblasti Piatich Spišských plies v nadmorskej výške 2 019 m n. m. Neďaleko Starolesnianskej poľany sa zlieva s Veľkým Studeným potokom, prameniáciom vo Veľkej Studenej doline. Ich sútokom sa vytvoril Studený potok, ktorý ústí do rieky Poprad. Na Studenom potoku vzniklo na skalných stupňoch viacero vodopádov, vytvárajúcich zložitý sys-

tém viacstupňových kaskád. Nazývajú sa Vodopády Studeného potoka. Najvyššie, v oblasti ústia Malej Studenej doliny, na úpätí asi 130 m vysokého skalného stupňa sa nachádza Obrovský vodopád. Leží na Malom Studenom potoku a s výškou 20 m patrí medzi najvyššie v Tatrách. Medzi nižšie položené patrí napr. Trojitý vodopád, Malý vodopád, Skrytý vodopád, Veľký vodopád a Dlhý vodopád.

Zastávka 3: Vyhliadkové priestranstvo cestou na Zamkovského chatu

Slavkovský štít - (2 452 m) rozložitý štít na konci bočnej rázsochy, vybiehajúcej z hlavného hrebeňa Vysokých Tatier. Rozprestiera sa nad Veľkou Studenou dolinou.

Veľká Studená dolina - Veľká Studená dolina a Malá Studená dolina tvoria Studenú dolinu. Dĺžka Veľkej Studenej doliny je približne 5,5 km a preteká ňou hlavný vodný tok Veľký Studený potok. Nachádza sa tu 26 plies. V závere doliny bola v roku 1907 postavená Zbojnická chata. Najprv slúžila ako poľovnícka chata, neskôr bola viac krát prestavaná. V súčasnosti je prístupná turistom a horolezcom.

Morény - Ľadovec je výrazným činiteľom erózie, prehlbovania, rozširovania podložia a transportačným činiteľom materiálu. Prenáša úlomky hornín rôznej veľkosti napr. piesok, štrk, rôzne veľké balvany, po celej dĺžke profilu doliny. Miesta, kde je tento materiál nahromadený do tvaru valov, hrádzí atď., nazývame morény. Podľa polohy morény vzhľadom na ľadovec rozoznávame napr. spodné

(materiál vmrznutý do bazálnej časti ľadovca), bočné (materiál na okrajoch, bokoch ľadovca), vnútorné (materiál prenášaný vo vnútri ľadovca) a čelné - koncové morény (materiál uložený na okraji - konci ľadovca, v období jeho stagnácie). Rozsiahlu čelnú morénu uložili ľadovce v oblasti sútoku Malej a Veľkej Studenej doliny. Súvislý pás morén prerézavaný potokom sa nachádza nad Zamkovského chatou a viaceré morénové valy je možné vidieť i pod úpäťm rázsochy Lomnického štítu.

Zastávka 4: Zamkovského chata

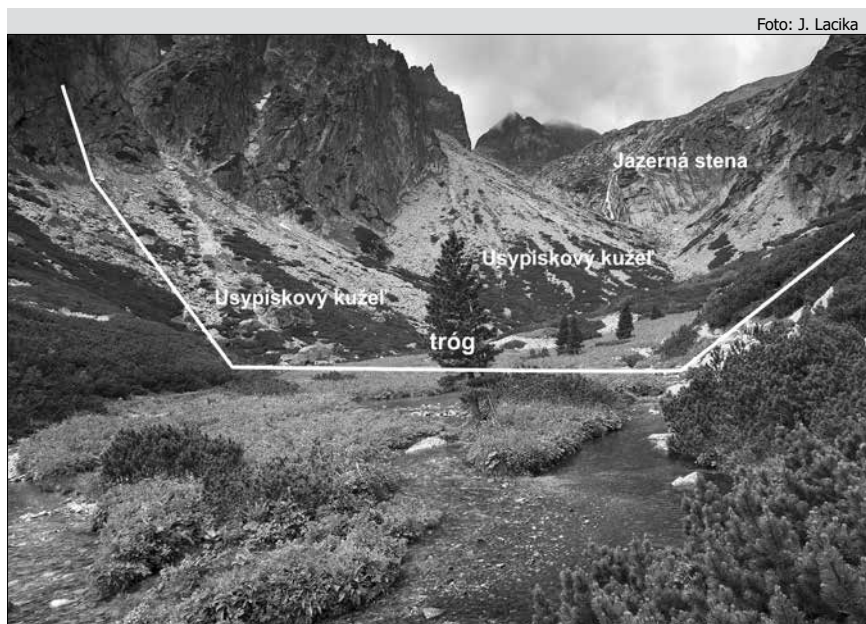
Na mieste tejto zastávky informujeme o Malej Studenej doline, ktorej značnú časť uvidíme z turistického chodníka povyš chaty. Môžeme spomenúť krátku informáciu o Zamkovského chate.

Malá Studená dolina - Malá Studená dolina má dĺžku približne 4 km. Považuje sa za jednu z najväčších ľadovcových dolín. Názov Malá získala preto, že je menšia ako susedná Veľká Studená dolina. Je pokračovaním Studenej doliny medzi Prostredným hrebeňom v úseku Široká veža a Vyšná Barania strážnica. Malá Studená dolina je príkladom ľadovcovej doliny, ktorú ľadovec formoval do tvaru písmena U. Takúto dolinu nazývame tróg. Je lemovaná vysokými rozoklanými horskými hrebeňmi. Dolina je pôsobením ľadovca delená skalnými stupňami. Ústie doliny leží vo výške asi 1 300 m n. m. na úpätí asi 130 m vysokého skalného stupňa, kde sa nachádza Obrovský vodopád. Je označovaný ako Schodíky. Horný skalný stupeň, nazývaný aj Jazerná stena je dlhý 200 m. Nad Jazernou stenou Malej Studenej doliny leží horný úsek doliny, tvorený kotlinami. Približne vo výške 2 000 m je sústava niekoľkých ľadovcových kotlov, nazvaná Kotlina Piatich spišských plies. Tu boli po ústupe ľadovca vytvorené viaceré plesá. Dolinou preteká Malý Studený potok. Neďaleko Starolesnianskej poľany sa zlieva s Veľkým Studeným potokom a pokračujú ako Studený potok.

Zamkovského chata - bola postavená v roku 1943 tatranským horolezcom a horským vodcom Štefanom Zamkovským, ktorý v tej dobe pôsobil ako chatár na Téryho chate.

Zastávka 5: Vyhliadkové priestranstvo cestou na Téryho chatu

Miesto pre výklad si zvolil učiteľ podľa vlastného uváženia. Upozorníme na charakteristické formy glaciálneho reliéfu - ľadovcová dolina, usypiskový kužel, moréna, Pomenujeme a ukážeme žiakom skalný stupeň - Jazernú stenu so Zlatým vodopádom.

Obrázok 3 Trógový úsek Malej Studenej doliny pod skalným stupňom nazvaným Jazerná stena, v strede skalného stupňa Zlatý vodopád

Trógový úsek doliny – nachádza sa pod kotlovými úsekmi ľadovcovej doliny. Charakteristický je širokým priečnym profilom tvaru koryta, v tvare písmena U. Okolité stráne sú strmé až zvislé. Malá Studená dolina je lemovaná vysokými rozoklanými horskými hrebeňmi. Z pravej strany je to Lomnický hrebeň a zľava Prostredný hrebeň, ktorý oddeľuje Veľkú a Malú Studenú dolinu (obr. 3). Obe doliny spája chodník cez Priečne sedlo.

Uspiskový kužel – na úpätiach skalných stien sa ukladajú zvetrávaním uvoľnené hranáče a vytvárajú tak súvislé pokrovy skalných sutín usypiskových kužeľov (obr. 4).

Horný prah, nazývaný aj Jazerná stena je dlhý 200 m. Studený potok prekonáva Jazernú stenu Zlatým vodopádom. Nad Jazernou stenou Malej Studenej doliny leží približne vo výške 2 000 m sústava niekoľkých ľadovcových kotlov nazvaná Kotlina Piatich spišských plies.

Zástavka 6: Téryho chata

Na poslednej zastávke pri Téryho chate informujeme o ľadovcových kotloch, plesách, guliakoch a odrobinových kužeľoch, ktoré sú od tohto miesta dobre viditeľné. Žiaci môžu pomocou mapy určiť okolité štíty a sedlá. Môžeme upozorniť na Lomnický štít a v krátkosti charakterizovať

Obrázok 4 Uspiskový kužel' pod Prostredným hrotom (2 441 m)

Téryho chatu. Na konci exkurzie upozorníme na vzácnu prírodu Tatier, charakterizujeme TANAP a ochranu prírody Tatier.

Ľadovcové kotly (kary) a plesá – ľadovcové kotly sa nachádzajú v hornom úseku glaciálnej doliny. Sú charakteristické plochým až konkávnym tvarom dna. Dno je ohraničené strmými skalnými stenami. Po ústupe, resp. zániku ľadovca vznikajú na dne ľadovcových kotlov ľadovcové jazerá – plesá. Neďaleko Téryho chaty leží Kotlina Piatich spišských plies. Nazývajú sa Nižné, Malé, Prostredné, Veľké a Vyšné spišské plesko. V hornom úvale pod vrcholom Baranie rohy leží Baranie plesko, ktoré je najvyššie položeným plesom vo Vysokých Tatrách. Niekedy úplne vysychá, preto sa mu toto prvenstvo často nepripisuje. V závere Malej Studenej doliny, v Dolinke pod Sedielkom sa nachádza Modré pleso (2 190 m), považované za najvyššie položené stále pleso v Tatrách. Pomenovanie dostalo po tmavomodrej farbe, ktorú spôsobuje tieň okolitých štítov. Má rozlohu 0,4 ha a hĺbku 4,5 m. Kotlinu Piatich spišských plies lemujú štíty, ktoré patria medzi najvyššie v celom pohorí Tatier, Lomnický štít (2 634 m), Baranie rohy (2 526 m), Ľadový štít (2 627 m), Prostredný hrot (2 440 m) a Žltá stena (2 169 m).

Odrobinové kužele – na úpäti skalných stien sa eróziou a následným zosuvom skalného podlažia ukladajú skalné suty, ktoré vytvárajú suťové odrobinové kužele. Ich hromadením a plošným rastom zatlačujú okraje panvy plesa a tým sa podieľajú na postupnom zániku plesa (obr. 4).

Guliaky – pôsobením ľadovca, najmä zdieraním a rozorávaním podlažia, na odolnejších horninách vznikli vyvýšené tvary – guliaky (mutóny). Často sa vyskytujú na skalných prahoch ľadovcových hornín. V Malej Studenej doline sú vyvinuté napr. medzi skalnými panvami Piatich Spišských plies (Obr. 5).

Lomnický štít – (2 633 m) je mohutný štít, nachádzajúci sa v bočnej rászoche Vysokých Tatier. Ide o najvyšší vrch na Slovensku, na ktorý vedie lanovka. Vystavaná bola v roku 1940. Na vrchole Lomnického štítu bolo vybudované astronomické a meteorologické pracovisko. V minulosti bol dlhú dobu považovaný za najvyšší vrchol Tatier. V 18. storočí, v oblasti Lomnického štítu hľadači zlata narazili na malachit a striebro, ktoré tu istú dobu boli ťažené.

Téryho chata – (2 015 m) je najvyššie položená celoročne otvorená vysokohorská chata na Slovensku. Myšlienku postaviť chatu na hornom úseku Malej Studenej doliny presadil horolezec a lekár Dr. Edmund

Obrázok 5 Odrobinové (úsypiskové) kužele pod Pfinovou kopou (2 060 m) a Malým ľadovým štítom (2 603 m)

Téry, pochádzajúci z Banskej Štiavnice. Chata bola otvorená v roku 1899 a do súčasnej doby prešla viacerými rekonštrukciami.

TANAP a ochrana prírody – jedinečná príroda Tatier je predmetom ochrany Tatranského národného parku (TANAPu). TANAP sa skladá z územia vlastného národného parku a z ochranného pásma. Myšlienka založiť na území Vysokých a Belianskych Tatier národný park bola zrealizovaná 1. januára 1949. TANAP je tak najstarším národným prakom na území Slovenska. V roku 1978 sa jeho územie

rozšírilo o oblasť Západných Tatier. Správa TANAPu sídli v Tatranskej Štrbe.

Právnou normou upravujúcou ochranu prírody na území TANAPu je Zákon o ochrane prírody a krajiny č. 543/2002 Z. z. z 25.6.2002, ktorý bol už viackrát novelizovaný, a návštevný poriadok, ktorý je všeobecne záväznou vyhláškou Krajského úradu v Prešove č. 1/1999 z 29. júna 1999 o Návštevnom poriadku Tatranského národného parku. Územie Tatier spadá v zmysle zákona o ochrane prírody do viacerých stupňov ochrany prírody (2 až 5), čím je zásah

človeka do prírody a jeho činnosť výrazne obmedzovaná. V súčasnosti sa pripravuje návrh zonácie TANAPu a nový návštevný poriadok, ktorý by mal riešiť záležitosti ochrany prírody v národnom parku.

Záver

Vychádzka a exkurzia majú v predmete geografia vysokú vzdelávaciu funkciu. Žiakom pomáhajú poznávať predmety, javy a procesy priamo v pôvodnom prostredí a v typických podmienkach. Sú príkladom zážitkového učenia sa. Okrem vzdelávacej funkcie majú aj funkciu výchovnú. Odohrávajú sa väčšinou v prírodnom prostredí, ich obsah je v mnohých prípadoch previazaný s environmentálnou tematikou, estetickou a telesnou výchovou. Prostredníctvom exkurzií a výletov sa vytvárajú a upevňujú vzťahy medzi žiakmi, učia sa spolupracovať a spoločne riešiť problémy. Učiteľom táto forma vzdelávania pomáha poznávať žiakov aj v inom prostredí a v iných situáciách, ako v samotnej škole.

Literatúra

BIZUBOVÁ, M., ŠKVARČEK, A.: *Geomorfológia*. Vysokoškolské skriptá, PF UK, Bratislava 1999, 227 str.

ČIŽMÁROVÁ, K.: *Didaktika geografie I*. FPV UMB Banská Bystrica 2000 166 str., ISBN 80-8055-334-3

KOLEKTÍV AUTOROV (2010): *Tatry. Príroda*. Baset, Praha 2010, 639 str.

LACIKA, J.: *S batohom po Slovensku. Vysoké Tatry. 2. vydanie*. Dajama, Bratislava 2007, 128 str., ISBN 978-80-89226-24-5

LACIKA, J.: *Divy Tatier*. Ikar, Bratislava 2011, 208 str., ISBN 978-80-551-2438-4

LUKNIŠ, M.: *Reliéf Vysokých Tatier a ich predpolia*. SAV, Bratislava 1973, 450 str.

PAPČO, P.: *Prírodou Ľubochnianskej doliny – tipy na vychádzky a exkurziu z fyzickej geografie*. In: *Geografia*. roč. 14, č. 2., 2006, str. 66 – 72.

PETLÁK, E.: *Všeobecná didaktika*. IRIS, Bratislava 1997, 276 str., ISBN 80-88778-49-2.

Turistická Mapa Vysoké Tatry. list č. 2 Starý Smokovec 1 : 25 000. VKÚ Harmanec.

Turistická Mapa Vysoké Tatry list č. 113, 1 : 50 000. VKÚ Harmanec.

Obrázok 6 Guliaky na skalnom prahu Malej Studenej doliny, v pozadí Téryho chata

Autorka

Mgr. Michaela Ližbetinová,

Základná škola Detva

E-mail: misik.lizb@gmail.com